ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1934

Ч. 7-8. Липень-Серпень

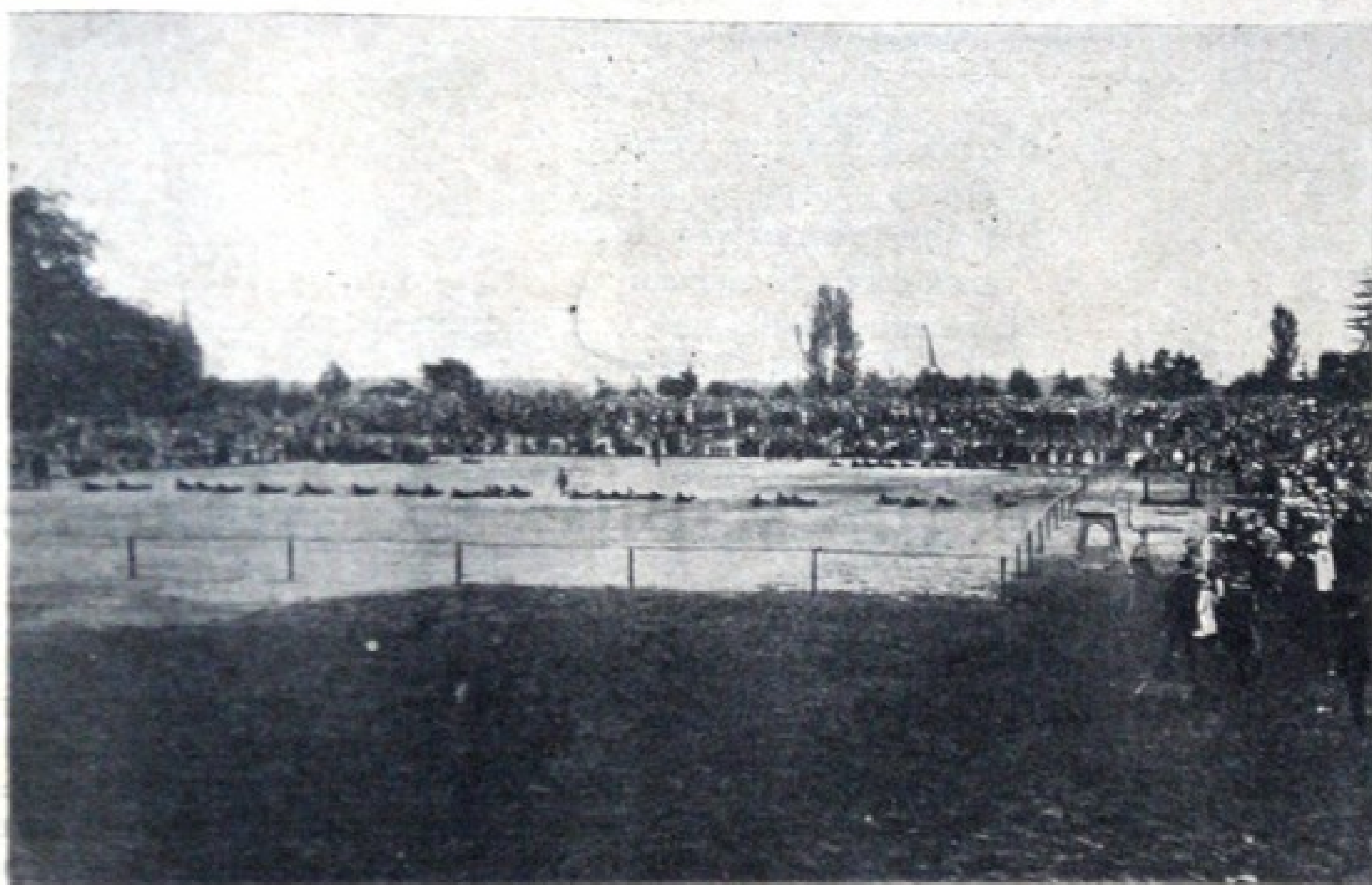

Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VI. Річник
ЧИСЛО 7–8 ЛИПЕНЬ—СЕРПЕНЬ 1934

ЗДВИГ СОКОЛІВ І СІЧЕЙ У ЛЬВОВІ. 28.VI. 1914 р.
Бориславські стрільці вправляють на площі Сокола-Батька під проводом К. Ґутковського.

Ф. НЕВЕСТЮК

НАШІ ЙДУТЬ...

В ту ніч горобину гуло
І було пекло над землею...
Жахався ліс... Селом трясло...
Огнем кресало на обрію...

Там бій шалів... Окопи бурив...
Котився гул... Ширяв над фронтом...
І румянилась ніч понура
Загравою над горизонтом...

Ґранати рили лона нив,
Скакали зайцями у лозах...
Земля стогнала.... Ліс шумів
Од детонацій і експльозій...

Губився, тонув битий шлях
У шумі ніг, коліс, моторів...
І ворог був як на шпильках:
Нервові рухи, розговори...

Хтось спішно з придорожніх верб
Стягав телєфонічні дроти...
Хтось нишком кляв... Хтось біг вперед...
Хтось гнав конем поза ворота...

Ось гримнув розрив од ріки...
Ліс глухо одгукнувся стоном —
І міст розбитий у шматки
Паде у низ і в глибінь тоне...

Із хмар посіяло дощем...
За сутінками крався ранок...
Хтось перебіг... І ще... І ще...
І тихо... Мертво... Темінь пяна...

— — — — — — —

Конала, блідла, як фантом
Трівожна ніч грози і жаху...
Був сірий розсвіт над селом
І тихий шепіт за вікном:
»Стрільці«!... »Де, де«?... »Он, он на шляху«...

„Стрілецький марш“ О. Маковея

Написав: *М. Р.*

З кінцем 1915 р. одержала Команда Українських Січових Стрільців від д-р О. Маковея, що служив тоді як резер. старшина при австр. кавалерії, лист, датований 19. III. 1915, такого змісту: „До Команди ц. к. полку Укр. Січових Стрільців.

Посилаю нашим Стрільцям новий марш. Слова мої, мельодія народня, з лемківської пісні „Я до ліса не пуйду“. Рефрен доброблений мною, але я не композитор і тому поправки, або й зміни можливі. Ви, при піхоті, скорше найдете капельмайстра, котрий би розложив пісню на голоси, бо для оркестри, на мою думку, ся пісня дуже надається. Мені, при кавалерії, трудно знайти фахового музика, а у Відні, куда я також сей марш вислав, можуть забавитися з тим, або й забути. Буду тішитися, коли марш сподобається.

З високим поважанням
Д-р О. Маковей

19. III. 1915.

Доля цього „Стрілецького маршу“ О. Маковея відома. Не сповнилася мрія поета — марш цей ніколи дійсно стрілецьким не був, бо були інші. Оскільки мені відомо, ніхто зі стрілецьких музик тим маршом не заінтересувався, може і не знав, що такий лист до команди прийшов. Команда про нього забула, не звернула на нього уваги, лежав він між паперами, а може хтось забрав і держав його у себе. По війні лист той припадково найшовся у моїх руках.
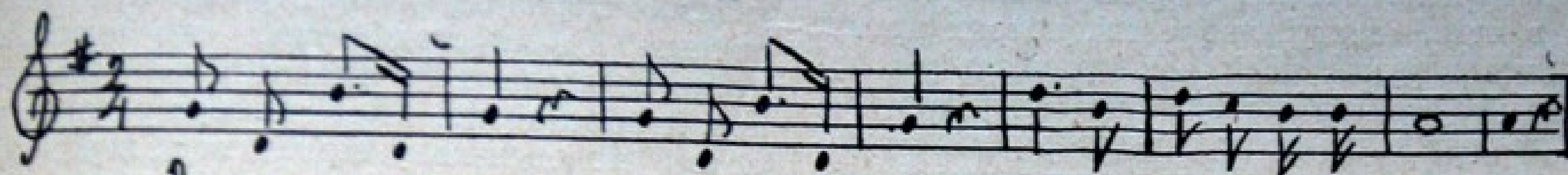
Приходить мимоволі питання, чому так сталося. Команда Січових Стрільців діставала більше таких віршів-маршів з присвятою У. С. С., потрактувала цю справу легко, не уміла, а може і часу не мала такими літературними справами займатися. Зрештою серед Стрільців не впроваджувано „з гори“ ніяких пісень, повставали вони таки самі між Стрільцями, укладані і компоновані самими Стрільцями. Вони краще віддавали духа і настрої стрілецької братії. Дивним дивом найпопулярнішим стрілецьким маршем стала пісня, котрої початок взятий з давної козацької пісні, що повстала в часах Хмельниччини („Гей! у лузі червона калина“). Змінено лиш арію, бо пісня з часів Хмельницького має мельодію піхожу до кінного маршу, та доброблено дальші актуальні стрічки.

Але „Стрілецький марш" О. Маковея не загинув. Найшов саме відгомін там, де автор найменше сподівався. Як видно з листа О. Маковея, вислав він також текст і мельодію цього „Стрілецького марша" до Відня. І тут йому краще пощастило, бо у виданнях з кінцем 1915 року у Відні „Воєнних квартетах" Ф. Колесси находиться відповідно змінений і згармонізований на муж. хор „Стрілецький марш" О. Маковея, хоч над нотами не зазначено, що не тільки слова, але і мельодію до слів підібрав О. Маковей.
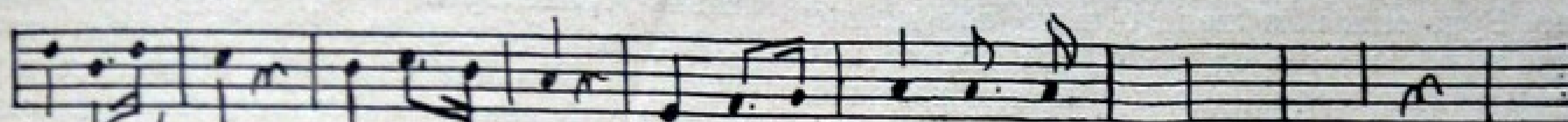
З тієї доперва збірки Ф. Колесси став твір О. Маковея відомий ширшому загалові — хоч, як зазначую, ніколи популярним не був серед тих, котрим автор його дедикував — а також мало співано його взагалі.

Щойно спопуляризував його, як найкраще в чудовій інтерпретації Д. Котко зі своїм хором — та увіковічнив його на ґрамофонових плитах*).

Marciale

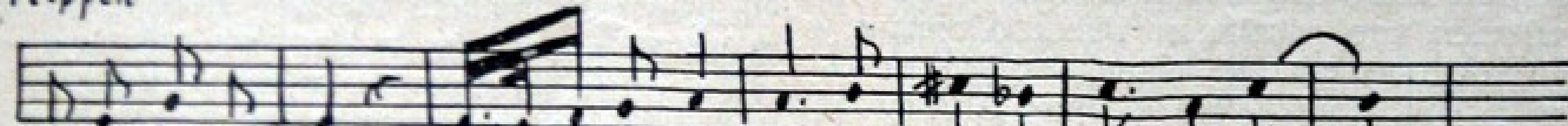

В горах грім гу-де, хоч зи ма па-де землю спороли гарма ти
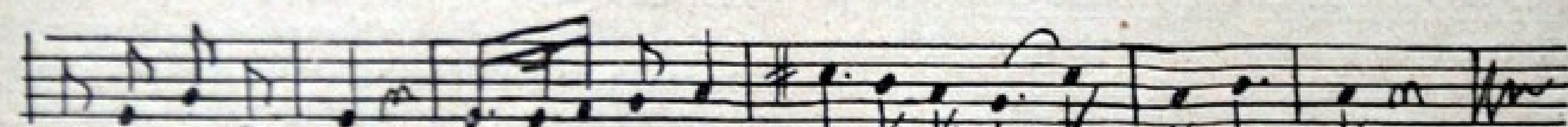

гремить війна дуднить лу-на дрожать ра не ні Кар-па ти!

Рефрен

Хто живий вставай боронити край вкритий огнем і мерця ми

не буде то бі сумно у борбі між Січови ми Стрільця ми.

3. марта 1915. О. Маковей

В горах грім гуде, хоч зима паде,
Землю спороли гармати,
Гремить війна, дуднить луна,
Дрожать ранені Карпати.

Хто живий, вставай, боронити край,
Вкритий огнем і мерцями,
Не буде тобі сумно у борбі
Між Січовими Стрільцями!

Лютий кат прийшов, проливати кров,
Взяти народ наш в неволю,
І море сліз у край приніс,
Розбій і смерть і недолю.

Та вступився кат, із верхів Карпат
Втік, наче вовк манівцями,
Або тут і впав, як у бій попав
Із Січовими Стрільцями.

Січові Стрільці, за Свій Край борці,
За всю рідню і свободу,
За них борба — се їх журба
І дорогого народу.

І ряди могил не возьмуть їх сил,
Ворог тут б'ється з серцями,
Лицаря убє, думка ожиє
Між Січовими Стрільцями.

Хтож то там іде і перед веде?
Диво! се наші дівчата!
Личко, як мак! Кругом козак
Душа стрілецька завзята!

Не цілуйте їх! На війні се гріх**)
Ви уберіть їх вінцями!
Слава тим дочкам, щирим козачкам
Між Січовими Стрільцями!

Посвячую У. С. С.

Осип Маковей
3. марта 1915.

*) Лист О. Маковея находиться у музеї „Бойківщина" у Самборі.

**) Тут нарочно крихітка жарту для настрою, бо враз кінчу поважно".

Перший стрілецький старшинський корпус

Написав: *М. Р.*

Затвердження стрілецького старшинського корпусу було досить пізно полагоджене австрійською Начальною Командою. В часах орґанізації Стрілецтва у Львові 1914 р. орґанізовано стрілецькі сотні на взір австрійських піхотних компаній, звичайно теріторіяльно — значить приходили і приїздили до Львова з цілого краю менші і більші гурти охотників, зорґанізованих на провінції в чети, евентуально сотні, котрих провід находився в руках повітових орґанізаторів добровольців. Найчастіше були це люди, що вже до війни працювали як провідники в ріжних стрілецьких, сокільських, січових та пластових орґанізаціях. Отже командний склад стрілецьких кадрів в початках представлявся досить ріжноманітно. Були між ним люди більше, або менше обізнані з військовою справою, але богато попало там також людий, що з військом не мало властиво нічого спільного. Тодішна начальна команда Стрілецтва „Боєва Управа" також складалася здебільша з нефахових людей.

Розуміється, що наслідком таких обставин у Львові в початках світової війни панував в стрілецькім проводі розгардіяш, котрий збільшався в міру допливу щораз то нових гуртів добровольців. Після тодішних обчислень і інформацій Дзіковського мало бути у Львові біля 20.000 добровольців, однак це число сильно переборщено, бо в опублікованих недавно в „Ділі" споминах М. Галущинського, тодішного начальника Стрільців, подає він число добровольців на пять тисяч.

Несправність та брак досвіду в кермуванні більшим числом людей, стрілецького проводу відбився передовсім на сірих масах голодних, голих, і босих добровольців до українського війська, котрі не мали навіть найпотрібніших річей, не говорячи вже про зброю, зглядно воєнний виряд.

Не було в нас ані досвіду, ані фахових сил, ані потрібних грошей. Що добровольці не знеохочувались цими перешкодами і таки остали в стрілецьких рядах, дасться пояснити лиш ґрандіозним зривом та великим запалом, що обхопив галицькі шари суспільности до боротьби за краще завтра українського народу.

Австрійська влада для кращого зорґанізування цих гуртів майбутніх вояків дозволила перенести в стрілецькі ряди кількох резервових старшин австрійської армії, про котрих просила „Боєва Управа". В той спосіб опинились серед Стрільців пор. М. Галущинський (назначений начальником), пор. Гриць Коссак, хор. Р. Дудинський, пор. д-р Шухевич а згодом пор. д-р Н. Гірняк та інші). Провід над У. С. С. обняв як вище згадано Мих. Галущинський, директор приватної української ґімназії в Рогатині, рез. поручник 35. п. краєвої оборони.

Але орґанізація Стрільців у Львові ще не була закінчена. Це були лиш початки. Тимчасом прийшла евакуація. У воєнній суматосі богато майбутніх стрільців повернуло домів а решта, около 4.000 виїхала до Стрия. Однак число це збільшувалось щораз то новими гуртами, що в дорозі і в Стрию голосились до стрілецьких транспортів.

Відносини у Стрию не були кращі, ні кватир, ні одежі, ні харчів ні зброї (крім одержаних ще у Львові старих верндлів). Стрільці терпіли по геройськи, ждали, сподіваючись, що справа буде добре полагоджена. А тимчасом дошкульний голод, дощі, давались їм таки добре у знаки, а неодному молоденькому стрільцеві ці перші воєнні гаразди оставили памятку на ціле життя. Австрійська команда в Стрию нічого не знала про стрілецькі транспорти — серед тодішнього безголовя трудно було щось певного розвідатись, тоді Начальна Команда Стрільців віднеслась телефонічно до Команди Львівського Корпусу по вказівки. Якеж однак розчарування огорнуло стрілецьких добровольців, коли нечайно прийшов зі Львова телефонічно приказ, щоб оставити лиш 2.000 добровольців, інтеліґентів, певного елементу, а решту розпустити домів. Цікаво, що пізніше ніхто до авторства цього цікавого телефону не хотів признатися і до сьогодня невідомо, хто його післав, — бо на письмі приказу такого ніколи не було.

Не будемо входити докладніше в причини, що попередили цей дивний безіменний приказ, бо це не входить в обсяг нинішнього нарису. Однак зауважимо, що вже тоді в Стрию, такби сказати, перефільтровано ряди добровольців, лишаючи у них здебільша інтеліґентний елемент, а також зорґанізовано майбутній старшинський склад, у котрім залишились люди, що визначались в стрілецьких, передвоєнних орґанізаціях, більш менш обізнані з військовою справою, а іноді навіть доволі добре вишколені, а решту доповнили згадані вище українці-старшини з австрійської армії, що ріжними заходами, уживаючи ріжних способів опинились у стрілецьких рядах.

Однак були це хаотичні, неспокійні часи відвороту австрійських військ, що покидали Галичину та гуртувались на лінії Сяну, а опісля Горлиць на заході і угорськім боці Карпат на полудні. Стрільці опинились у Ґоронді, Страбичеві (Мезетеребеш) а далі у Варпалянці на Угорщині. Тоді щойно почалась властива орґанізаційна праця серед добровольців. Помимо цього ще не зовсім зорґанізовані Стрільці вже здавна брали участь в боях цілими сотнями та щедро устелили своїми трупами наші Карпати. Перші стрілецькі сотні відійшли на фронт під проводом ріжних провізоричних старшин, що хоч і повнили старшинську службу, то ніякого урядового затвердження ще не мали. Так само було пізніше з тими, що брали участь у божевільних (помислу австрійського пор. ґенер. штабу Петра Кватерніка) патрулях-двайцятках, що мали за завдання провадити пар-

тизантку (!?) в запіллі російської армії, а мимоходом кажучи були обраховані на цілковиту ліквідацію цеї не на руку деяким кругам стрілецької військової організації.

Так отже провізорією з затвердженням старшинського складу тривало дальше. Старшини відходили (ранені, вбиті і полонені), інші приходили, а все без властивого назначення і затвердження.

Щойно по кількох місяцях в березні 1915 р. прийшла нарешті з Начальної Команди Австрійської Армії затверджена ліста стрілецького старшинського корпусу та його службовий приділ.

Проєкт цеї організації подав в порозумінню з „Боєвою Управою" тодішний начальник У. С. С. Мих. Галущинський, що по довгих короводах, перемішаних ріжними інтриґами та з деякими австрійськими військовими кругами пороблениими змінами, прийшов затверджений 24. III. 1915. р.

Приказ цей зносив Начальну Команду Стрільців, котру перебирає на себе Корпусна Кмда (25. корпус). Дотеперішний номінальний начальник Стрільців Михайло Галущинський стає після цего приказу **„Hilfsorgan"** при Команді 25 корпусу — себто звязковий старшина, котрого роля від тепер ограничалась до полагоджування ріжних стрілецьких справ у корпусі. Розуміється було це радше підрядне становище і через те М. Галущинський був неначе відсунений від Стрілецтва і провідної ролі серед нього вже не відгравав. Є богато даних, котрі промовляють за тим, що сталося те почасти з вини самого таки М. Галущинського, але були й інші причини та інтриґи.

Також від тоді остаточно як не відсунено то у всякому разі дуже ограничено вплив „Боєвої Управи" на Стрільців, як військовоої частини, що входила у склад австрійської армії.

Пластун 1913 р. Яримович, пізніше У. С. С.

З добровольців створено два самостійні курені; перший під проводом Гр. Коссака, з 4 сотнями (сотники: Р. Дудинський, О. Семенюк, О. Букшований і І. Коссак) приділено до 29. авст. бриґади — а другий під проводом С. Ґорука з 3 сотнями (сотники: В. Дідушок, Д. Вітовський і О. Будзиновський) приділено до 130 австр. бриґади 25 корпусу ґен. Гофмана.

Після того приказу цей перший старшинський корпус числив 48 старшин, а в тім числі 13 старшин або старшинських аспірантів австрійської армії — решта стрільці.

Розуміється, що зараз таки, заки цей приказ впроваджено в життя, між особовим складом, а зглядно в службовім приділі старшинського стрілецького корпусу пороблено деякі конечні зміни, бо за час його мандрівки по ріжних австрійських, військових канцеляріях богато змінилося серед стрілецтва. Війна поробила деякі зміни в старшинськім складі: змінилися сотники і команданти чет.

Нема також у цьому першому затвердженому списку стрілецьких старшин тих, котрі ще перед згаданим проєктом з якихнебудь причин убули зі стрілецьких рядів, як прим. от. Шухевича, сот. Барана, сот. Ґутковського, хор. Суха, чет. Устіяновича й інших.

Але в приближенні таки подає він менш-більш вірно тодішний склад і сили Українського Ле-

Добровольці до леґіону У.С.С. перед Академічним Домом у Львові 1914.

ґіону напередодні весняного прориву австрійської армії 1915 р.

Для кращого перегляду наводжу в цілости цей цікавий документ після оригіналу у німецькій мові.

k. u. k. Korpskommand F. M. L. Hofman, Feldpostamt Nr. 71.
K. K. Ukrainische Legion
Kommando:
k. u. k. Korpskommand F. M. L. Hofman
Hilfsorgan: Michael Hałuszczyński K. K. Obrlt. in d. Ev. in der IX. Rgsklasse als Leg. Off.

I. Bataillon (129. Brigade.)

Diensteinteilung	Vor u. Zunahme Rgskl.
Baonskmdt	Gregor Kossak IX.
Baonsadj.	Nikolaus Strońskyj XI.
Baonsschefarzt.	Dr. Rychło Arzt.
Baonsrechnungsführer	Aleks. Melnykowycz XII.
Baonsprov. Off.	Wołod. Srokowskyj XI.
„ Trainkmdt.	Aleks. Iwańczuk XII.
Kompagnie komdt.	Rom. Dudyńskyj X.
„ „	Josef Semeniuk X.
„ „	Josef Bukszowanyj X.
„ „	Iwan Kossak X.
Zugs kmdt.	Zeno Noskowskyj XI.
„ „	Roman Suszko XI
„ „	Petro Harysymiw XI.
„ „	Anton Artymowycz XI.
„ „	Josef Jaremowycz XI.
„ „	Juljan Bucmaniuk XI.
„ „	Paul Semyrozum XII.
„ „	Juljan Gojiw XII.
„ „	Wasyl Kossak XII.
„ „	Iwan Iwaneć XII.

II. Bataillon (130 Brigade.)

Dienteinteilung	Vor. u. Zunahme Rgskl.
Baonskmdt.	Simon Goruk IX.
„ adj.	Petro Diduszok XII.
„ rechnungsführer	Fr. Świstel XII.
„ Prov. Off.	Elias Ciokan XII.
„ Trainkmdt.	Nikefor Nikorak XII.
Kompagnie kmdt.	Bazil Diduszok X.
„ „	Demeter Witowskyj X.
„ „	Josef Budzynowśkyj X.
Zugs kmdt.	Dr. Omelan Lewyckyj XI.
„ „	Iwan Czmoła XI.
„ „	Andreas Melnyk XI.
„ „	Basil Kuczabskyj XI.
„ „	Gregor Truch XI.
„ „	Bohdan Hnatewycz XI.
„ „	Seweryn Jaremkewycz XII.
„ „	Iwan Ciapka XII.
„ „	Agaton Dobrjańskyj XII.
„ „	Konstantius Maciurak XII.
„ „	Iwan Tuczapskyi XII.

Ersatzkompagnie Varpalanka bei Munkács.	Bei der Zentralleitung in Wien
Kmdt. Dr. Nikifor Hirniak IX. „ Theodor Rożankowski IX. Zugskmdt. Dr. Michael Wołoszyn X. „ Michael Hnatiuk XI. „ Julian Nestajko XII. Rechngsführ. Jar. Indyszewśkyj XI.	Dr. Stefan Tomaszewski I st. Lt. X. Dmytro Katamaj XI.

Anmerkung. Dr. Rychło Arzt A. B. Milko Graz 2. vom 25/I. Z 1216 v Ers. Baon I. R. 41.
Iwan Kossak beim Brigadekmdo eingeteilt.
Rożankowskyj Teodor bis 28/2 1915 Kaderkmdt.
Dr. Nikifor Hirniak. bereits v. M. F. Ldv. in die IX. Rgskl. befördert.
Dr. Michael Wołoszyn. auf Grund einer Superarb. v. 11/X. Ldv. Erg. Bez. Kdo E. Nr. 332 zum Dienst bei der Ers. Komp.
Michael Hnatiuk K. K. Offiz. Rek. Sam. Stelle Nr. 5700/I. vom 24/2 1915.

Як видно отже з вище наведеного приказу, австрійська Начальна Команда затвердила перший стрілецький старшинський склад у слідуючому числі: 48 старшин, з того 5 у IX. ранзі (сотник); 9 — у X. (поручник) — 17 — у XI. (четар); 16 — у XII. (хорунжий).

На підставі цього виказу старшин можемо приблизно обрахувати також стан мужви в тих часах у Українськім Леґіоні. — Отже рахуючи на сотню приблизно по 150 людей, то стан I. куріня винесе разом із обозом і канцеляріями около 900. — II. курінь около 700. — Значить у полі було около 1.600—1.700 людей боєвого стану.

Остає ще кадра і інші орґанізації в запіллі. Число людей у цих частинах трудно усталити, бо у кадрі стан часто змінявся, приходили вже до Варпалянки добровольці, але на провесні 1915 р. більше як 400 людей у кадрі здається не було.

Отже разом в приближенні числив тоді український Леґіон 2.000 — 2.200 людей (старшин і стрільців — 48 старшин, решта підстаршини і стрільці*).

*) Оригінали цих копій (відбитих на синій кальці), з котрих користано при писанні цього нарису, находяться в музеї „Бойківщина“ у Самборі.

Інші подробиці взято з недрукованих споминів одного з орґанізаторів стрілецтва п. В. М. (що находяться в приватних руках), а також узглянено друковані праці у тодішних журналах „Шляхи“, „Календар-Альманах“ з 1917 року „Спомини“ М. Галущинського, друковані недавно у „Ділі“ (1934) а також на устних інформаціях учасників.

Матеріяли і документи

Інструкція для У. С. С., що їдуть на Україну, апробована Командою Коша У. С. С.

Написав: *О. Н.*

А.) Інформативна часть

На українських землях твориться рівночасно **держава і нація.** Держава полягає на 1., війську, 2., адміністрації, 3., скарбовости, 4., судівництві; нація полягає на освідомленім народі і зорганізованій інтелігенції. Чим для держави висше вичеслені підвалини, тим для нації 1., школа, 2., преса, 3., бібліотеки, 4., культурні товариства (читальні, клюби, касина) ведені в національнім дусі.

В усіх тих напрямах мають вислані У. С. С. ділати творчо й організувати ті основи будівництва української нації й держави **під фірмою** Укр. Централ. Ради . . . . . . позинуючися її приказам, а коли осягнення порозуміння з органами У. Ц. Ради не можливе то на власну руку.

На те треба **грошей і людей.**

Матеріяльних засобів муситься добути від місцевого населення (з буджетів городських дум, громад і т. д.) людий також відтам а почасти відси.

Б.) Способи

§. 1. Перша річ по приїзді на місце діяльности є, довідатися про місцеві й околичні відносини, то значить про імена, назвища й фах визначнійших людий (і чужинців), про домагання і матеріяльний стан населення в поодиноких громадах, про агітаційні кличі, які там ширяться і про вислід тих кличів (настрій). Все те зараз списати собі (особливо назвища і стан визначнійших людий) і на свою память рішучо не спускатися. Інформацій засягнути наймеще від трьох осіб.

§. 2. Списувати вільно лише при самих інтелігентах, бо мужики підозрівають тих, що списують, о погані заміри. При мужиках треба **тільки** одно списувати: їх кривди разом зі свідками.

§. 3. Старатися поможности скрізь виступати **по двох**, не поодиноко. Щойно по здобуттю знакомств можна виступати по одному. Оден має другому переповідати свої замітки. При чужих не перечитися **між собою** і навіть не дебатувати бо се обнижує вашу повагу.

§. 4. Міста й місточка се центри державного життя й обсадження їх важнійше чим обсадження сіл. Де в місті є український комісар (начальник цивільної власти) там піддати йому зараз потребу зукраїнізовання городської думи (ради) через кооптацію і обсадження важнійших місць Українцями (також українською службою). Де такого комісаря нема постаратися о його заіменування й подати до відома найблисшій власти (евентуально самому іменувати його). В разі непослуху думи розвязати її та іменувати нову зі своїх людий.

§. 5. В порозумінню з комісарем визначити з буджету потрібні видатки на українську школу й місцеву міліцію (сторожу). Учитель чи учителька не мусять бути кваліфіковані. Евентуально учити самому. Командант сторожі мусить бути безумовно Українець (православний як там кажуть), склад сторожі по можности також. Провадити книги видатків порядно!

§. 6. По якімсь часі скликати збір начальників. Бесіду до них мати добре приготовану. Зміст: 1). Хто є У. С. С. і чого тут прийшли? За дозволом Укр. Центр. Ради в цили заведення ладу. 2). Лад буде коли всім попразиться доля. На те треба перевести приказ Укр. Центр. Ради в справі поділу земель панів і царських до ужитку селянам. 3) Укр. Центр. Рада пришле в тій цили інжинірів, котрі помірять по справедливости, щоб ніякий селянин не був покривджений і щоб **кожде** село було заспокоєне. 4) Германці й Австрійці завізвані Радою на поміч проти розбишак і грабіжників, не проти спокійних людий. Ті чужі війська прийшли тут не як вороги і від своїх властий мають приказ, поводитись добре з людьми. Якби де лучилася кривда від них, зараз донести свому українському урядови по праді й зо свідками, тоді винні будуть покарані, а шкода звернена. 5). Хто ширить інакші вісти, той хоче заколоту, щоб у мутній воді рибу ловити. 6). На заведення ладу й просвіту народа потребує Укр. Центр. Рада гроший, длятого хто може повинний добровільно і скоро заплатити податок своїй власти. 7) Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати покищо своїм громадським судом! Кара смерти знесена. Все те переповісти селянам.

§. 7. Більші городські думи ділити на секції (продовольчу, провіянтову, адміністраційну, судівничу). Всякі вироки перед виконанням переглядати.

§. 8. Не виступати в обороні дворів, не хвалити ні Галичан, ні себе, ні чужих військ, бо сим способом викликається до себе крайне недовіря. Не виступати гордо, поведене з людьми має бути чемне, миле, але не фамілярне. Ніщо так не підкопує поваги як бігання за дівчатами або скандали на тлі любовнім.

§. 9. По якімсь часі розвідатися про ворожих агітаторів. Будуть се головно бувші царські чиновники й инші чужинці. Їх **безумовно** вивезти на захід і інтернувати. Своїх людий щадити все і скрізь боронити та старатися ділати переконуванем. Чужинцям не грозити на перед, тільки ділом робити неможливою їх бунтівничу акцію.

§. 10. Свої уваги списувати й раз на місяць при нагоді переслати Команді Коша разом зі статистичними даними й адресами наших певних людий та ворожих діячів. Такі звіти слати й до Київа Укр. Центр. Раді.

§. 11. Становища не опускати без конечної потреби або без заступника. Записки провадити так, щоб свого наступника зараз могти поінформувати.

§. 12. Давати викляди про українську історію,

про Шевченка, про ріжниці між Україною й Москвою, причім не лаяти нікого, навіть про хиби царату говорити......

Не вдаватися в ніякі релігійні справи. Церкви хоронити і ходити до церкви правильно та хреститися тричі. Перед хрестами по дорозі здіймати шапки. В той спосіб позискаєте прихильність населення. Скрізь переводити українські написи (на вивісках і т. д.).

Вимінюватися книжками, спроваджувати часописи зі Львова, Києва, гуртувати молодіж у „Січі" і давати курси української мови, говорити тільки по українськи до населення, без огляду чи се жид чи польський дідич.

Спомини розвідчого старшини 1919-23 рр.

На Великій Україні

ВІЙСЬКОВА РОЗВІДКА Н. К. Г. А.

Написав: *І. Виелицький.*

(Продовження).

Цей третій період моєї розвідчої праці — період еміґраційний, тревав около 5 літ і дав мені найбільше праці, вимагав найбільше енергії, та дав докладно пізнати не лише мій народ, його злі і добрі сторінки на еміґрації, його дальші конвульсійні змагання за державність, але пізнав я докладно всю низкість боротьби з нами нашого ворога.

Мушу тут кинути ще оком назад: мушу згадати, що колиб не особиста поміч сотн. Г. Олесницького в Одесі, то мій виїзд бувби правдоподібно неможливим. Таке зрозуміння ваги і значіння розвідки та почуття обовязку помогти розвід. старшині — як воно було у сотн. Олесницького, стрічав я у наших українців-старшин досить рідко, але у німців старшин гал. армії все я находив повну поміч. Особливо от. Шльоссер і от. Виметаль, перший вже на еміґрації, другий ще на Україні давав мені поміч, сягаючу далеко поза рями звичайности. От. Виметалеви я завдячую літом 1919. року виратовання з рук ворожої стежі — а що означає полон для розв. старшини — це звісно кожному.

Нижчі команданти частин, особливо в ранзі до сотника — майже поголовно — не любили розв. старшин. Вони всі були переважно в австр. армії поручниками, командантами сотень і не стрічалися ніде в австрійській армії з розв. старшинами, не знали розв. служби і тайну військову розвідку легковажили, а цінили лише боєву близьку розвідку.

У вищих старшин було вже зовсім навпаки — особливо ґен. Курмановичеві має гал. військ. розвідка много завдячувати в своїм розвою.

Було ще одно лихо: гал. армія не мала окремої тайної військової поліції — цю службу фактично на свою шкоду несла військ. розвідка, що залюбки використовували декотрі команданти бриґад. Служба військової тайної поліції є вправді зближена до служби дефензивної розвідки — але це є окрема галузь військової служби, яка вимагає окремих старшин-специялістів, знаючих кримінально-розшукову і слідчу працю. Таких старшин було у нас всего 3—4, тоді коли було потрібно що найменше 60—120 для служби на території, занятій тоді гал. армією на Придніпрянщині.

Відносно дуже легко можна було тому бракові фахових поліц. старшин зарадити іменованням старших вахмістрів жандармерії хорунжими — як це зробила при перевороті напр. Чехословаччина, але у нас це, з причин мені не знаних, не сталося, не зважаючи на просьби з рядів нашої жандармерії.

Полева жандармерія не є ніколи у змозі заступити і повнити службу тайної військової поліції — і це вже длятого, що не має в тім напрямі ні теоретичного знання ні практично не є вишколена.

Мушу підчеркнути, що одна обставина була у нас в гал. армії дуже відрадна. У нас випадків зради майже не було, крім кількох комуністів. З розвідчих старшин не зрадив до кінця ніхто. Випадок з чет. Л. не торкається розвідчих старшин, цей пан був „пропаґандистом" і здезертирував з України.

З рядів детективів найгірший був випадок з дет. Воречком в Одесі, — однак його дуже скоро відкрили і зліквідували.

Чужі, нам ворожі розвідки, нашою розвідкою дуже цікавилися — найбільшим їх успіхом було викрадення у нас, з бюра розвідки, у Винниці, цілого фасциклю еляборату про орґанізацію і стан польської армії. Цей документ пожичила нам одна зі сусідних держав, він містив дуже докладні дати про польську армію, озброєння, силу, деташовання, персональний склад і т. д. Хто це украв — залишилося загадкою до сьогодні. Мені здається, що це була російська добровольча розвідка, бо в тім часі добровольче командування дуже енергійно цікавилося польською армією і мало великий розвідчий апарат специяльно звернений проти Польщі. Пропажа цього акту мало що не коштувала життя одного нашого старшину, який мав акт в перехованню. Богато неприємностей мав і пор. Ковальський, але бистро назріваючі події на фронтах, відтак тиф і виїзд з Винниці затерли все.

Скільки би не було темних сторінок у нашій

розвідці, однакож все залишиться світлим факт, що у нас не було безсудових розстрілів, у нас не було катовання і мучення арештованих і підозрілих, наша розвідка не зійшла до рівня катівень більшовицьких „Чека“ і добровольчих „Каер“. У нас і арештовані більшовицькі комісарі, котрим більшовицька праця була доказана, йшли під суд, котрий в богато випадках звільняв їх від вини і кари.

Ліквідація галицької розвідки прийшла дуже болюча — большевики дуже пильно хватали наш персонал і розстрілювали. Маю 11 назвиськ розстріляних розв. старшин і розв. нищого персоналу. Сам шеф розвідки пор. Р. Ковальський спасся втечею через вікно з потягу підчас їзди, при чім зломив собі ноги. Мимо цього через територію Польщі і Румунії перебралося 26 чоловіка розв. персоналу, з того числа четвертина розв. старшин. Найбільша скількість находиться в Чехословаччині, з того кілька осіб має сьогодня чехословацьке горожанство, решта в Німеччині, Австрії та Румунії. Нажаль є і такі, що залишилися до сьогодні на службі у більшовиків.

Большевицька розвідка: боротьба з большевиками була тяжка, не було полону, не бувало жадних оглядів у большевиків ні на вік ні на стан. Навпаки кожного інтелігента т. зв. „буржуя“ залюбки розстрілювали, без судів, без доказання вини. За вину, для кари смерти через розстріл, вистарчало походження від родичів урядовців, священиків, старшин і т. д. Цього було досить.

Наша розвідка — головна установа Р. В. при Нач. Кмді Гал. Армії — поміщувалася в Виннищі в будинку, де перед тим, до нашого приходу, поміщувалося славне „Чека“. Ми застали стоси трупів розстріляних в „Чека“, уложених стосами як сягові дрова. Ціла Винниця була тоді на похороні жертв большевицької катівні — бо майже не було дому і інтелігентної родини, яка не оплакувала би вітця, сина, брата. Були теж розстріляні і 15-літні хлопці — як приміром син аптикаря, поляка з Винниці. Це були жертви „Чека“ — політичної розвідки. Для нас, Галичан, було це несамовите явище бачити людей розстріляних, які мусіли собі самі перед смертю викопати гріб. Находилося розстріляних повязаних по два, плечима до себе, а звязаних кільчастим дротом. Жінки, дівчата перед смертю були знасилувані, кожна десятками красноармейців. Були це сільські учительки, жінки і доньки духовенства, купців, поміщиків і т. д. Я бачив місце розстрілу понад 200 осіб, розстріляних большевиками при утечі перед нашою галицькою армією в серпні 1918. року, під містом Гайсином. Розстрілювали скорострілами і боронили закопувати трупів і рятувати тяжко ранених. Я був на другий день на тім місці. Там були ще живі люде, тяжко ранені. Легко раненим і тим, що давали знаки життя — чекісти розбивали голови кольбами рушниць або кололи штиками.

Військовою розвідкою „Чека“ не займалася, на це кожний вищий большевицький штаб мав так званий „Особий Отдел“, з яким мені прийшлося часто стрічатися в моїй праці розвідчого старшини гал. армії. Праця проти тих „особих отдел“-ів не була весела, бо вимагала повного, аж до можливого максимум, напруження всіх фізичних і психічних сил. Мізок у чоловіка мусів горячково працювати. Большевики це був наш

Віктор Курманович, ген. шт. ген. хорунжий в однострою українського генерала.

ворог дуже енергійний, підприємчивий, але і до безконечности підступний у своїх способах боротьби. Наведу примір: я вже згадував, що в Жмеринці, при наступі гал. армії, відкрито ціле бюро шпіонажі, котре було скрите під позором шпиталю з червоним хрестом, раненими, лікарями і сестрами милосердя!

Відкрито це гніздо випадково. Було це так: Перед наступом 3. корпусу я одержав задачу розвідати сили і розміщення противника під Жмеринкою. В Жмеринці була тоді так звана інтернаціональна дивізія, зложена з мадярів, німців і інш. полонених в Росії. Я, переодягнений в мундур старшини цеї дивізії, був цілковито добре захований перед оком большевицької контр-розвідки і маючи гроші забавлявся в Жмеринці. Вечером на вулиці стрінув я гурток дівчат, сестер мил., з котрими я трохи забавився. Через 3—4 дні я був знову в Жмеринці, вже залитій галицькими військами і тут стрінув я на вулиці одну зі знаних дівчат. Була це обосторонна несподіванка, з котрої я перший вибрався, приступив до дівчини і орієнтуючися, що на ділі є, сказав, що за нею шукаю. Тут в першім переляку дівчина призналася до всього, зрадила, що вона є на службі „особого отдела“ дивізії, що ще 6 інших сестер є також, що були до цього примушені. Дальше що з 4 лікарів був лише 1 правдивим лікарем а 3 були розвідчими старшинами. Негайна ревізія виказала, що це правда, що 2 сестри мали на своїх сороч-

ках зазначені досить докладні дати про наш 3. корпус, та що ті сестри мали вже виїзджати зі Жмеринки на Деражню-Літин до большевиків. Один з лікарів вже вспів з інформаціями виїхати. Решту ми захопили.

Раз — було це коло Фастова — при нашім наступі на Київ — розговорився я з одним арештованим і вже на розстріл засудженим большевицьким розв. старшиною, якому я обіцяв дарувати життя за повну зраду їх служби. Богато мені наговорив неправди але багато і правди і я пізнав тоді, що такі шпиталі, позірно ранені, позірні дезертири і т. п. були в пляні сталої праці большевицької шпіонажі. Про ріжного роду їх шпіонів-конфідентів, посиланих просто як добровольців до частин придніпрянської армії, вже не згадую. Наша галицька армія, на щастя, не мала таких гостей. Одначе в часі, коли галицька армія була червоною — було інакше, галицьку армію пересякли большевицькі шпигуни майже наскрізь.

Ударний відділ Бориславської Округи під командою хор. Логіна.

Супроти нас мала большевицька шпіонажа тяжке становище, багато випробованих способів, які давали все большевикам добрі результати в боротьбі з армією УНР. — у нас завели. Напримір: коли большевицька розвідка потребувала інформацій — то звичайно своїх 2—3 добрих, випробованих розвідчиків саджали на коней і висилали як делеґацію від повстанців такої, або другої волости — села. Штаби військ УНР дуже радо приймали таких повстанчих делеґатів, гостили у себе, давали зброю, а уряд УНР давав ще й гроші, помагав повстанцям. Ті делеґати добре все розглянули і приносили докладні інформації „особим отделам“. З початку вдалося пару разів большевикам і нас так само, тими повстанцями, добре за ніс потягнути — але в короткім часі були всі наші розвідчі старшини по бриґадах добре поінформовані і такі „повстанчі делеґації“ звичайно до закінчення слідства над ними, мандрували під ключ або віддавалося їх найближчим придніпрянським частинам. Чимраз частіше, в міру як наші розв. старшини пізнавали відносини на Вел. Україні, такі повстанчі делеґати, за доказану шпіонажу, кінчили життя під розстрілом.

Як тонко, а й майстерськи працювала большевицька розвідка, хай послужить доказом такий факт.

Було це в часі приготовань до наступу на Жмеринку. Я з 2 кінними розвідчиками найшовся пізно в ночі між Баром і Жмеринкою, а наші війська були коло Нової Ушиці. — Це значить, що я був у невтральнім пасі, широкім около 30 км. Я побачив окрему хату, на краю села — і рішив там переночувати. Була це жидівська коршма. Коршмар приняв мене дуже здивовано але чемно, почастував і настирливо предкладав мені іти спати до другої кімнати. Я був сильно перемучений, зробив той день на коні що найменше 80—90 км., то розтягнувся на принесенім сіні і заснув. Розвідчики мали на зміну не спати. Коршмар дуже клопотався і частував горівкою—але ніхто з нас не пив. У ночі будить мене легко один розвідчик — чую звук фонічного телефонного визову. Ми апарату не мали, коршми на Україні телефонів також зі старого звичаю не мають. Що за біс — думаю. Всі три вхопили ми за бравнінґи, діло не чисте. За коршмарем — витягнули його з ліжка — він про ніщо не знає, нічого не чув навіть тоді, як ми всі три добре чули, що апарат телефонічний відзивається. Був схований в печі, в попелі заритий, дріт провадив до 7 км. віддаленої Жмеринки, цілий час чудово схований а і присипаний землею. Коршмар мусів телефонувати те, що я йому казав — але большевики скоро перервали балачку. Прийшлося міняти нічліг, бо з коршмарем я не міг потім ніяк договоритися, а коршмарка в ночі, неспостережено втікла.

Не цілий тиждень пізніше, після взяття Жмеринки, очутився я в дорозі за дальшою задачею в однім селі, на південний схід від Жмеринки ще заки надійшли наші галицькі війська. Здається мені, що це була Виметалева бриґада. Дивлюся — бриґаду стрічає на краю села православний священик у ризах. Селяни якось дивно відносилися до цього священика, на мої запити сказали, що це новий батюшка, який випадково задержався в їх селі. Мене дуже зацікавили ризи того священика, були прекрасні — дорогоцінні, але дивно знищені. Прим. очі мав Ісус Христос на ризах видовбані, на них був намальований цвікер. Придивився я добре. Це мене насторожило і я пригадав собі старий російський трік російських розвідчих старшин в 1914—15 році переодягатися

за священиків і в ризах стрічати на Волині побідні австрійські війська, служити богослуження, на котре являлися всі в даній місцевости старшини а батюшка-шпіон, старий вояка, легко після степенів і відзнак присутних старшин орієнтувався, скільки і яке військо є в селі та окопах і скритим телефоном, передавав свої спостереження до свого штабу. Найцікавіше в тім було, що апарат телефонічний був скритий в підлозі і приспособлений до телеґрафовання ногою. А що до вишколу російських розвідчиків-старшин належала наука телефоновання ногою, то про те в австрійській розвідці знав кожний розвідчик. Цей трік був добрий з початку — пізніше був так оклепаний — що зраджував москалів негайно.

В тім випадку було те саме — однакож показалося, що цього старшину большевицький „особый отдел" формально примусив до шпіонажі на нашу некорисіть, що однакож його вини не зменшувало.

Галицькі розвідчі старшини не залишалися винні большевикам і платили тим самим. Дуже вигідним для розвідки нашої армії був факт, що з Австрії текла безперервно ріка полонених російської армії, а з глибокої Росії назад плили також пішки десятки тисяч полонених австрійської і німецької армії — обставина, яку використовувалося дуже енерґічно через цілий час нашого побуту на Україні. Особливо розв. старшина першого корпусу — назвисько я забув — використовував цю обставину, але використовували і інші наші розв. старшини. Я знав 2 розвідчиків, які були мистцями в використовуванню всіх можливостей, які з цього випливали.

Як поворотці з російського полону йшло через цілу Галичину богато нашої старшини до Чехословаччини, Відня і т. д., йшли наші розвідчики по інформації до Галичини — верталися до нас назад на Україну як поворотці з російського полону. Ніяка контроля не була можлива ні з боку большевиків, ні поляків, ні нас і всі три сторони охоче пригрівали собі і свої справи. В один час прийшлося і мені цю комедію відбути — але це вже було на еміґрації. (Далі буде).

Гетьман Данило Апостол

(1727—1734)

У двісталіття смерти.

Написав: *Теофіль Коструба.*

I.

Данило Апостол походив із молдавського роду, що поселився в Україні за часів Богдана Хмельницького[1]). Батько пізнішого Гетьмана, Павло, був 1659 року гадяцьким полковником. 1670 року продає свою оселю в Гадячі, — й ми бачимо його як миргородського полковника[2]). Данило Апостол народився 4. (14.) грудня 1658 року; зараз після смерти батька його вибрано миргородським полковником, але через його малолітність обовязки полковника виконував Дубяга. Щойно маючи двадцять літ (1678 р.), обняв Данило Апостол сам полковництво.

Про те, яку пройшов школу майбутній Гетьман, не можемо сказати нічого. Застаємо його як активного учасника політичних подій по стороні Гетьмана Самойловича й тому з його впадком і приходом до влади Мазепи (1687) він був позбавлений уряду миргородського полковника. Та швидко він знаходить ласку в нового Гетьмана: 1689 року дістає універсал на села Хомутець, Бакумівку й Фідрівку, а 1693 року вже знову в характері миргородського полковника громить Петрика й 1697 року стає навіть наказним гетьманом із рамени Івана Мазепи. На приказ Гетьмана Мазепи йде на підмогу Обидовському на шведську границю (1700), в наступному році під Шереметьєвим бере участь у поході до Ливонії, а пізніше (1704) рушає в Польщу на підмогу Августові II. проти шведів, яких помагав виганяти з Варшави. Але звідти вирушив самовільно в Україну, бо не міг знести поганого обходження московського ґенерала Паткуля. 1706 року ішов виручати Мировича, що сидів у Ляховичах, але не поспів туди — по пляну Гетьмана Мазепи. Сам Мазепа в письмі до царя Петра характеризує його так: „Апостол з роду волоського, людина заслужена в війську, добрий вояк, із усіх полковників найдавніший, найстарший, знатний, що заслугує на честь і любов у всіх полках".

Підчас протимосковської акції Гетьмана Мазепи брав діяльну участь. Був одним із тих старшин, що, бачучи московські здирства і пляни на знищення України, разом із другими спонукував Мазепу до повстання. Як уже надужиття москалів досягали найвищого ступеня, Апостол разом із Горленком, прилуцьким полковником, виголосили до Гетьмана Мазепи оту відому промову: „Як ми за душу Хмельницького завжди Бога молимо й імя його блажимо, що Україну з ляцької неволі визволив, так противно й ми, й діти наші по вічні роди й душу й кості твої проклинати будемо, як нас після своєї смерти в такій неволі лишиш"[3]). Після побуту в Жовкві й розмови з ца-

---

[1]) Його біографія до часів Гетьманства: ст. Данило Павловичъ Апостолъ, у словн. Брокгавза-Ефрона, ч. 1, 1890; В. Л. Модзалевскій, Малороссійскій родословникъ, т. I., Київ, 1908; пор. А. Лазаревскій, Очерки малороссійскихъ фамилій. Апостолы, Русскій Архивъ, 1875, I., стор. 91—94.

[2]) В. Модзалевскій, Къ родословной Гетмана Даніила Апостола. Кіев. Старина, 1904, XII., док.

[3]) М. Костомарів, Мазепа, т. I. „Руська Іст. Бібл.", т. XVII., Львів, 1895, стор. 144.

рем, коли Гетьман повернувся збентежений і до краю розгніваний за пляноване Петром знесення Гетьманства, старшина була дуже обурена. Вона збиралася дуже часто то в обозного Ломиковського, то в Данила Апостола, радилася й навіть бралася за читання гадяцької умови Виговського з Польщею (1659 р.) — думаючи пірвати цілком звязок із Московщиною[4]). У березні 1708 року Апостолові грозила поважна небезпека. Саме з початком того року сумної памяти Кочубей післав уже другого післанця до царя з доносом на Гетьмана. Цар беззастережно вірив Гетьманові й рішив видати йому донощиків. Але разом із ними домагався в Мазепи арештування — Апостола. Цар знав, що між ним і Гетьманом були непорозуміння, а про їх поєднання не знав. До того Апостол був сватом Кочубеям — його дочка була замужна за молодим Кочубеєм — і це насувало цареві підозріння, що Апостол у спілці зі заговірниками. Доводилося Гетьманові виправдувати Апостола, — хоч москалі досить уперто впоминалися його видачі[5]). Іскра ж зізнавав на муках, мовби-то він чув від Кочубея, що в нього була рада проти Гетьмана враз із ґенеральним суддею Чуйкевичем і миргородським полковником Данилом Апостолом[6]); та це, очевидно, була неправда. У звязку з тим далі чеплялися Апостола й Гетьман боронив його як міг[7]). Це вдалося.

Але як прийшло до розриву, то Апостол став по стороні Гетьмана Мазепи. Щойно тоді, як було видно, що справа має дуже слабі вигляди на успіх, він кинув Гетьмана й разом із ґенер. хорунжим Сулимою втекли зі шведського табору (поч. грудня 1708 р.). Деякі дані вказують на те, що Апостол і інші поїхали на доручення самого Гетьмана. Це було після того, як цар оголосив амнестію для всіх, що покинуть Мазепу. Апостол поїхав у свою маєтність Сорочинці й зараз так: написав до нововибраного Гетьмана Івана Скоропадського (також мазепинця), щоби заступився за ним у царя[8]). Апостол був на авдієнції в царя в Лебедині й цар привитав його дуже ласкаво. Привернено йому універсалом Гетьмана Скоропадського всі маєтности й додано ще нові. Апостол разом із товаришами, що вернулися зі шведського табору, підписалися на „виборі" Скоропадського вряд із тими, що брали участь у виборі[9]).

Після того Апостол брав участь у внутрішніх справах краю, не виринаючи майже на політичному горизонті. Він прим. із десятьма тисячами козаків іде 1722 р. до Персії, де його відділ брав участь у заснуванні кріпости над р. Сулаком (Койсу, ріка на Закавказзі). Через рік Апостола замінено лубенським полковником Андрієм Маркевичем і відправлено на Коломак охороняти границю від запорожців і татар. Після повороту звідти покликано його до Петербурга, у звязку зі справою Павла Полуботка. Цариця Катерина І. (1725—1727) задержала старшин у Москві, не дозволяючи їм виїздити в Україну. Між цими задержаними в Петербурзі був і Апостол, про котрого в маніфесті з приводу цієї справи писалося: „А миргородському полковникові Апостолові, на котрого чолобитня від малоросійського народу в справі обид хоч і не вплинула, то всеж таки він, будучи на Коломакові, в чолобитні, присланій до нього старшинами, багато поправив і деякі точки додав, а прикладаючи сам до цього діла руку, заставляв і інших полковників і старшину полкову, — жити йому безвиїздно в Петербурзі". Дозволено йому виїхати в Україну щойно в травні 1726 року, після відібрання присяги на вірність і залишивши сина Данилового, Петра, як закладника в Петербурзі[10]).

II.

Після смерти цариці Катерини І. (померла 6(17) травня 1727 року) став царем внук Петра І., Петро II. (до 18. І. 1730 р.). За його панування довершився в Україні акт великої ваги: відновлено Гетьманат, а Гетьманом став Данило Апостол. Але сталося це не внаслідок якихсь спеціяльних потягнень в українських справах іменно того царя. Приготовлялося це діло вже від смерти Петра І. (1725).

В лютім 1726 р. основано „Верховний Тайний Совєт". Сюди перенесено закордонні справи й ті внутрішні, які вимагали рішення царя й були вийняті з-під компетенції Сенату. Вже в кілька днів після покликання до життя, Верх. Т. Совєт радив над відновленням Гетьманства „ради удовольствія и приласканія тамошняго народа". Плянувалося знесення неправно наложених податків і знесення московського судівництва в Україні. Але на одному з дальших засідань тому спротивився один із співробітників царя Петра І., Толстой. Він виступив проти відновлення Гетьманства, бо це було проти думки Петра І., який думав „Малую Россію къ рукамъ прибрать" і тому не допустив до вибору Гетьмана після смерти Скоропадського[11]). Але за відновленням дуже обстоював Меншіков, що, розсварившися з Малоросійською Колеґією, бажав її позбутися. Він мав тоді великі впливи — і перепер справу: рішено дозволити вибрати Гетьмана. Меншіков гарячо попирав Апостола, який крім того тішився загальною повагою й симпатією серед місцевих, українських кругів.

12. (23). травня 1727 року видано „іменний указ", царський маніфест. Він звучав дослівно так: „Пожаловаби Мы, милосердя о своихъ подданныхъ, малороссійскаго народа, указали: доходы

---

[4]) Там само, стор. 147.

[5]) Там само, стор. 179.

[6]) Там само, стор. 189.

[7]) Там само, стор. 192.

[8]) Костомарів, Мазепа, II., стор. 40.

[9]) Там само, стор. 41. До речі, в березні 1710. р. цар дав грамоту, за котрою Апостолові „закрѣплялись всѣ пустоти въ миргородскомъ и черниговскомъ полкахъ заселенныхъ имъ" (Русскій Біогр. Словникъ, т. II., СПб., 1900, під гаслом „Апостол").

[10]) Н. Василенко, Протоколы Верховнаго Тайнаго Совѣта, какъ матеріалъ для исторіи Малороссіи XVIII. в. „Кіев. Старина", 1900, IX., бібл., с. 108—109. Пущено його додому в Україну щойно 1730. р.

[11]) Там само, стор. 104.

[12]) С. М. Соловьевъ, Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ, кн. IV., 2. вид. ст. 1051.

[13]) Там само.

съ нихъ денежные и хлѣбные собирать тѣ, которые надлежатъ по пунктамъ Гетмана Богдана Хмельницкаго, и которые сбираны при бытности бывшихъ потомъ Гетмановъ; а которые всякіе доходы положены съ определенія Коллегіи по доношеніямъ генералъ - майора Вельяминова вновь, тѣ оставить вовсе, и впредь съ нихъ не сбирать, и о томъ въ Малую Россію къ тамошней старшинѣ и во всѣ полки послать наши указы изъ Сената, и при томъ ихъ обнадежить, что къ нимъ **въ Малую Россію Гетманъ и старшина будуть опредѣлены впредь вскорѣ, какъ прежде было по договору Богдана Хмельницкаго;** а Малороссійской Коллегіи президенту Вельяминову съ приходными и расходными книгами быть въ С.-Петербургѣ немедленно"[12]). Рівночасно з тим заборонено москалям купувати землю в Україні, „чтобъ оттого Малороссіянамъ не было учинено озлобленія"[13]).

Не входячи в питання, якими мотивами руководилося московське правительство при відновлюванні Гетьманства[14]) — напевно не був це сантимент до України! — сам факт мав величезне значіння. Перш усього вже в царському маніфесті сказано, що було нарушено договір із Богданом Хмельницьким, бо тепер має бути зміна, „як було передше". Далі мало воно й велике моральне значіння. Гетьманщину вилучено з-під Сенату й віддано під „Колегію Іностранних Дел", як окрему державну цілість[15]). Українці мали те вдоволення, що таки „по пунктам Богдана Хмельницького" оголошено вибір Гетьмана.

Указ царя Петра II. прийняли в Україні з великою радістю. Від усіх полків посилалися до царя адреси, в яких старшина, козаки, міщани й селяни дякували за обіцянку „держати малороссійський нарід по пунктам Богдана Хмельницького" й за привернення Гетьманства, обіцяючи „**за те** вірно служити, не щадячи останньої каплі крови"[16]). Маґістрати, прим. київський, „по полученії сего (царського манифесту) приказали для собранія публіки на котлах майстратових вибити гасло і так премощнійшую грамоту, яко і високоповажаний рейментарский універсал в кляр всенародно, раз пред ратушем, а в другое при благодарственом молебном пінії в церкві соборной вичитали, і по дном ісполненії чинить всегда долженствуем"[17]). Врешті радість із відновлення Гетьманства відбилася й у тодішній шкільній поезії. **Яків Галяховський**, „з учнанц кіевских славено-латинских ученик", про якого, на жаль, не маємо ніяких відомостей, написав панеґірик цареві в подяку. Цей панеґірик, писаний після вибору, носить довжезну назву: „Ехо радости и привѣтствія и благодарствія на превожделѣнный, преславний и всемилостивѣйший гласъ Богомъ дарованого, Богомъ вѣнчаного и Богомъ превознесенного благовѣрного и благочестивого и хрістолюбивого государя нашего Петра Второго, императора и самодержца всероссійского яко обще всему россійскому народу новымъ монархою всероссійския імперіи престола імператорской короны и священного помазанія воспріявше обявившій, яко собственно малоросійскому народу ко удовольствованію своему по прежнему обыкновенію имѣти гетмана повелѣвшій, азъ Малыя Россіи чрезъ всенайпослѣднѣйшаго раба и всенижайшіе ученика Якова Галяховскаго достодайный даръ, яко всемилостивѣшему государю своему Е. Ц. В. принесеся лѣта царя царствующихъ 1728, марта 10 дня"[18]). В цьому панеґірику у прозовій частині розказується про відновлення Гетьманства. Найцікавіші місця з того панеґірика говорять про Гетьмана як про голову України, як про Монарха:

„Намъ убо, малороссіяномъ, егда всемилостивѣйшій государъ нашъ по собственному благоволенію своему **благопотребнаго вожда Даніила Апостола** подати изволилъ, не токмо неудободостижимъ благополучіемъ, но и превиличайшою ползою всѣхъ насъ обгогодѣтельствовалъ есть..."

„Болѣзновавше доселѣ великою болѣзнію Россія Малая и зѣло разорившися, егда себе **аки тѣло безъ главы, лишенна бывши обычного вожда**, и чада своя **аки овци безъ пастиря расточаемая** зряще..."[19])

Впрочім радість виявилася не лише в письмах. Ось на вістку про відновлення Гетьманства, переселенці з Гетьманщини на правий беріг Дніпра, яких не можна було спинити ніякою прикордонною сторожею, тепер самі верталися.[20])

Вибір Гетьмана призначено на 1. (11.) жовтня 1727 р. у Глухові, від Івана Скоропадського гетьманській столиці. Вже 22. липня (1. серпня) 1727 року видано указ про вибір Гетьмана і старшини, а для його переведення вислано до Глухова царського тайного радника Федора Наумова, що мав бути при Гетьмані царським міністром. В інструкції, даній Наумову, підкреслювалося м. ін., що старшина не може походити з жидів[21]).

Але побіч цієї офіціяльної інструкції Наумов дістав ще й тайну. Ця тайна інструкція вказує на ту дволичність московської політики в відношенні до України, яка маскувалася офіціяльно „всемилостивішими" наданнями, а справді змагала до того, щоби Україну „прибрать къ рукамъ". Тому не зашкодить привести тут цілу цю тайну інструкцію в українському перекладі:

„Хоч у грамоті його імператорського величества, з ним післаній малоросійському народові, і даній йому (Наумову) інструкції написано, що його імператорське величество наказав вибрати в Малій Росії Гетьмана по давньому звичаю, **то**

---

[14]) Про це ширше в Соловйова, ст. 1051, пор. І. Джиджора, Нові причинки до історії відносин російського правительства до України, с. 32.

[15]) Так це толкують і Соловйов (ст. 1052), і Василенко (с. 102—103).

[16]) І. Джиджора, Матеріяли московського „Архива Министерства Юстиціи" до історії Гетьманщини, 1908, стор. 19.

[17]) Джиджора, Матеріяли „Архива Мин. Юстиціи", стор. 19—20.

[18]) Джиджора, Матеріяли „Архива Мин. Юстиціи", стор. 19.

[19]) А. И. Соболевскій, Панегирикъ 1728 г. „Чтенія Общ. Нестора Лѣтоп.", т. XI (1896).

[20]) Джиджора, Матеріяли, стор. 20.

цей вибір написаний про око (для лица), а направду є волею його імператорського величества, щоб Гетьманом був миргородський полковник Данило Апостол; треба надіятися, що й нарід задля його віку (старшинству), заслуг і популярности серед них вибере на Гетьмана не кого іншого, а його. А якщо дехто з того народу мав би намір вибрати на Гетьмана когось іншого, то дбати про те й підготовити для того ґрунт, **щоб нарід вибрав неодмінно Данила Апостола, а не кого іншого.** А як до Глухова приїде Данило Апостол, то йому секретно заявити, що його імператорське величество **велів його, а не кого іншого, вибрати на Гетьмана,** і щоб він служив вірно й непохитно. А якщо, чого не треба сподіватися, старшина й малороссійський нарід не будуть вибирати на Гетьмана Данила Апостола, а будуть вибирати когось іншого **по своїй волі,** то він, Наумов, **має не допустити до того,** той вибір через якусь розумну причину (подъ какимъ пристойнымъ претекстомъ) задержати й писати до Колеґії Іностр. Діл"[22]).

III.

Вибір Гетьмана відбувся 1 (11) жовтня 1727 року у Глухові, куди приїхав Наумов уже 18 (29) вересня — щоби підготовити ґрунт для вибору згідно з таємною інструкцією. Правда, на цей раз опозиції не було. Наумов дав до зрозуміння, що цар бажає видіти на Гетьманстві Апостола. Хоч воно й не було цілком згідне з козацьким звичаєм (чужинець не міг бути Гетьманом, а батько Данила Апостола був молдаваном[23]), то кандидат мав симпатії у старшини й козаків. Адже він був старим мазепинцем, не бракувало його й ув афері Полуботка, за що, як знаємо, посидів у Петербурзі. Тому й не видвигнено було іншої кандидатури—і вибір Апостола на Гетьмана пройшов без спротиву й без контр-кандидата, того таки 1 (11). жовтня 1727 р. Наумов затвердив вибір у царському імені.

В інструкції Наумову говорилося і про вибір старшини. Наумов мав подбати, щоби вибрано певних людей, зокрема невмішаних у „справу Мазепи". Поки виборних затвердить Колеґія Загрян. Справ, повинні бути наказні з-поміж вірних Москві. Наумов пропонував, щоби на становище обозного дати відомого Галагана, „ибо онъ, хотя **и писать не умѣетъ,** однако отличался всегда вѣрностью Императорскому Величеству"....[24])

Після вибору, в лютому 1728. року, Гетьман поїхав до Москви, щоби „бити чолом" і просити „привернення пунктів Богдана Хмельницького", як це висловлювалося по тодішній етикеті. Гетьман подав відповідну просьбу[25]), на яку було подано відповідь. Ця відповідь, яку видав Гетьманові „Верховний Тайний Совет" 22. серпня (ст. ст.) 1728 р. рішала про кожну точку просьби Гетьмана. Таким способом повстало „Рѣшеніе, учиненное по Его Импер. Величества указу въ Верховномъ Тайномъ Совѣтѣ на поданное прошеніе Войска Запорожскаго обѣихъ сторонъ Днѣпра Гетмана Апостола", або, як його скорочено називають „Рѣшительные пункты гетману Данилу Апостолу"[26]).

„Рѣшительные пункты" були явним обмеженням прав Гетьмана й незалежности України. Це був, як каже дослідник, „документ засадничої ваги, де надано правне значіння всім тим виломам в українськім автономічнім устрою, які поробило російське правительство за Петра Великого а що найважніше, сформувано ґенеральний військовий суд так, що половина його членів (3) мала бути обсаджена великоросами"[27]. На основі „Рішительних пунктів" Гетьман не мав права зноситися з чужими державами, а привезені якимись послами листи мав відсилати до московського уряду. Лише з Польщею і Кримом міг зноситися в пограничних справах, тай то в порозумінні з царським резидентом. Кандидатів на старшин має вибирати старшина з-поміж себе, а одного затверджує Гетьман, подавши свої мотиви. Гетьмана підчинено під військовим оглядом „главнокомандующему украинскою армією", фельдмаршалові Ґоліцину. Щодо ґенерального суду, то він буде найвищою апеляційною установою; засідати в ньому буде трьох українців і стільки ж москалів; Гетьман буде його президентом. З інших справ змінено м. ін. заборону купувати москалям землю в Україні, а натомість заборонено лише селити московських селян у тих маєтностях, що їх набудуть москалі.

Таким чином незалежність України — Гетьманщини понесла нові удари. Гетьман після піврічнього побуту в Москві вернувся в Україну й привіз із собою „пункти" і — дуже малі можливості для праці. Але вони були — й Гетьман прийнявся за них енерґійно.

IV.

Саме вже відновлення Гетьманства містило в собі великі можливості — національно-культурного і престіжового характеру.[28]) І справді, Гетьман дбає про піднесення свого престіжу, при чому на нього могли мати вплив, як підкреслює дослідник, московські порядки.[29]) І справді, помітне піднесення поваги Гетьмана. Саме затверджування старшини, лишене Гетьманові, підносило його повагу. 1729. року лубенська полкова старшина в письмі до Гетьмана зі скаргою на Нау-

[23])На це звертав увагу кн. Шаховський у листі до кабінет-міністрів; хоч, із другого боку, вилім у цьому звичаю вже був, бо „измѣнникъ Мазепа и Скоропадскій были изъ поляковъ", пор. Соловьевъ, IV, ст. 1523

[24]) Соловьевъ, IV, ст. 1108.

[25]) Про цю поїздку докладно інформує „Краткій журналъ о поѣздкѣ въ Москву Ясневелможного Его Милости Пана Данiила Апостола, Войскъ Его Императорского Величества Запорожскихъ обоихъ сторонъ Днѣпра Гетмана року 1728 мѣсяця февруарія", вид. в М. Судієнка, Матеріалы для отечественной исторіи, т. I, Київ, 1853.

[26]) Друковані в Полн. Собр. Зак., № 5324. Бантышъ-Каменскій, Исторія Малой Россіи, IV, Москва, 1822, стор. 264—276, Маркевичъ, Исторія Малороссіи, т. III, Москва, 1842, стор. 390—406, і н. Пор. Соловьевъ IV, 1109—1110.

[27]) Джиджора, Нові причинки, стор. 11, нот. 3.

[28]) Пор. Т. Коструба, Гетьман Іван Скоропадський, 1932, стор. 4—6.

[29]) Джиджора, Матеріяли „Архіву Мін. Юстиції", стор. 21.

моза пише: „**от учрежденного над нами Божією** і високою монаршою **волею одного** реґіментаря вашой панской вельможности“ надіються помочі. А запорожці ще 1728. року зверталися до Гетьмана Апостола з чолобитнею про заступництво перед царем, дізнавшися „**о благополучном вашем панском** пришествії **на престол** ваш гетманскій і **малоросійский**“[30]). Це саме помітне в вище приведеному панеґірику Галяховського, з 1728. року, помітне й у титулятурі й загалом офіціяльних уже формулах зворотів до Гетьмана й Гетьмана до підчинених. До Гетьмана зверталися через „Ясневельможний мосці Пане Гетмане, ордина святого Александра кавалер, мой милостиво патронствующій Отче і всенадежний добродію“ (лист кандидата на полковника), а в тексті „вельможность ваша“; так титулує Гетьмана і старшина сумського полку („Яв. мосце пане, гетман і кавалер, наш премилостивійшій пане і великій добродію“), а в тексті: „о сіе рабски со слезами велможности вашей упросивши, зостаем вашея велможности, нашего премилостивійшого пана і великого добродія, всенижайшіе слуги“. „Всенижайшій слуга“ чи „вірний і покорний слуга“ є стало в закінченнях листів. Зате Гетьман відповідає через „Ми“ (постійно), а поздоровлення засилає, так би мовити, „згори“[31]). Бачимо тут, як козацький демократизм і польські зразки поволі заступають тенденції автократичні й — московські зразки.

Звичайно, це лише що торкається форми. Бо по суті якраз Гетьман Апостол обстоював своєрідний, український побут і устрій. Врешті й у нас були змагання до зміцнення гетьманської влади — в Богдана Хмельницького, Івана Самойловича й Івана Мазепи. Данило Апостол побіч змагань до скріплення влади не забуває і про національну культуру — й висилає до Москви різні „пункти по нуждахъ малороссійского отечества“, „предложенія“ і „краткія изясненія“, в яких старається зберегти окремішність України — від „пунктів Богдана Хмельницького“ аж до „малороссійского нарічія“ і „малороссійского стиля“[32]). На жаль, ці документи не оголошені друком — і мусимо обмежитися до обговорення тих сторінок і актів правління Данила Апостола, про котрі збереглися вістки.

Закордонної політики Апостол не міг провадити, бо на це не позволяли „Рішительні пункти“. Одиноким звязком із закордоном були зносини зі запорожцями, що після впадку Гетьмана Мазепи опинилися в турецькій державі і становили кадри Гетьмана - еміґранта Пилипа Орлика. Але декому зі запорожців навкучилося пробувати далеко від України. Доки був кошовим Гордієнко, завзятий ворог Москви, вони держалися Туреччини. Але 1728. року його скинено й до влади прийшла партія, що обстоювала поворот до дому. З листом приїхав шляхтич Хмельовський, а підписаний був як кошовий Павло Федорович. Запорожці бажали вернутися „з агарянської землі“. Гетьман зробив їм надію, але нічого конкретного не обіцяв[33]). Та він мусів робити заходи, щоби запорожці вернулися, коли Пилип Орлик записав це доволі драстично у щоденнику: „Про моє Запорозьке Військо казав мені (син Григор), що хоч миргородський сліпий біс (Данило Апостол), дійсний ошуканець, волоський хлоп і тому нечесної совісти, ставши Гетьманом, присилав до Січі, намовляючи військо до підданства Москві, та запевнював, що йому виплатять за всі роки від того часу, коли військо перейшло на шведський бік та обіцяв привернути всі, які тільки забажає, вольності.“[34]) Знаємо, що запорожці в 1734. році перейшли під владу Москви — саме в час, коли Пилип Орлик, повний надії, їхав до Криму, щоби почати війну з Москвою. Знайшов — пустку на місці запорожців[35]). Отся незгармонізованість між краєм і еміґрацією вражає дуже прикро — й кидає тінь на гетьманування Апостола. Якже інакше було за його попередника, за Івана Скоропадського! Хоч Апостол і сам був мазепинцем, хоч і старшин попризначував із мазепинців, проте ширших плянів не мав — не подбав навіть про звязок і земіґрацією, не зважаючи на те, що емісари Орликові крутилися по Україні. Натомість ворогує з вдовою по Івані Скоропадськім, як і його приятель — Меншиков.

Зате більше уваги присвятив **внутрішній політиці.** Ініціятиву виявив на **економічному полі.** Сам знаменитий господар і колонізатор незаселених земель[36]), займався також торговлею. Він збував худобу й сирівці на широку скалю, а дбав також про розвій української торговлі[37]). Українське купецтво свідоме було того, що обмеження його прав, хоч ув економічній ділянці, має політичне значіння; що обмеження прав української торговлі, зокрема в ділянці експорту й загалом зносин зі заграницею, є наслідком обмеження прав цілої Гетьманщини. Тому воно звертається до Гетьмана з проєктом поліпшення свого положення. Гетьман підпирав справи купецтва, розуміючи, що чим більший буде рух, тим більші будуть приходи до гетьманського скарбу, а їх потребував для покриття видатків із каси Гетьманщини. Отже вже в просьбі, поданій у Москві 1728. року, була точка про вільність української торговлі. В відповідь у „Рішительних пунктах“ написано, що для того призначується окрему комісію, але вислідів її нарад Гетьман не дочекався й до смерти. Гетьман подавав просьбу за просьбою, але — безуспішно: московський уряд вів свідому політику протекціонерства московського напливового елементу з покривдженням

---

[30]) Там само, стор. 21. і 22.

[31]) Збірка листів (16) із часів Данила Апостола у ст. А. Твердохлібова, Наслѣдственное полковничество, „Кіев. Стар.“, 1887, V.

[32]) Джиджора, Матеріяли „Архива Мин. Юстиции“, стор. 20.

[33]) Соловьевъ, IV, ст. 1110—1111.

[34]) Борщак, Великий мазепинець Григор Орлик, 1932, стор. 40, 41.

[35]) Там само, стор. 104—105.

[36]) Е. Родакова, Гетманъ Даніилъ Апостолъ въ роли колонизатора, Кіев. Старина. 1891, VI; про маєтності Гетьмана пор. „Описаніе имѣній принадлежащихъ Гетману Даніилу Апостолу“, в М. Судієнка, Матеріалы.

[37]) Про це точно І. Джиджора, Економічна політика російського правительства супроти України в 1710 до 1730 рр., 1911, зокрема стор. 100—130.

місцевих людей. Більше вже міг Гетьман зробити на полі внутрішнього торговельного життя. Він досить остро забороняє московським захожим людям торгувати, оскільки лише на це находить правну підставу. Далі вводить у загальну практику звичай, який щойно почався був за його попередника Івана Скоропадського — у справі регуляції кредиту. Виходячи з того факту, що купецтво, не маючи змоги платити зразуж повної суми довгу, до чого зобовязувано письменно (щось у роді векслів), Гетьман розкладає купцям платність на один до трьох років; правною підставою в цих потягненнях була для Гетьмана грамота на Гетьманство, за якою мав власть „устроевати всякіе воінскіе і гражданскіе порядки“ і Литовський Статут (І, 27), що обовязував у Гетьманщині. Але це вже було все й воно не поліпшило долі українського купецтва. Наслідок був такий, що купці шукали протекції в Москві, або кидали торговлю й купували маєтності, дозваляючи чужому елементові розростатися в купецтві[38]).

Що торкається **церковної політики** за Гетьманування Апостола, то маємо вказівки, що між духовною і світською владою були деякі тертя. Можна сказати навіть, що загалом відносини були досить напружені. Походили вони звідти, що козацька адміністрація вмішувалася в церковні справи, а наслідок був такий, що українське духовенство скаржилося Синодові. Духовенство жалується, що Гетьман поза Єпископами безпосередно наказує духовенству чи то молебні в якихсь справах, чи загалом турбує його „світськими справами, що до нього не належать“. Таку скаргу подали в Синод Архіепископ Чернигівський Іродіон Жураковський і Єпископ Переяславський Йоаким Струків, подібну збірно духовенство чернигівської епархії під проводом Арх. Іродіона — обі в січні 1730. року. Крім того духовенство жалується, що Гетьман накладає і стягає з духовенства податки, яких за давніших Гетьманів не було. Просить отже Синод зарадити тому[39]). Не маємо більше вказівок, щоби Гетьман робив духовенству якусь кривду — щоб аж треба було апелювати до чужого Синоду. На всякий випадок Апостол не займається так церковними справами, як прим. Мазепа. Бачимо, правда, мовби один виємок — але цей нічого не доказує, бо не вийшов із почину Гетьмана. Іменно у травні 1732. року Гетьман видав універсал до всієї старшини й усіх, у якому інформує про стан київських церков і шкіл і заохочує до жертвенности. Митрополит Рафаїл Зборовський і ректор Могилянської Академії, пишеться в універсалі, донесли, що треба поправляти церкву і школу. А що духовенство вже свої датки зложило, треба, щоб до цього діла причинилися і світські люди. Длятого будуть до полків післані збірщики з книжкою, в яку на вічну память будуть уписуватися жертводавці. А що це є згідне з царською волею, щоби відновляти церкви й засновувати школи, то Гетьман на просьбу Архієпископа (Зборовського) і „к вящшой чести і хвалі Всемогущого Бога“ старається про це й заохочує до датків. Тому „жадає“, „аби по обявленії сего нашего універсала панове генеральная старшина, сотники і всі тако войскового, яко і гражданского званія рейменту нашого обиватели, як кто пожелает, по добром ізволенію і возможности своей, на вишпомянутую Кієно-Могилянскоую(!) коллегіюм(!) Свято-Богоявленской церкви і школ репарацію тим особам, которії з сим нашим універсалом при пастирском Его Преосвященства писаніи с книгою для виписиванія імен подателей к тому доброхожного подаянія собиранію определені і в полки рейменту нашего ординовані будут, чинили оное доброхотное подаяніе. Доброхотна бо дателя любит Бог, от которого всяк творящій милость несумінно воспріймет невидимую милость, вічним же і временним воздаяніем награжден будет[40])“.

Врешті Апостолове Гетьманування зазначилося в ділянці **кодифікації українського права.** Вже за Гетьмана Скоропадського мав бути зладжений український переклад збірників права, що обовязувало в Гетьманщині („Саксон“. Статут В. Кн. Литовського й „Порядок“ „з полского діялеку **на наше руское** виложити **нарічіе**“[41]), але цього тоді не зроблено. За Гетьмана Апостола праця провадилася далі, але вона була закінчена аж геть після його смерти. Покищо Апостол видав лише загальну інструкцію — як треба цю справу переводити[42]).

Як бачимо, Данило Апостол за свого Гетьманування зробив небагато. Але це виправдується головно тим, що московський уряд не допускав до нічого, як це видно зокрема в ділянці господарства. Система прошень до московського уряду не помагала нічого. Сам же Апостол не вмів радити інакше — ніколи не виступав різко, навпаки, нераз просив у своїх приватних справах (прим. лікаря на царський кошт) занадто вже „всепокірніше“ й це не могло піднести його поваги.

Ще за життя Гетьмана московський уряд вирішив після Апостола не відновляти Гетьманства. Передсмертна хороба Гетьмана (параліж) дозволила цілком управляти Гетьманщиною резидуючому при Гетьмані царському намісникові. Смерть Данила Апостола (17 (28) січня 1734 року) справи не погіршила — бо в останні місяці він не виконував і тієї обмеженої влади, яку йому давали „Рішительні пункти“ і ще більше рішуча — практика. Українцям довелося дочекатися ще одного Гетьмана, але аж за 16 літ. Це був Кирило Розумовський, останній Гетьман старої України.

[38]) Пор. ще універсали Апостола в Судієнка (зокрема чч. 7, 11, 16 — про запорожців, що осідають у Гетьманщині, 20 — автономія ніжинським грекам, 23, 110). Про діяльність гетьм. канцелярії в 1728. р. пор. М. Є. Слабченко, Протоколъ отпускнихъ писемъ за Гетмана Апостола 1728 года тутъ и по отездѣ Его Велможности записки дезвия при концѣ того ж года, Одесса, 1913

[39]) Вл. П-ко, Къ исторіи взаимныхъ отношеній малороссійскихъ свѣтскихъ и духовныхъ властей въ XVIII вѣкѣ. Кіев. старина, 1906, I (документи).

[40]) Судієнко, Матеріялы, универсал ч. 111.

[41]) Про це пор. „Матеріяли до історії українського права“, т. I. „Збірник Соціяльно-економічного Відділу УАН“, ч. II.

[42]) Там само, у вступі акад. Миколи Василенка.

Зі споминів команданта батерії про дії на відтинку Угнова

Написав: *Д-р І. Околот.*

В перших місяцях визвольної боротьби (в січні і в першій половині лютого 1919 р.) брав я в ній участь в околицях Угнова. Але подавати по упливі стільки літ і по стільки пізніщих переживаннях характеристику місцевих командантів, стрільців чи тодішньої цивільної влади в Угнові — це булоб нині доволі ризиковно. Ризиковно, бож не знаю, чи мій теперішний осуд тодішніх відносин бувби предметовим осудом тодішньої дійсности. А описувати мій побут в Угнівщині детайлічно — рівнож тяжко, не маючи під рукою жадних записок. Подробиці затерлися. Лишився у мене тільки загальний, але ніколи нестертий спогад:

— Мій побут в Угнівщині — найтяжчий, найприкріший для мене час з цілої так світової як і визвольної нашої боротьби. Це час до найдальше ідучих границь нервового напруження, час фізичної і душевної натуги.

До приходу ґенерала Микитки на північно-західний фронт, до початків орґанізації ґрупи „Лігніч", а згодом першого Корпусу провадилась в околицях Угнова — в місяці січні і в першій половині лютого (оскільки собі добре пригадую) — звичайна партизантка. Формально істнувала вправді команда відтинку Угнів, однак в суті річи кождий відділ творив сам для себе ґрупу. Спроби дійсної військової орґанізації в тім часі щойно родились. Про утворення безпосереднього, одноцільного фронту на відтинку в даних обставинах ще й мови не могло бути. А на цім найгірше виходила батерія. Що правда її любили й шанували. Алеж бо й вимагали! Часом навіть надзвичайних, неможливих річей. Як одинока в тім часі батерія досить великого відтинку була вона просто розривана. Зразу гарматчики гордились цим виїмковим становиськом. Однак згодом почало воно їм „боком лізти". А всеж таки ніколи „не спускали з тону". Ще нині подивляю витревалість і карність батерійної обслуги, що складалась головно з Радехівців. Люди з перевтоми з ніг валилися, але кожний приказ команди, навіть кожна „просьба" поодиноких відділів піхоти була виповнена. — Чоловік далеко більше може видержати як інші сотворіння. Особливо тоді, коли зовнішний примус підгріває внутрішний вогонь до якоїсь справи. А як що до цього долучується ще пусте само по собі хотіння відзначитися серед свого окруження — то родяться надзвичайні вчинки.

Не було майже ночі, щоби батерія зі свого „сталого" місця постою в Піддубцях не їхала котромусь відділови піхоти, розміщеному в якімсь дооколичнім селі „на поміч". Підпомагати піхоту „далекими" стрілами в даних відносинах було дуже трудно. Ніколи не можна було знати докладного розкладу становищ поодиноких відділів. Що хвиля змінялись вони. Зрештою піхота не хо-

Угнівський міщанин.

Типи угнівських міщанок у святочних строях.

тіла вдоволятись далекими стрілами артилерії. Вона хотіла мати батерію таки близько себе. Хотіла бачити її. Старшини — піхотинці твердили, що стрільці цілковито інакше держаться, коли бачать батерію близько себе. Вже сама її присутність між ними була половина виграної. — І це в тодішних відносинах психольоґічно було цілком зрозуміле. Алеж бо батерія була одна, а відділів піхоти кільканайцять. У кожнім вивязувалася часто „критична" ситуація. Щоби їх всіх „обслужити", мусіла бути батерія в безнастаннім русі. Люди цілими тижнями не розбиралися з верхної одежи. Про якийсь відпочинок ніхто й думати не міг. Якщо не в марші — то в строгім поготівлю. Навіть призвичаєні до найгіршого воєнного життя, так сказатиб, заправлені вже на ріжних фронтах вояки і старшини як бл. п. четар Ярошевич і хорунжий Мельничук грозили, що не видержать довше цього „темпа".

„Морфіною" для перетомлених гарматчиків було надзвичайно сердечне відношення українського населення Угнова і околиці. Навіть в часі нашої визвольної боротьби рідко доводилось стрічати в інших околицях таку душевну звязь, таку дбайливість і того роду зовнішні вирази признання цивільного населення до своїх стрільців. Не тільки що радо гостили і обгрівали перемерзлих гарматчиків, але — що дуже рідко у війні буває — остентаційно, без огляду на сусідські очі, давали зовнішні вирази свого пригноблення в часі наших невдач, а голосної радости по причині наших успіхів. Ніколи в життю не забуду ось такої сцени: Не знаю нині докладно дати дня, досить що в січні примушені були наші відділи хвилево опустити Угнів. По 24-ох годинах нашої відсутности вертали ми знову до Угнова. Вїзджаючи в Угнів давали гарматчики вираз своєму вдоволенню піснями і грою на гармонійці. Хотяй була це дуже рання година, українське населення Угнова висипалось на вулицю, щоби нас повитати. Окрикам радости не було кінця. А дві якісь старенькі бабусі, котрим певно тяжко було десь зза печі вилізти, не могли здержатися, щоби в питомий собі спосіб не дати виразу й своїй радости. Під звуки гармонійки почали плескати своїми старенькими руками, а відтак з голосними викриками-співом: „А вже їдуть наші!" „А вже їдуть наші, наші!" пустились по дорозі в танець...

Виділ філії „Союзу Українок" в Угнові.

В побідному поході

Написав: *Павло Магас.*

Світало....

На далекому небосклоні показалась луна сходячого сонця і ясними проміннями охопила сонну землю і сонні, змучені цілонічним маршом наші сірі обличчя. Довкруги царювала ще мертва тишина серпневого ранку, лиш десь високо попід небесами розливався дзвінкий спів ранньої молитви жайворонка та скрипіли батерійні вози муніційні, що тяжко посувались вперід, зариваючись глибоко в пісчану дорогу Волині. Пушкарі протирали тяжкі, сонні повіки та ліниво сунули біля пушок.

Ми машерували після всяких вимог военної тактики. На чолі нашої батерії посувався звільна півкурінь піхоти, котрий висилав на всі сторони розвідки і старався удержувати сталий звязок з уступаючим ворогом, то знов своїми бічними стежами прикривав наші пушки.

Звільна ввійшли ми в ліс. Овіяні ароматом пахучої живиці соснового ліса і скріплені бальзамом лісової тіні, наближались ми жвавійше до близької вже мети. Сонце піднеслося високо в гору і гарячими струями пробивалося поміж високими, стрункими соснами, по яких весело і безжурно перескакували пушисті вивірки. Мовчки машерували ми поперек розкішного ліса, лиш дрібонький пісок тріщав під ногами, уносився у воздусі і припадав нам лиця, набивався до носа, вух та очей. Коні форкали ніздрями і полошили лісні птиці.

Сонце стануло просто над нашими головами, коли перші чвірки півкуріня вимашерували у чисте поле і зрівнялись з житомирськими „дачами" — літніми мійськими віллями. Спека почала добиратись до нас на добре. Та ми, хоч перетомлені фізично, спрагнені і голодні, однак бадьорі і сильні духом, ситі блискучими побідами і хоробрістю нашої зброї машерували витревало дальше в напрямі вринаючого ізза обрію міста Житомира.

Минали верстви за верствами...

Вешті указалась нашим очам величава панорама міста зі своїми блискучими банями церков, тінистими вулицями і чудовими бульварами. У далині блестів до сонця водяними плесами Тетерев.

Задудніли під кінськими копитами та ритмічними ударами куріня піхоти розпалені камінні плити мійської вулиці. У воздусі не шебернув ні один подув вітерця, на небі не показалась ні одна хмаринка. — лиш гарячі проміні золотого сонця лилися безперервно на запорошені стрілецькі лиця і спливали струями солоного поту. Ціла природа немов завмерла, як завмерли і житомирські мешканці на вид нового, незнаного війська. Вулиці опустіли, трамваєві вози здержались на перехрестях вулиць, лиш деякі сміливіші особи виглядали залякано зпоза бльоків будівель та з напів піхилених брам камяниць.

На закруті вулиці показалась наша стежа і донесла, що більшовики ще нічю опустили місто, подаючись у північному напрямі в сторону Коростеня.

Ми підійшли до Мійської Управи, з котрої нам назустріч вийшов гурток мущин з відкритими головами, несучи на деревляних, різьблених тарілках хліб та сіль і символічні ключі міста. Зрівнявшись з першими рядами півкуріня, звернулася делеґація міста до курінного атамана. В цій хвилі паде команда:

„Позір! Курінь стій!"

Ще один крок і стрункий курінь здержався як вритий на місці, лишаючи по собі глухий відгомін рівних кроків та гуркоту арматніх коліс, що відбивався об стіни міських мурів і розливався низькими, басовими акордами по цілому місті, ховаючись врешті в підсінях домів та в далеких вулицях передмістя.

Іменем Управи міста промовив молодий місцевий укр. журналіст Теофан Журба Ст....ський. Витаючи перші ряди УГАрмії підніс він високий стан її карности і дисципліни та ясне зрозуміння всеукраїнської Ідеї. „Хоробрістю і незломною вірою несете Волю і краще Завтра поневоленій українській землі. Своїм побідним походом вносите в мури нашого міста лад і спокій, а нам і родинам нашим запевнюєте радісні дні і супокійні ночі, які ми під пануванням московських окупантів тратили в безсонности і тривозі. Ми віримо в перемогу ваших сил, в побіду вашої зброї, загартованої в твердих боях по тім боці Збруча".

По тім боці Збруча... відбилося тяжким відголосом в наших наболілих душах. Схвилювалися стрілецькі ряди і неодному стрільцеві, неодному пушкареві закрутилась під повіками велика, пекуча сльоза. Один не спостережений мент, одна незамітна хвилина і ми знову стояли опановані, переняті вагою хвилі і великого завдання.

Зі всіх сторін міста стягала непроглядна юрба міщан, яка з правдивою радістю в очах витала перші частини галицького Війська.

А коли представник Мійської Управи закінчив свою мову грімким окликом „Слава" в честь Головного Отамана С. Петлюри, Укр. Держави і побідної Галицької Армії, на голову галицького стрілецтва посипалися китиці пільного квіття і рож.

Ми відмашеровували вже на призначене місце постою до козацьких касарень при Сінній вулиці, а з грудей розентузіязмованої юрби все ще греміли безнастанні оклики „Слава" і все ще сипались на нас пахучі китиці.

Довго ще стояли радісні житомиряни і дивилися вслід за курінем і пушками, що зникли у брамах касарень. Перед брамою зявився стійковий.

У гарячих проміннях серпневого сонця розносився ніжний запах акацій і купався завішений на Мійській Управі жовтоблакитний прапор.

Глодоси в часі національної революції

Написав: *Ф. Мелешко.*

У відповідь на: „Українське село в часі національної революції" (спомини з часів боротьби за визволення одного села з рукопису бл. п. пор. М. Михайлика). (Див. „Літопис Червоної Калини", чч. 1-2. 1934).

Не хочу ображати бл. п. пор. М. Михайлика, але перед правдою всі рівні — живі і мертві. Він не висвітлив як слід порушених ним питань, а подекуди їх затемнив. В короткій статті тяжко подати вичерпуючу відповідь на Михайликові спомини. Та й не радо це роблю, бо над порушеними ним питаннями мені довелось докладно вже раніше попрацювати, написавши спогади п. з. „Участь Глодосян у визвольній боротьбі" (рр. 1905—1920). Несприятливі умови не дозволяють мені видати ці спомини.

В Михайликовому вступному слові — описи настроїв та свідомости селянства, зокрема — селянства м-ка Глодос, — в де-яких місцях не зовсім вірні. Селянству, хоч і перебувало воно на В. Україні за царату в темряві, ніколи не бракувало природженої інтелїґенції. Глодоси-ж за довго перед революцією 1917 р. відзначались на Херсонщині тим, що в них було багато свідомої сільської інтелїґенції. І зовсім мало було родин, в яких-би бракувало письменних. Мене, глодосянина, дивує, від якої-то жінки п. Михайлик міг чути: „я — глодоської губерні...". В Глодосах не тільки жінки, а й малі діти добре знали, що вони Херсонської губ., бож про це з ріжних нагод часто говорилось в хатах, на вулицях та в школах.

В 1906 р. в Глодосах не тільки мітичний михайликів поліцейський Бобкін не міг навести жаху, але не могли там нічого досягнути і поліцейські урядники — Мусієнко, а потім Мироненко з 4 стражниками. В той-же саме час царській владі довелося аж двічі посилати в Глодоси по сотні козаків, щоб вони „навели порядок". По-перше прислано в серпні м. кубанських козаків з метою покарати селян за те, що вони дощенту забрали збіжжя з поля сусідного панка Березовського. Але ті козаки, як самі природні українці, не захотіли бити своїх братів-селян. „Демократи" при випивках їх здемократизували чи, по-владному — здеморалізували. Селянство було так заґітоване „демократами", що зовсім перестало платити податки. Влада по-друге (в листопаді) прислала козаків — вже донських. Ті „навели порядок". Багато селян перепороли нагаями, та й інтелїґенції дісталось. Перепороли — та не „усмирили" глодоських демократів з їхньою таємною „боївкою", озброєною револьверами та 10-тю новенькими австрійськими однобойовими „Верндлями", які були привезені в серпні м. т. р. із Єлисаветграду якраз автором оцих рядків.

В лютому м. 1907 р. вбито в Глодосах і самого ініціятора виклику тих козаків, старшину Федоренка. Зробили це „демократи" — Іван Понамаренко та Т. Тимофіїв. В осені т. р. вбито і старосту Ґурджія — вбив Іван Понамаренко (рідний брат першого) за співучастю інших „демократів". Отже вже тоді ці „демократи" цілковито підірвали авторитет влади в очах населення й авторитет самого „батюшки царя". На вулицях одверто співались революційні пісні, — розуміється, російські.

Національної свідомости тоді ще й у самих глодоських „демократів" не було. Йшли вони під проводом рос. с-ерів та с-деків. З кінця 1907 р. і до початку 1911 р. я відбував адміністративне заслання в Архангельській ґуб., в м. Кемі, яке тепер „славиться" тим, що в його болотистих, скелястих та лісистих околицях гинуть десятки, чи й сотні тисяч нашого кращого населення в большевицькій неволі. І мені тоді треба було попасти аж туди, щоб я повернувся до Глодос свідомим українцем. В Глодосах я застав початки національного пробудження. З того-ж 1911 р. почали ми улаштовувати укр. вистави з концертовими точками. На вулицях часто вже лунали укр. пісні. Тоді, а не в 1906 р., як у Михайлика, був той гурток, який співав наш гимн.

В такому стані застала світова війна Глодоси. Як глодосяни зареаґували на саму війну, про це свідчить хочби такий випадок. Як тільки оголошено мобілізацію, то на ранок погруддя-памятник „царя-освободітеля" Олександра II знайдено в смітниковій ямі. Це був тоді, в часі загального „національного натхнення", один-єдиний випадок на цілу величезну Росію, а такі-ж памятники, з волі влади, стояли при кожній волості. Поліція винних не знайшла, хоч глодосяни добре знали, хто це зробив. Тим, так-би мовити, вони заманіфестували своє відношення до чужої війни, в якій невільно і самі мусіли приймати участь.

І тільки революція принесла всі можливості розвернути по-належному національну роботу. І ось в Глодосах повстає вільно своє „Вільне Козацтво". Михайлик подає, що вже в травні 1917 р. він був сам присутнім, коли студіювалось статут „Вільного Козацтва" та, що вже у вересні т. р. було в Глодосах 60 кінних та 150 піших козаків.

По правді, перші ініціятивні збори в справі орґанізації „Глодоського Товариства Вільного Козацтва" (за статутом — творились „товариства В. К.", вже з того виділялись бойові частини) були зібрані в школі з ініціятиви учителя Ілька Бондаренка в грудні 1917 р. — перед Різдвом. Перша бойова частина цього козацтва виступила на вулицю 1 січня 1918 р. (по ст. ст.). Могла-ж вона виступити ось чому. І. Бондаренко з вимогою „Г. Т. В. К." їздив по зброю до Київа. По довгих митарствах він добився, що сам тодішній Голова Ґенерального Секретаріяту та секретар по внутрішніх справах п. Винниченко поклав приблизно таку резолюцію на тій вимозі: „видати 20 нових рушниць з баґнетами та по 50 набоїв до кожної рушниці". В ночі перед новим роком цю зброю привезено до козацького штабу, який містився тоді у власній хаті самого Бондаренка і то не в 5, як Мих. написав, а в 4. (Глодоси ділились адміністративно на 4 четверті та на 10 десятків). Метою виступу було: відібрати майно, пограбоване селянами у поміщика І. Ковальова, яке тоді вже називалось „народнім". Грабіжники переляканись,

а мирні селяни по-перше в новий час зустрічали своїх козаків вигуками: „Слава!..“. З того часу й почало глодоське козацтво рости, мов з води.

Михайлик згадав про сходки (віча). Якраз ті сходки біля камінної „трибуни“, що стояла посередині волосного двору, найбільше впливали на пробудження національної свідомости села. Тут виголошувано промови на ріжні теми — Ф. Мелешко, Бондаренко, Березняк — старий, Недайкаша і др. З тієї-ж „трибуни“ вівся з місцевими большевиками словесний бій, який потім перейшов у збройний. Тоді вже діяла нова установа — Волосна Народня Управа, головою якої був Ф. Мелешко. На Херсонщині це була перша Управа, яка зразу-ж по свому народженню повела урядування на укр. мові. З розпорядження цієї управи (а не сходки, як написав Михайлик) з осени 17 р. розпочалось навчання в усіх глодоських школах на укр. мові. Бракувало тільки підручників, щоб це по-належному переводити. Переведено вибори до „Всеукраїнських Установчих Зборів“ і тільки за браком своєї відповідної лісти глодосяни віддали свої голоси за л. 4-ту, укр. та рос. с-р. Пізніше переводились вибори до „Українських Установчих Зборів“. Знайшлась ліста ч. 8 — укр. партії с.-д. і голова місцевої укр. партії с.-р. Ф. Мелешко, „зрадивши“ Центральному Комітетові Укр. Партії с.-р., який і при цих виборах кооперував з рос. с.-р., повів аґітацію за лісту ч. 8, укр. с.-д. Наслідки: Глодоська волость (до неї ще належали — с. с. Н.-Миколаївка та Н.-Маріянівка) подала за ту лісту понад 5000 голосів, большевицька дістала щось з 60, кадетська — 17 голосів.

По Михайликовому вийшло так, що козацтво в Глодосах було вже готове, коли до нього почали приголошуватись „демократи“. — „колишні рос. ес-ери тепер, — мовляв, — зробились українськими ес-ерами... і почали провадити свою партійну політику“ (Т. Хоменко та Ф. Мелешко). „Козацтво-ж робило та поступало так, як того вимагало життя“... ....З того часу — по Михайликовому — і починається політична робота“. Виходить так, що в попередній праці політики не було. Ніхто інший, як ес-ери, орґанізували ТВК. І. Бондаренко був с-р., Ф. Мелешко (тепер — ні), який не прийшов до готового козацтва, а був у ньому з перших ініціятивних зборів до повної його ліквідації. Г. Хоменко, дійсно, прийшов до готового козацтва, затеж тоді вже він не був с.-р., а штабс-капітан рос. армії, і з душі його віяло не ес-ерівством, а духом чорної реакції. І ніколи він не був начальником штабу ТВК. Він не вмів поводитись з вільними козаками. Те, що було добрим в рос. армії, тут було не на місці. Першим начальником штабу ТВК. був І. Бондаренко, дійсно, цивільна людина. Про це Михайлик нічого не сказав, а чомусь знайшов потрібним зробити із мене цивільну людину. Хоч я особисто і не рахую за дуже вже велику заслугу набуття військовости в царській армії, однак мушу сказати, що те лихо спіткало мене ще в 1914 р., коли саме Михайлик тільки ще вступав у лісну школу. І став я не-військовим тільки в 1921 р., в травні, вийшовши з каліського табору.

По смерті І. Бондаренка я був нач. штабу ТВК. аж до повної його ліквідації. Коли прийняти на увагу, що старшина була у нас виборна, то треба ствердити, що ес-ерівські погляди не були чужі козацтву. Михайлик згадав лише Кульчицького, як команданта „Марківського Вільного Козацтва“. На чолі-ж ТВК, а потім на чолі козацтв, обєднаних в так зв. „Селянську Армію Низового (Єлисаветградського) та Уманського повітів“, в яку входили козацтва: Глодоське, Марківське, Доброеличковське, пізніше Піщано-Бродське та Плетяно-Ташлицьке, стояла „Козацька Стратеґічна Рада“. Головою її був з початку й до кінця Ф. Мелешко. КСР. складалась з 8—10 людей. Тут розроблялись всі тактичні, оперативні, орґанізаційні ба й адміністративні пляни. Останнє було нам потрібне, бо був короткий час, коли „Селянська Армія“ оголосила в цілім Єлисаветградськім повіті свою владу — УНР, а повітовим містом оповістила Глодоси. Сталося це після того, коли ми заманили в свої тенета повітового комісара Синявського (а не Синякова, як у Михайлика) з кінним відділом в 25 душ та 1 кулеметом. Комісара арештували, а відділ розброїли та зсадили з коней. Командіром „Селянської Армії“ було призначено п. Кульчицького, доброго промовця, людину, яка користалась у селян симпатіями. Він був с.-ер, інструктор-аґітатор від „Крестьянского Союзу“. (Його пізніше замордували поміщицькі відділи з німцями). Михайлик написав, що большевики повели наступ на Глодоси із-за делеґації. Зазначив він, що навіть і йому довелось бачити ту „делеґацію“, яка була живцем закопана в землю Ф. Мелешком. Ця большевицька вигадка, в яку чомусь повірив п. Михайлик, далась мені взнаки. З попереднього-ж видно, що большевики мали за-віщо з нами воювати і без тієї делеґації.

Наша розвідка встановила, що большевики скупчують свої сили в Ново-Українці, в 25 верстах од Глодос. 16 лютого по ст. ст. наші козаки розззброїли ескадрон кінноти, яка поверталась із фронту. Ті салдати приєднались в Н.-Українці до большевиків, посилили їх і під командою матроса Дулі пішли на Глодоси з „ідейною метою“ — відібрати назад „свої“ коні. Сурма та три сальви з рушниці сповістили козаків про наближення ворога (17. II.). Ще не встигли козаки зібратись, як над Глодосами вже розривались шрапнелі. Большевиків розбито. Ми мали забитими не 3, як зазначив Михайлик, а 5. Окрім названих ним ще забито Гомунюка та Курку, свідомих українців. Загинув отож тоді І. Чуйко, член укр. партії с.-д., досить талановитий поет. Большевиків було забито більше 20, підібрано декілька ранених.

Після того бою козаки зовсім не відступили на Маркову, як то написав Михайлик. Вони лише зробили хибу, що не наступали далі. Розбиті большевики рознесли таку паніку, так втікали, що поскидали навіть чоботи; залишили не тільки Н.-Українку, а й Єлисаветград і зупинилися тільки на ст. Знамянка. В Глодосах-же скупчено тоді цілу „селянську армію“, яка уявляла собою досить солідну силу. Вже десь аж 1 березня тодішня гроза на Україні, Муравйов, скупчив свої великі сили в Ново-Українці, щоб „зрівняти Глодоси з землею“, як було написано в його наказі. В той час майже вся Україна була затоплена большевиками. Аж тоді „КСР“ постановила відійти до Маркової. Проти поспішного відходу був один я. Залишився з двома

козаками в Глодосах. Другої ночі телефонічно паралізував замір Муравйова. 6 березня наше козацтво — вже разом з німцями — розбило большевиків під ст. Н.-Українкою. В цей день рано на моїх очах загинув І. Бондаренко, який пішов з двома німцями та одним нашим старшиною в розвідку (я бачив його загибель через далекозір).

По заняттю ст. Н. Українки німці відбитої зброї нам не вділили, як то написав Михайлик, а козаки самі набрали її, скільки могли. Вже тоді ми бачили, що довгої згоди з німцями у нас не буде.

Щодо віддання нами австрійцям непотрібної зброї, то я не знаю, чи його можна назвати „добровільним" (як це у Михайлика), коли не забути (як це забув Михайлик) про австрійські гарматні стріли по Глодосах перед віддаванням зброї. Коли ми вийшли напроти, то ком. полку — німець — все тикав пальцем в мапу та просив, щоб ми показали йому форти глодоського „фестунґ-у", не розуміючи що цією „твердинею" були ми, живі люде, які стояли перед ним.

І настало після того „мирне життя" в Глодосах, як і по цілій Україні, під новою гетьманською владою. Голову глодоської управи та останнього нач. штабу ТВК. гетьманці безперестанку шарпали за військове майно. Із-під арешту мене вирвали наші військові Галичани. Управа відвойовувала право на державну ґімназію, про яку згадав Михайлик. Гетьманці не хотіли бачити одної з 50 відчинюваних на Україні ґімназій, в „бунтарському селі" Глодосах. Помогли наперед зложені 40 тисяч карбованців, які залишились у нас по ліквідації козацтва. Михайлик написав, що вона (ґімназія) проіснувала аж до 20 року. Ні, вона існувала, аж поки большевицька влада не перетворила її на трудову 7-річку. В 20-му році заарештовано большевиками і замордовано в Єлисаветграді директора тієї ґімназії, хорошу, свідому людину, п. Нечипуренка.

Мих. написав, що з волі відпоручника поміщика Ковальова виведено селян на поле і там стрілено для постраху над їх головами. В звязку з цим він згадав одну, для мене особливо милу людину, п. д-ра В. Старосольського із УСС-ів, які були єдиними захисниками нашого селянства від германської напасти. Справа малася так: Глодосян зовсім не виводили на поле, а привели їх гурт з жінками та дітьми до Управи, поставили під стіну, намірили на них кулемета та рушниці і відпоручник І. Ковальова, його племінник, відомий в Одесі „босяк" (ракло) М. Ковальов, сказав, що вони мають заплатити йому контрибуцію за пограбоване майно його дядька, назвавши при цьому велику суму. Люде мовчали. Тоді він сказав, що зараз їх будуть розстрілювати. Діти та жінки закричали, а чоловіки вигукували: „заплатимо, заплатимо, тільки не стріляйте!". Їх відпустили — і за якусь годину вони зносили свої бідолашні гроші. В дійсности це був звичайний грабунок селян. Пограбоване у Ковальова майно ще козаки відібрали, сховали й давно Ковальову повернули. Я, який був свідком цього ганебного вчинку (грабунку села), на другий день був уже в Єлисаветграді. Там утворилась делеґація в складі: полк. Вильчинський, проф. Дахно (глодосянин), сотник Вербицький та я, яка й відправилась в с. Масляниківку до УСС-ів. Там нас прийняв Василь Вишиваний, вислухав і дотримав свого слова: М. Ковальова заарештовано, привезено з скринькою грошей і увязнено. Довго він не сидів: помогли звязки у протофісів та вищому австр. командуванню. Але більше вже й контрибуції не збирав.

І з протигетьманським переворотом у М. вийшло не все гаразд. Він написав, що в гетьманський полк в Єлисаветграді вступило 40 душ глодосян. В жадний гетьманський полк — та ще аж 40 душ — глодосяни не вступали, а під кермою сот. М. Вербицького утворено окремий курінь (без дозволу військової влади), який самовільно розташувався в помешканнях бувшого „юнкерського училища" з 22 на 23 листопаду 1918 р. Цей курінь, посилений місцевими людьми та кооперативними курсантами, і перевів протигерманський переворот. Варто при цьому згадати, що мені по тому перевороті довелось поїхати в Глодоси й набрати там 300 озброєних людей, які були припроваджені до Єлисаветграду. Колиб ми не мали цієї нової сили, то питання, чи утримались-би в Єлисаветграді, оточені ріжними ворожими нам силами.

І от, по Михайликовому, „цивільна людина" Ф. Мелешко „видумав" „Державну Військову Інспектуру". Дивно було-б мені самому, колиб я, не знаючи цілком війська, це „видумав". Був це плід моєї праці, а не видумка. Це була потреба часу. Колиб не я, то хтось інший мусів-би це зробити.

Наша залога, як скоро утворилась, так скоро почала й роспадатись. Треба було її рятувати. Я пригадав собі, що робилось в французькій рев. армії, відтак — чим трималась большевицька армія, я прикликав на підмогу ввесь свій досвід. Написав короткий статут, який і був ухвалений нашим вищим орґаном — Національним Союзом. (З Директорією тоді ще ми не мали нормальних зносин). Які ця перша інспектура дала наслідки, не маю тут місця описувати. Т. Березняк, як то написав Михайлик, помічником моїм не був, а був тільки слідчим в інспектурі. Помічників я мав два: М. Мироненка та М. Прядку. Секретарем був П. Літовченко. Всі — глодосяни.

Про нашу досвідченість чи недосвідченість, як то написав Михайлик, я говорити не буду. Робили ми все так, як уміли. От про арешти якихось „своїх" в Єлисаветграді — це вже наклеп Михайлика. І про надуживання він згадав, але не знайшов чомусь потрібним сказати, хто це робив. Я аж пізніше довідався, що один глодосянин, який був при господарстві залоги (Соломаха), дозволяв собі недозволене.

Пришлів мене Михайлик і до підступно-полонених большевиками в Глодосах на початку 19 року. З Єлисаветграду я віїхав на Трудовий Конґрес. По відбутті його дістав призначення інспектора 6 херсонського корпусу, а відтак — Південно-східньої Ґрупи. Своїх глодосян зустрів вже на ст. Голта (з них ото й утворилась сотня в Дорошенківському полку). Від них я й довідався, що відігралось в Глодосах. Заарештували-ж мене большевики 20 травня 1919 р. на ст. Помішній. Там я й мав заплатити моїм життям за всю мою працю, а особливо за ту злощасну „живцем закопану делеґацію...". Ніхто мене рятувати не приходив. Визволився я сам, утікши в одній білизні з-під большевицького розстрілу.

Неправдиво Михайлик освітлив і перебування Махна в Глодосах. Був він там двічі, але обидва рази коротко. В його банду вступили для культурної роботи якраз я, В. Недайкаша, Т. Березняк, Д. Войцик та Т. Молдованенко. В кінноту Махна вступив один-єдиний із глодосян — молодий хлопець М. Купріяненко. Ніякої республіканської агітації, як то Михайлик написав, ми там вести не могли, не провадили й культурної роботи, бо вона була махновцям потрібна, як сироті трясця. Їх цікавило пиятство, жінки та рубання винних і невинних. Ми скоро з тієї банди утікли. Зорґанізували свій повстанчий відділ, який почав махнівців шарпати. Відібрали у махнівців не 2 тачанки, як написав Михайлик, а штук 7 та 17 коней. Тим відділом зовсім не керував Т. Березняк; все ще молодик, він військовим став тільки через ТВК. Скорше тим відділом керували Ф. Мелешко та В. Недайкаша. Та яких звову мали й КСР. — отамані уникали. Назву-ж той відділ, без моєї на те волі, носив мойого прізвища.

По приєднанню цього відділу у вересні 1919 р. до 14 низового запорозького полку, я став помічником командира і то не самовільно титулував себе так, як чомусь Михайликові забажалось написати, а по призначенню командира 5 київської дивізії Ю. Тютюнника. Тоді вже самого Михайлика при полку й не було, бо ми його при одному цукроварі лишили тяжко хворого на плямистий тиф.

Про ганебне арештовання мене не хочеться мені во-друге писати. Скажу тільки, як і Михайлик про це згадав, що наслідок він мав дуже сумний. По тому арешті найкращий в дивізії полк, який мав за собою багато славних боїв і знамените розгромлення денікінців в м-ку Охрімовому, де було взято не тільки батерію, а й 70 штук коней та скілька кулеметів, розлетівся в цури. Це була „заслуга" тодішнього пом. ком. дивізії п. Вовка та нікчемного інспектора Зубкова.

Так зв. „каракадзелівський мир", який жартівливо був нами т. названий і який Михайлик постарався так докладно скомпонувати, ніколи не був ні написаний ні — тим самим — підписаний. Ми тільки вели переговори з місцевими большевиками, випадково з ними зустрівшись на каракадзелівських хуторах. Згідно з описом Михайлика ми мали написати з ними і підписати якісь „пакти". „За одного забитого козака козацтво буде забивати 10 большевиків" — таких річей не обговорювалось зовсім. Пізніше ми переказали це большевикам „ультимативно". Кінчився той нібито й жарт крізаво.

Михайлик написав про напад на денікінців в с. Фурманівці: „неуспіх задуманого підприємства треба поставити в вину виключно керовникам повстання, які повели справу незорґанізовано, самі кинулися на штаб, щоб захопити гроші і не керували боєм". Замість того, щоб це писати, краще Михайлик був би зробив, колиб тоді був показав свої керовничі здібности. Перешкод йому ніхто не чинив би. Та Михайлик, на жаль, жадної участи не брав у цій акції, хоч і описує її. Було це так. Коли ми відійшли вночі з 8 на 9 січня (по ст. ст.) 1920 р. від с. Фурманівку (10—11 верст на південь від Глодос), де, по наших відомостях, були скупчені значні денікінські сили і містився штаб полку та частина штабу дивізії, до мене (я був в задній лаві) прибіг зв'язковий від першої лави і докладає, що, коли я не піду попереду, то повстанці не рушать з місця. Я пішов. Сама акція розпочалась дуже добре, згідно з виробленим пляном. Тихо, без єдиного пострілу, ми роззброювали денікінців, забірали гармати, кулемети, обоз, шпиталі. При такій акції сам керовник всюди не міг бути. Для взяття штабу я відрядив окремий відділ під командою пор. Ровського, який недавно перейшов до нас від денікінців. По добрій хвилі зустрічаю той відділ на вулиці. Питаю: „взяли штаб"? Відповів — „ні". Завертаю відділ назад. Штабна офіцерня вже мала досить часу, щоб довідатись, що тут діється. У відчинені двері направляю свою рушницю. З хати падає перший постріл і влучає мене в пальці лівої руки. У вікна по нас палять. Ми відскакуємо від хати. Я, залитий кров'ю, знаходжу пор. В. Недайкашу й передаю йому всю команду. Будинок, в якому містився штаб, таки захоплено, але офіцерня встигла втікти.

Михайликове обвинувачення керовників у цій невдачі є образливим наклепом, особливож по відношенню до мене. Невдача мала місце тільки через те, що розпорядження керовника (моє) не було своєчасно виконане. Це невиконання наказу і примусило мене першим кинутись на штаб, і то не, щоби „захопити гроші", як недостойно написав Михайлик, а щоби захопити штабову офіцерню, від чого залежав наш дальший і цілковитий успіх.

Михайлик вписав між керовники й Т. Березняка, а він підчас цієї акції сидів собі вдома. Був недужий по раненню ще на фронті.

У Михайлика — по мому раненню „всі майже керовники сіли на коней і виїхали, а козаків лишили на призволяще". Це сталось пізніше, по бою з офіцерською сотнею, коли вже у відділі стало багато керовників. Головний же керовник відійшов з двома козаками з Фурманівки пішки, без чотирьох пальців лівої руки... Про „багато обморожених" тоді — я вперше довідався з Михайликових спогадів і є це його вигадка. Окрім мене, було ще легко ранено одного козака. Отже шкоди — для відділу з 800 чол. — дуже незначні, — навпаки, він вийшов з Фурманівки значно посиленим, забравши у ворога чимало коней та інш. військового майна. За те, що цей відділ потім належно не використано і що він розпорошився, я вже відповідати не міг.

Неправдиво М. описав і саму Злинку та її відношення до укр. державно-національного руху. Злинка (її населення) складається з двох частин — половина — українці, а половина — москалі. Коли саме останні тут оселились (не в 12 верстах од Глодос, як написав М-к, а у 18), я не знаю, але в усякім разі не 50 років тому назад, а багато раніше. Говорилось, що ще за Катерини II. Проти українців злинські москалі ніколи не виступали. Доказом цього може бути хоч-би те, що, коли ранньою весною проходили тут перевтомлені частини зимового походу, злинчани не тільки їх не зачепили, а ще й помогли їм, як українцям, чим могли. Тільки один раз виступили вони проти глодосян, коли ми їх підмовили (я сам над цим немало попрацював) виступити проти большевиків. Це сталось на перший день Великодня 1920 р. Большевики перемогли злинчан тільки на третій день В. Свят. Спалено тоді в Злин-

ці не 80 дворів, а далеко більше, — говорили — 400. Звідки М. взяв круглу цифру 200 забитих большевиками злинчан, — невідомо. Після цієї трагедії мені довелось говорити зі злинщанами, але вони ще самі не знали своїх страт, блукали гуртами по степу і до свого рідного попелища й наблизитись боялися. Скорож нам було не до злинчан, — самі Глодоси запалали в вогні та крови.

Мих. написав: „козацтво було зацікавлене, щоби кацапи як-найбільше сварились і бились між собою... спочатку обіцяли допомогу Злинці, а пізніше не виступили“. Можливо, що М. був сам такої думки. В цьому випадку бились вже не кацапи з кацапами, а населення України з московськими окупантами. Тут окупанти нищили не кацапське добро, а добро населення України. У мене і моїх близьких товаришів була добра воля допомогти злинщанам, але таких глодосян знайшлося-б тоді, може, *10—20*. Глодоси вже були втомлені довгою боротьбою. Постійні загальні невдачі, — не з вини глодосян, — зневірили їх. Та нам вже й зброї подостатком бракувало. З Глодос раніш виходили зорґанізовані й на місці озброєні боєві частини, а назад повертались поодинокі люди, без зброї, обшарпані, часто хорі та ранені. Бувші завзяті козаки та старшини хотіли хоч трохи пожити мирним життям. Однак, як Михайлик написав, спокою нам не давали. Хотіли ми чи не хотіли, але зараз-же по Великодні 1920 р. мусіли вхопитись за зброю, щоб боронити свою козацьку та національну честь. Але це вже не відноситься до моєї теми на цім місці. Продовжу свою відповідь, коли появиться кінець Мих. споминів та коли він викличе потребу відповіді.

Прага, 1934.

Із записника лемка

Подав: *Ф. Коковський.*

I.

Про те, що також і Лемківщина брала участь в нашій визвольній боротьбі в 1918 і 1919 роках, знає мало хто. В ці горячі часи ціла наша увага була спрямована на Львів та на територію на схід Сяну, а тим, що ділялося за Сяном, мало хто цікавився. Наші верхи махнули відразу рукою на територію поза Сяном, а був час, що делеґатам із Сяніччини, що приїхали до Стрия прохати підмоги та інструкцій, відповів тодішній командант стрийської ґрупи, от. Гр. Коссак, щоби Сяніччина та Лемківщина боронилися до часу, поки там не прийдуть... чехи, а як підмогу казав їм видати.... два кріси. Свідки цеї „історичної“ розмови живуть до нині.

Та не про це хотів я нині писати. Ці всі події хочу вияснити та насвітлити в книжці „Визвольні змагання Лемківщини“ („Команчанська република“). До неї призбирую матеріял і може доля судить мені її викінчити.

Нині хочу подати дрібку призбираного мною матеріялу, а саме спогади Лемка-стрільця У. Г. А. Онуфрія Чури з Прилук.

Ці спомини писав він самочинно та передав їх мені, розвідавши, що я призбирую матеріяли про „Команчанську републику“.

У спогадах Чури не змінюю нічого, крім мови та правопису, а там де автор їх повторюється, скорочую без зміни суті річи, де знов автор представляє щось невірно, або помиляється, зазначую це в приписках.

Спомини Чури зачинаються його перебуванням в австрійській армії та російській неволі, та ці справи, як менше цікаві, поминаю.

II.

Свобода — пише автор у своїх споминах — заскочила мене дома. По розвалі Австрії почали йти та їхати російські полонені з Угорщини та австрійські війська вертати домів. Жандарми, що за Австрії були в Команчі, втекли та не було кому держати порядку ані в селі, ані на залізничій стації. Тоді мій стрик, Андрій Кир, старший десятник австрійської армії, скликав хлопців із сусідніх сіл та намовив їх стати в обороні свого народу та своєї землі. Хлопці радо згодилися і так повстала в Команчі міліція, а до неї належали буларний Щуровський (підстаршина австрійської армії), десятник Микола Фуштей, з городенського повіту, Федор Чура та Онуфрій Чура з Прилук та один телефоніст із під Турки. Всі повнили службу на постерунку в Команчі.

Кілька днів по зорґанізованні міліції підійшла до Команчі польська стежа, що хотіла нас розігнати, щоб самій зайняти стацію в Команчі, але ми їх розброїли та нагнали там, звідкіль вони прийшли. Опісля оснували ми станицю жандармерії у Щавнім і там став командантом Щуровський

Півтора кільометра від Щавного, селі Куляшнім, була польська застава та станиця жандармерії.

В короткий час по обняттю влади зібрав старший десятник Бескид, родом з Перегінська, парубків з околичних сіл, Прилук, Душатина, Туринська та Репеді та повів нічну наступ на село Куляшне. Розпочалася стрілянина, відділ Бескида здобув вправді заставу, але нападаючі мали богато ранених, а між ними й одного важко раненого, що другого дня від ран помер.

Від того часу не вгавали взаїмні напади, раз ці, раз знов ті були верхом і так тривало до 21 січня 1919 р., колито польські війська наступили трьома шляхами на Вислік та Команчу. Частина залоги станиць нашої жандармерії впала в бою, решта дісталася в полон. Попав у полон й автор споминів та вирятувався завдяки знайомому, що був десятником у польськім війську, а з автором споминів служив ще в австрійській армії. Цей знайомий оборонив автора споминів від побоїв,

а може й смерти, бо член цеї експедиції, бувший писар громадський в окрузі Команчі, Чеканьскі, дуже нелюдяно обходився з полоненими.

Врадувані легкою побідою польські відділи лишили на залізничій стації стежу з 8 людей, а решта пішла до двора графа Потоцького.

Тимчасом українська міліція, зібравшися на горі „Могила", повела протинаступ, чим так наполохала противника, що він почав вицофуватися з Команчі, покидаючи зброю. Тим покористувалися арештовані та полонені українці, хопили збрую та почали собі наступ. Доходило до того, що відділ противника, окружений майже із всіх сторін, мав вже здатися в полон, як ненадійно від Загіря надїхав товаровий поїзд із підмогою противникові. Це знов так налякало наступаючих, що вони розбіглися, ховаючися по лісах та яругах і опинилися аж за горою, в Прилуках.

Потому виявилося, що тікати не було чого, бо підмога була дуже скупенька, але вже годі було зібрати людей до другого наступу.

З Команчі вицофалися українці через Ославицю до Прилук, а відтіль перейшли до Камянок, де почали наново збиратися під командою вище згаданого Бескида.

Цей, зібравши відділ з 6 людий, повів його назад на Прилуки та розмістив за селом, на горі Явірках. Тут розійшовся відділ у розстрільну та ждав на дальші події. Тимчасом від сторони Команчі надійшов цілий курінь противника, а що відділ Бескида був за слабий проти куріня, а ще й муніції було не богато, дав Бескид приказ не стріляти.

Без спротиву заняв противник Прилуки, зачав реквірувати худобу та відсилати її в сторону Команчі. При тому стали горіти хати М. Сеґіня та Гриця Пишняка. Ці події заворушили відділ Бескида й українська міліція зачала обстрілювати курінь противників. Противник, наляканий несподіваним обстрілом, зачав тікати, полишаючи пореквіроване добро, а забрав із собою тільки селянина з Прилук, Івана Карнафаля, сина Сильвестра, що потому в Команчі згинув.

В цей спосіб відбито наступ на Прилуки.

III.

Відділ Бескида побоюючися окруження противником подався до Камянок, а наступного дня горами й лісами через Карпати, за границю, та добився до Ляборця. З Ляборця поїхали залізницею до Гуменного а відтіль пішки до Березна, залізничої стації, що лучиться із залізничою лінією Сянки — Турка — Самбір та добився до Самбора. Відси хотіла їх команда вислати під Львів, та цілий відділ просився, щоб їх відіслали боронити рідні сторони. Самбірська команда дала їм збрую та відіслала до Лютовиск, а відсіль подався відділ до Тісної та на Волю мігову, де команду над ними обняв Чолач, командант тамошньої станиці жандармерії.

На приказ Чолача пішов автор споминів враз

А. С. Брик, уроженець села Колодіївки, скалатського повіту, теперішній голова Т-ва Українських Січових Стрільців у Вінніпеґу. (Гл. Л. Ч. К. число VI. 1934 р.)

із двома стрільцями на розвідку до Смільника, а із Смільника до Лупкова, де мав бути противник. Та стежі не довелося дійти до Лупкова, бо ледви відійшли від Волі мігової нецілу милю, як почу-

Кінна стежа У. С С. 1915 р.

ли сильну стрілянину. Завернули та до Волі вже не дійшли, бо по дорозі довідалися, що наш цілий відділ розброїли самі селяни з Волі та Щербанівки при помочі противника та що Чолач попав у полон і згинув*).

Автор споминів сховався по цім у Микові в свояків та тут перебував потайки 2 неділі, бо цілу околицю зайняв противник, що пошукував пильно за членами відділу Чолача.

Звідавши про те, що в околиці Тісної та Балигороду є ще наші відділи, вибрався автор споминів туди, змилив погоню противника та добриз до своїх, що стояли в лісі між Тісною а Жубрачем. Командантом українського відділу був придніпрянець, сотник Вовчинський, крім нього були ще старшини четар Рибак та поручник Попадинець. Сотня, що до неї приділили автора споминів як вістуна, перебралася відтак аж на границю, до Солинки, та робила службу в Солинці, та довколичних селах Бальниці, Маневі та Волі міговій.

З противником були тільки малі сутички. На саме Благовіщення 1919 р. над раном дістав автор споминів приказ враз із 25 стрільцями йти стежею в околицю села Бальниці. Тимчасом противник обійшов границю та заатакував наш відділ стрілами з крісів та скорострілів. Під сильною а такою противника відділ подався та став тікати до Солинки, втративши як полонених 2 стрільців. Тому що цілий відділ (враз із тими що були в Солинці) числив не більше 5 людий, треба було відступати. Відступали на Розтоки до Лісної (Лішні) та на Майдан (частина Тісної), а тут була вже більша сила наших, бо дві сотні.

Тут зачаїлися по обох сторонах дороги та чекали на противника. Противник увійшов сміло на Майдан, бо сподівався, що там нікого нема, та свою ошибку переплатив розбиттям куріня та полоненими, що попали нашим у руки. Від того часу був в околиці Тісної спокій. Щойно з приходом армії Галера до Галичини почав противник дуже сильно натискати на наші відділи. Проводили тоді противником поручник Зьобро, власник Терки, що відтак був суджений польським військовим судом за надужиття та теперішний адвокат в Балигороді, Сьметана. Під натиском противника подався наш відділ знов за границю до Кошиць, де його розброїли Чехи.

*) В дійсності було так, що самі селяни з Волі та Щербанівки вбили Чолача, за що дістали нагороду в виді соли та нафти. Ф. К.

Історія 8-ої Галицької Бриґади

(давнішої „Ґрупи Рудки“ або „Ґрупи Гофмана“).

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

III.

ВІД ТРАВНЕВОГО ВІДВОРОТУ ДО ПЕРЕХОДУ ЗА ЗБРУЧ (15. V.—17. VII. 1919).

(Продовження).

11. Персональні зміни в Команді 8. Самбірської Бриґади та в Команді III. Гал. Корпусу. В другій части „Історії 8. Гал. Бриґади“ в числі за грудень 1933. р., в 12. уступі, згадали ми, що дотеперішний командант 8. Самбірської Бриґади й командант операційної ґрупи між Судовою Вишнею а Городком в часі березневої офензиви, полк. Антін Кравс подався до димісії, коли Команда III. Гал. Корпусу не хотіла узглядним його пляну наступу на Судову Вишню, чого вимагала тодішня хвиля, та що Команда Корпусу приняла цю димісію дуже скоро; це сталося десь 12. або 13. березня, 1919 р. На команданта 8. Самбірської Бриґади призначено тоді з російського ґенерального штабу ґенерала Ґембачева, а справа команди ударної ґрупи полишилася, здається, нерозвязана. Ця димісія, після гадки автора, була одною з причин березневої катастрофи.

А тепер, хто був цей ґенерал Ґембачев? Про него пише др. Андрій Чайківський в „Чорних рядках“ так: „Ґембачев“, (до якого др. Чайковський, як повіт. комісар Самбірщини, пішов зараз познакомитися), „приняв мене ввічливо, говорив поправно по українськи. Коли ми розговорилися над загальним положенням, він каже до мене: **Таж я не був ніколи фронтовим старшиною і на тім нічого не розуміюся. Я увесь час служив в російськім війську при інтендантурі.** Тут велике фронтове завдання і відповідальність, а я її приймати не можу на себе. Я звідсіля леда день піду“. (стор. 74—75; підкреслення моє, І. К.). От такого то чоловіка зробили в горячий час командантом так важного відтинка, який займала тоді 8. Самбірська Бриґада, а який тягнувся від Верещиці здовж залізничих шляхів Львів — Перемишль і Перемишль — Хирів аж по Карпати!

Здається, що за 2—3 дни по уступленню полк. Кравса уступив зі становища шефа штабу 8. Самбір. Бриґади пор. Шльоссер, а на його місце прийшов сот. Якверт; пор. Шльоссера приділено на шефа штабу Гірської Бриґади.

На відомість про димісію полк. Кравса фронтовики зареаґували висланням петиції в справі його повороту; так само й визначніші діячі Самбірщини робили старання в справі його повороту на давне становище та вирішили післати депутацію до Начальної Команди, поки не наспіє катастрофа. До депутації вибрано д-ра Андрія Чайковського й радника Василя Щербатюка. Однак депутація не поїхала до Н. К. Г. А., бо довідалася, що ґен. Павленко буде переїздити через Самбір з перегляду хирівського фронту й тоді буде могти з ним говорити. Так і сталося. Д-р Чайковський представив йому справу в „чотирі очі“, та

дістав відповідь, що справа вже вирішена, та що полк. Кравс вертає з поворотом на своє дотепе-рішне становище. Чайковський здогадується, що це сталося певно по розмові ґен. Павленка з ґен. Ґембачевом. („Чорні рядки“, 76—77). Коли повернув полк. Кравс на своє місце, не знаємо; могло це статися десь з кінцем березня, а може навіть з початком квітня. На становищі команданта 8. Самбірської Бриґади залишився, разом із сот. Яквертом, як шефом штабу, аж до хвилі обняття Команди III. Гал. Корпусу в часі офензиви ґен. Грекова.

За катастрофу української березневої офензиви повинна була відповісти в першій мірі Команда III. Гал. Корпусу. Та ту тимчасом нічого не змінилося. Полк. Гриць Коссак залишився й надалі командантом корпусу разом із шефом штабу отаманом (майором) Долежалем. Такий стан тревав аж до 25. квітня. Щойно тоді, по успішній акції Поляків в днях 19.—20. квітня на 7. Бриґаду Бізанца, яка підлягала Команді III. Корпусу, подався полк. Коссак до димісії (25. IV.), яку принято; його іменовано головою укр. місії до Італії („Стрілець“ ч. 33. з 18. V. 1919., стор. 4; (цього становища він не обняв). Командантом III. Корпусу на його місце іменовано ґен. Ґембачева, а шефом штабу залишився отам. Долежаль[1]).

12. Події в „Ґрупі Рудки“ та на її фронті від половини до кінця квітня, 1919. р. Ферменти, упадок духа й боєздатности, дезерції й тим подібні явища цього часу в У. Г. А., про які ми згадували вище (в 10. уступі), не оминули, річ природна й рудецької ґрупи.

Дезерції з частин стали щоденним явищем. Нераз втікало на добу по кілька а навіть кільканайцять вояків, а що доповнень майже не було, то частини таяли та тим самим і зменшувалася їх відпорність. При поборюванню дезерцій команда ґрупи не виявила більшої енерґії. Звичайно частини подавали до команди летючі листки за дезертирами а команда пересилала їх дальше й на цьому кінчилося. Відділ військової жандармерії, яким розпоряджала команда ґрупи, хоч був досить чисельний, не проявив ані більшої праці ані жадної ініціятиви, щоби це небезпечне явище побороти.[2]).

Розвязання „Дніпровської Гарматньої Бриґади“. Про неохоту Наддніпрянців до війни згадували ми вище (в 8. уступі). Ця неохота, в сполуці з деякими погромницькими тенденціями, підсичувана ще ворожою аґітацією, спричинювала ферменти, через що вищі військові У. Г. А. постановили розвязати цю бриґаду. 15. квітня, 1919 р. ця бриґада перестала існувати. Обслуґу здається трох батерій, 2, 4 і 6 перебрали виключно гарматчики Галичани, які в цій бриґаді находилися в досить поважному числі, разом з кількома старшинами а Наддніпрянців, мабуть з двома, або трома батеріями, відіслано над Дністер, десь в околиці Жидачева, ніби на відпочинок; звідтам повернули вони, здається вже без гармат, на Україну. Чи ця висилка Наддніпрянців над Дністер наступила на виразний приказ вищої команди, чи може самі Наддніпрянці без відома команди покинули фронт, коли побачили, що вища команда щось задумує, — ми нині на це питання, з браку докладніших відомостей, не можемо відповісти.

З батерій бувшої „Дніпровської Гарматньої Бриґади“, яких обслуґу переняли Галичани, утворено осібну артилерійську ґрупу, якої команду обняв сот. др. Ом. Царевич, який дотепер був приділений до „Дніпр. Гарм. Бриґади“. Ця ґрупа дістала назву: „Артилерійська ґрупа сот. Царевича“. 1. травня, 1919. р. перебрав команду тієї ґрупи сот. Омелян Бранднер, Німець, родом зі Шлеська (австрійського), який недавно зголосився був до У. Г. А. Сот. Царевич переняв команду одної батерії.

Заступлення Наддніпрянців Галичанами, здається не вплинуло на зменшення, в цьому часі зміни, сили артилерійського огню „Ґрупи Рудки“[3]).

Розвязання куріня пор. Василя Лукіянова[4]). Фермент поширювався й поміж піхотними частинами, передусім такими, що брали тільки незначну участь в боях. В „Ґрупі Рудки“ такою частиною був курінь пор. Василя Лукіянова, що десь зараз по березневій офензиві прибув на цей відтинок з III. Ґрупи 8. Самбірської Бриґади, званої також ґрупою „Глибока“ або ґрупою сот. Федика. Коли показалося, що курінь здеморалізований та що аґітація його вояків може загрожувати іншим частинам, наказала команда бриґади курінь розвязати. Частину стрілецтва розділено поміж інші курені а решту завезено до Самбора, де відбувся суд. Засуджені пересиділи в самбірській тюрмі аж до польської травневої офензиви. В часі евакуації Самбора віддано їх під догляд старшинського вишколу, який конвоював їх на схід. (Тоді стрінув їх д-р Чайковський, про що згадує в „Чорних рядках“, стор. 100). Чи вишкіл далеко їх запровадив, не знаємо. Однак можна здогадуватися, що коли відступ перемінився в утечу, ці бунтівники певно повтікали. Становища, які курінь Лукіянова занимав, обсадив, здається, курінь сот. Станіміра. Коли наступило розвязання куріня пор. Лукіянова, докладно не знаємо; певним є, що це сталося перед відходом І. куреня пор. Тарнавського до Щирця, це є перед 19-им квітня.

Боєвий стан „Ґрупи Рудки“ в третій декаді квітня 1919. р. По розвязанню куреня пор. Лукі-

---

[1]) Ту треба справити похибку в споминах ґен. Павленка про димісію полк. Коссака, де подано таке: „Наказ полк. Коссака про припинення наступу саме перед Судовою Вишнею викликав велике невдоволення. Начальна Команда зареаґувала на це усуненням його й призначенням ґен. рос. ген. штабу Ґембачева“. („Укр. п. війна“, 62. Як бачимо це подано неточно, бо полк. Коссак уступив щойно з кінцем квітня.

[2]) На основі власних спостережень автора.

[3]) На основі записок: 1) пор. Володимира Костика; 2) бл. п. сот. Омеляна Бранднера; 3) власних спостережень автора.

[4]) На основ. рукописів: 1) п. мец. Антона Тарнавського, 2) о. д-ра Петра Вергуна.

янова, по відході І. куреня пор. Тарнавського до 7. Бриґади, 19. або 20. квітня (про це ми вже згадували в попереднім числі) та по розвязанню „Дніпровської Гарматньої Бриґади“, фронт „Ґрупи Рудки“ був вже дуже ослаблений, тимбільше, що й курінь пор. Ліщинського повернув до 7. Бриґади, до якої належав. І так залишилися рудецькій ґрупі тільки два курені, II курінь сот. Станіміра, що обсадив відтинок десь від Годвишні по Путятичі й IV. курінь У. С. С. пор. Струця, який по реорґанізації стався настільки боєздатний, що обсадив становища по курені пор. Ліщинського (коло Мальованки й на північ від неї?). (Авторови здається, що тоді приділено до „Ґрупи Рудки“ якийсь курінь чет. Ляха, мабуть з „Ґрупи Крукеничі“, що дістав, чи вже мав, порядкове число V. куреня. Рукопис о. д-ра Вергуна подає, що тоді приділено до ґрупи курінь пор. Підгірного, який дотепер належав до крукеницької ґрупи; однак авторови здається, що цей курінь приділено до рудецької ґрупи щойно в часі відвороту).

Що до артилерії, то вона в цьому часі здається складалася з трох батерій по чотири гармати (батерії 2., 4. і 6.), разом 12 гармат, що творили „Артилерійську ґрупу сот. Царевича“; отже й ту рудецька ґрупа виказувала значне ослаблення.

Може з початком квітня, а може при кінці, приділено до рудецької ґрупи два панцирні авта, що звалися „Черник“ і здається „От. Петлюра“ або „Громобій“, з обслугою та з одним або двома тягаровими автами для перевозу бензини, смарів, муніції й обслуги. Та з цих панцирників ґрупа не мала користи, бо їх командант все покликувався на те, що дороги розбиті й він не може через те виїхати на фронт. (В дійсности дороги не були так дуже порозбивані, щоби аж не можна було ними їхати). І ці панцирники перестояли кілька тижнів в Рудках і десь на кілька днів перед польською офензивою відїхали до Самбора чи Стрия. (З власних спостережень автора).

Це були би найважніші зміни внутрі ґрупи.

Бої на фронті „Ґрупи Рудки“. Стан спокою на відтинку ґрупи продовжувався аж до 25. квітня. До цього часу обі сторони заховувалися спокійно внаслідок браку сил. Поляки, як це вже ми подали в попереднім числі, стягнули з відтинка напроти „Ґрупи Рудки“ полк Познанців (понад 2.000 вояків) і кинули його на 7. Бриґаду. Про це команда рудецької ґрупи нічого навіть не знала; впрочім з браку сил не була би могла цього ослаблення польського відтинка використати.

Бої на цьому відтинку розпочали Поляки. Вони, видно заохочені успіхами під Львовом, ударили рано 25. квітня в силі 3 куренів з ґрупи полк. Яроша на Добряни й Путятичі. Протинаступом відбили українські частини (певно курінь сот. Станіміра) ще цього самого дня Добряни; Путятичі залишилися в польських руках. Щойно слідуючого дня, 26. квітня, відібрали українські частини Путятичі і Лісничівку й в цей спосіб осягнули назад старі становища й зліквідували польські успіхи. Українська артилерія острілювала цього дня село Долиняни. (На основі українських ситуаційних звідомлень з 25. і 26. IV. 1919, і Гуперт-а „Walki“ стор. 260; Гуперт подає, що ці бої відбулися 26. і 27. квітня).

13. Приготування Поляків до великої офензиви проти українських армій. Прибуття до Польщі військ ґен. Галера. Приготування до протиукраїнської офензиви, якої домагався польський сойм 11. квітня 1919. р., а плян якої зародився ще 16. березня, 1919. р. (диви про це 2. уст., в 3. числі Літопису), стали реалізуватися щойно тоді, коли зачали прибувати до Польщі транспорти армії ґен. Галера. Перші транспорти прибули 27. квітня, 1919. р. (Hupert: „Walki“ 258). Сам ґен. Галер прибув до Варшави 21. квітня, а вже 22. квітня поручено йому уложити плян акції в Галичині так, щоби можна було осягнути получення з Румунією. Ще в половині квітня, перед приїздом Галера, задумувала польська начальна команда ужити до офензиви проти У. Г. А. й проти Наддніпрянської Армії 4 галерівські дивізії в двох ґрупах: 2 дивізії від сторони Замостя й Грубешова, а 2 другі дивізії від сторони Ярослава й Перемишля. Тимчасом виконання цього пляну стало для Поляків неможливе, бо Антанта узалежнила армію Галера від диспозиції ґен. Фоша (начального вожда всіх антантських військ), а ці диспозиції заборонювали цій армії Галера якоїнебудь акції в Галичині. Галер обіцяв, що застосується до диспозиції Фоша, а це унеможливлювало Полякам задержати провідну думку первісного пляну офензиви. Галерови вдалося тільки з трудом одержати згоду на ужиття двох дивізій і то тільки на Волині. Та в цьому випадку бажане осягнення получення з Румунією ставалося дуже сумнівне. Тому, що польська начальна команда вже 21. квітня рахувалася з дальшими утрудненнями з боку Антанти, то не хотячи відкривати своїх плянів перед нею, здержувалася з призначенням ґен. Галера на начального команданта всіх польських військ проти українських армій до послідної хвилини й предвиджувала, що в разі протесту Антанти, обійме команду сам Пілсудський а Галером послужиться тільки на Волині. (Hupert: „Zajęcie Małopolski“ 40).

Які були пляни польської начальної команди, що їх хотіла скрити перед Антантою, побачимо з поданої нижче диспозиції до офензиви. Польська начальна команда, як подає Гуперт, числила на те, що всякі дипльоматичні протести внаслідок іменування Галера начальним командантом протиукраїнського фронту, прийдуть запізно та що перебіг офензиви буде успішний і скорий. Ці свої міркування опирала на відомостях про успіхи більшовиків на Волині та на відомостях про упадок духа й розклад українських військ в Галичині. („Zajęcie“... 41).

Ґен. Галер, використовуючи пляни Нач. Додування, уложив свій плян дуже скоро. Цей плян приняла польська начальна команда з малою зміною у виданій нею 30. квітня диспозиції. (Hupert „Zajęcie“.. 41).

„Dyspozycja dla akcji ofenzywnej na Wołyniu i Galicji Wschodniej Armji generała Hallera i gru-

ру generała Iwaszkiewicza z 30. IV. 1919, Oddział I Nr. 7796). Такий заголовок мала ця важна, хоч пізніше й значно змінена, диспозиція. Її зміст такий[9]).

Як ціль операції подавала розбиття українських сил на Волині й в Східній Галичині, віддискання території Східної Галичини й запевнення сполуки з Румунією.

Операційні райони й напрями атаків. Армія Галера мала оперувати на схід від лінії Любачів — Яворів — Львів — Ходорів (ці місцевости включно), виходячи з району Ковель — Володимир Волинський — Грубешів — Тишівці (на Волині) з загальним напрямі на Сокаль — Красне, Бережани — Бучач. Група Івашкевича мала оперувати на захід від лінії Любачів — Яворів — Львів — Ходорів (виключно), виходячи з району Хирів — Перемишль — Судова Вишня в загальнім напрямі на Самбір — Дрогоби — Стрий — Бучач.

Плян операцій в загальнім нарисі мав виглядати так. А). Армія Галера, прориваючи український фронт на лінії Порицьк — Довгобичів — Белз, мала мати на цілі в першій фазі операцій опанування залізничої лінії Львів — Красне — Броди. Слідуюча фаза операцій мала бути залежна від розвою акції групи Івашкевича й могла мати на цілі опанування залізничої лінії Стрий—Бережани — Тернопіль. Б.) Група ген. Івашкевича, прориваючи головними силами український фронт на відтинку Хирів — Мостиська, мала мати на цілі в першій фазі операцій осягнення лінії Самбір — Старий Самбір, а в слідуючій фазі, опираючися на лівім крилі о болота Дністра, мала стреміти до осягнення лінії Стрий — Миколаїв. Щоби відтяти українські сили, які були на північ від Дністра й на захід від Верешиці, мала вдарити визначена Івашкевичем підгрупа з Любіня Великого вздовж Верешиці й знищити переходи через цю ріку. Правим крилом мав Івашкевич опертися о Карпати й замкнути їх головний перехід на галицький бік.

Сили. А) В склад армії ген. Галера мали входити 1. і 2. дивізія стрільців (ці дивізії були властивими складовими частинами армії Галера, й входили в склад 1. французько-польського корпусу під командою ген. Одри), група ген. Карницького й один змішаний полк кавалерії. Б.) Ген. Івашкевич мав мати до диспозиції 3. дивізію легіонів, 4 дивізію піхоти (ці обі дивізії наказано творити 18. IV. 1919. з частин, що оперували між Судовою Вишнею а Хировом). 12. полк польової артилерії й всі сили галицького фронту. Від хвилевої ситуації мало залежати, чи війська ген. Івашкевича, що стояли на північ від Львова, будуть для першої фази підпорядковані ген. Галерові.

Речинці угруповань і розпочаття акції. Армія Галера мала розпочати офензиву в дни Х, група Івашкевича в дни У. (Ці дати мала подати начальна команда до відома пізніше, коли все було би готове й коли буде уважати за найліпше). **Пересунення сил до вихідної ситуації належало зарядити негайно й всіми можливими способами приспішувати. Речинець закінчення концентрацій був поданий на 10. травня найпізніше. Речинець розпочаття акції мав бути означений начальною командою.**

Керівництво операціями мав обняти начальний вожд. Місцем постою начальної команди мав бути Перемишль від дня (Х—3).

Дальше диспозиція заряджувала творення резерв, приказувала забезпечувати зади й пацифікувати край. Цю диспозицію дістали Галер, Івашкевич і Карніцкі.

Так виглядала ця диспозиція. Ту належить підкреслити **те, що мимо заборони Антанти вжити Поляками військ Галера в Галичині й мимо приречення Галера, що не вжиє свого війська на території Галичини, диспозиція визначує цій армії ділання на території Східної Галичини а саме заняття залізничої лінії Львів — Красне — Броди, а відтак евентуально й залізничої лінії Стрий — Бережани — Тернопіль!**

Хоч плян офензиви був готовий вже 30. квітня, то однак з його виконанням мусіли поляки ще заждати, бо сили, якими розпоряжали, не стояли ще в поготівлі. І так пересунення двох галерівських дивізій на вихідні становища вимагало трохи часу, а організація 3. дивізії легіонів і 4. дивізії піхоти, наказана в армії Івашкевича 18. IV., ще не була закінчена. **(Hupert: „Zajęcie"... 44).**

Нові директиви й прикази. По виданню наведеної диспозиції, стали виходити що раз то нові директиви й прикази, так від Галера (хоч ще не був іменований офіціяльно командуючим протиукраїнського фронту; щойно 3. V. повідомило його Нач. Довудзтво, що він має обняти команду фронту з осідком у Любліні щойно 8. V.), і від підчинених йому командантів, Івашкевича, Карніцкого й Одри, (Гуперт, як вище). З цих директив що були в змислі наведеної диспозиції, найважніші такі:

7. V. видала команда ген. Галера приказ п. з. **„Plan działań wspólnych"**, що обіймав і волинський і галицький фронт, в якому розграничено райони ділань поодиноких відділів, що творили три групи: 1) ген. Карніцкого на північ від галицько-російської границі, зі задачею забезпечити ліве крило цілої офензиви; 2) ген. Одри (команданта 1. французько - польського корпусу), що вдаряв з лінії Холм—Замостє в напрямі на Броди Красне й 3) ген. Івашкевича, що мав демострувати під Львовом а вдарити з Хирова й Судової Вишні на Самбір і зі Львова на Миколаїв. Дрогобич мав бути занятий в два дни по заняттю Красного так, щоби північна група мала час ударом на полудневий схід відтяти Українців, що будуть відступати з-під Львова і з-над Дністра. Коли би це було неможливе, мала група Івашкевича принайменше відкинути Українців в гори. А коли би й це не повелося, тоді ціллю дальшої офензиви мало бути постепенне здобування залізничих ліній Ходорів — Тернопіль і Ходорів — Стрий, а

---

[9]) На основі дословного тексту в праці Гуперта п. з. **„Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w r. 1919"**, стор. 41—43).

відтак залізниці Тернопіль — Чортків і лінії Збруча. (Hupert: „Zajęcie"... 45).

Наведений приказ доповнювали письменні інструкції для кождого з трьох ґенералів осібні. Ґен. Івашкевич мав розпочати свій наступ в день, поданий йому пізніше а не, як це йому приказано, в два дни по розпочаттю операцій ґен. Одрою й то тільки ґрупою, що була призначена до наступу на Миколаїв. **А головний наступ Івашкевича з Хирова й Мостиск мав відбутися відповідно до давніших заряджень в два дни по наступі ґен. Одри, так, щоби цей послідний міг випередити відступаючих Українців в Бережанах і в Галичі й відтяти їх від сходу.** (Hupert: „Zajęcie"... 45-46; підкреслення моє, І. К.).

Ґен. Івашкевич видав 7. V. прикази до переґрупування своїх сил, які пізніше дещо змінив. Бо оцінював він свої сили як за слабі до того, щоби побіч двох головних ударів з Хирова й Мостиск, перепровадити ще третий удар, досить віддалений від тамтих, в напрямі на Миколаїв. Тому **просив телефонічно 11. травня, щоби міг спрямувати ґен. Єнджеєвского не на Миколаїв але на Рудки**, а мотивував це тим, що обхід слабими силами не повинен занадто віддалюватися від головного удару. Нач. Довудзтво згодилося на це. (Hupert: „Zajęcie".. 46; підкреслення моє, І. К.). Ґен. Галєр наказав 11. V. Карніцкому й Одрі розпочати офензиву 12. V., але на їх просьбу пересунув речинець на 14. травня. (Hupert: „Zajęcie".. 47).

Інтервенція Антанти й її наслідки. Тимчасом 12. травня одержав ґен. Галєр приказ Нач. Довудзтва, який змінював поважно цілість операцій. **Причиною цього була інтервенція Америки й Англії, внаслідок якої польський премієр міністрів, Падеревський, заявив на засіданні сойму офіціяльно, що на жадання Америки й Англії мусіли Поляки понехати акцію військ Галєра.** Ту треба зазначити, що передусім Америка через своїх паризьких представників (полк. Bowman і Emden жадала від Польщі безоглядного послуху й для блішого натиску здержала свої транспорти до Польщі. (Про це повідомив польського міністра заграничних справ М. Сокольніцкі іменем польської делеґації на паризьку конференцію листом з 2. травня). Тому появився приказ польської начальної команди, який узнавав ужиття військ І. французько-польського корпусу в Галичині „з політичних причин" остаточно за неможливе й внаслідок цього Нач. Довудзтво відібрало Галєрови команду над протиукраїнським фронтом і задержало її для себе. Приказ заряджував, що з цього І. франц.-польськ. корпусу має тільки 1. дивізія стрільців виступити зачіпно на Волині, ударяючи над Стир поміж давною границею галицько-російською а Луцьком аж по Рафалівку, а 2. дивізія мала залишитися на місци й мала бути відтранспортована на загрожений тоді фронт протинімецький. Її дотеперішну задачу мала перебрати ґрупа ґен. Бабянського, зміцнена 1. полком уланів, яка в тій цили мала зібратися в Володимирі Волинськім і вдарити звідси на Сокаль. В міру поступу цього наступу мала підпомогти його ґрупа полк. Мінкевича ударом з Рави Руської, а львівська дивізія наступом на Куликів. Ті всі три ґрупи мали відтак оперувати на залізничу лінію Броди—Красне. Отже армії Івашкевича задумували забрати львівську дивізію; позатим не змінено пляну операцій тієї армії. (Hupert: „Zajęcie".. 47—48; підкреслення мої, І. К.).

Гуперт пише, що виконання цього приказу було трудне. Бо стягнення розкинених відділів Бабянського а відтак їх пересунення вимагало довшого часу й хвилево, внаслідок перерви в телефонічних полученнях неможливе до здійснення. А брак військ в заступленню 2. дивізії стрільців робив сумнівним успіх удару на Броди—Красне, тимбільше, що відпадало співділання 1. дивізії, спрямованої над Стир. І як Гуперт додумується, „Галєр, узгляднюючи це все, цього приказу не послухав а то з тієї причини, що вже розпочатої акції супроти неприятельського (себто українського, І. К.) протиділання (?) (знак питання поставив Гуперт, І. К.), не може сейчас переривати". Отже постановив своїх дотеперішніх приказів не зміняти а тим самим ужити ґрупи ґен. Карніцкого в її складі до удару над Стир, а І. франц.-польськ. корпусу до заняття лінії Буга й повздержати його щойно по заняттю тієї лінії. (Гуперт зазначує при тому, що в доступних йому актах не найшов з цього дня зізволення на це начального вожда). („Zajęcie Małopolski".. 48, разом із заміткою; підкреслення мої, І. К.).

Зміна пляну офензиви.

Остаточно цілий, так довго укладаний плян, уляг в послідній хвилі значній зміні. Передусім район операцій 1. дивізії стрільців, тому що вона не мала бути вжита в Галичині, пересунув Галєр більше на полудне аж по галицьку границю. 2. дивізія стрільців мала, по осягненню Буга, іти, замість на Камінку Струмілову й Красне, більше на схід, це є своїм лівим крилом вздовж давної границі Галичини з Росією. А ґрупа полк. Мінкевича мала йти, замість на Жовкву, на Камінку Струмилову. Львівську дивізію спрямував Галєр не на Старе Село, а на Куликів. 13. травня одержав Галєр згоду Нач. Довудзтва, щоби 2 дивізія дійшла по лінію Буга. В цей спосіб змінені напрями всіх ударів на півночі унеможливили Полякам відтяти Українську Галицьку Армію в її відвороті під Бережанами й Галичем, що вони перше задумували зробити. Hupert: „Zajęcie"... 48—49; підкреслення мої, І. К.). Так виглядав в остаточній редакції плян польської травневої офензиви. (Далі буде).

Холодний Яр говорить

Написав *Юрій Горліс-Горський.*

(Продовження)

Написавши селянинові офіційну росписку з печаткою Холодного Яру, відправляю його із завязаними очима назад на заставу. Як ми пізніше довідалися, та відозва була розліплена в містах і околишних, доступних для червоних, селах.

Штаб і повстанком зібралися в саду на нараду.

Отаман висловив думку, що треба написати відповідну відповідь і передавши її „для більшого фасону" видрукувати своїм хлопцям до Чигиринської друкарні — переслати до Чека та розповсюдити в околишних містах. Голова повстанкому відразу забрався до писання. Списавши олівцем кільканацять карток у своїй записній книжці — почав читати на голос. У тій відповіді, Дігтяр, використовуючи нагоду, міцно сів на соціял-демократичного гнідого. Почавши від того, що більшовики неправно розігнали „Всеросійское Учредітельное Собраніе" та зламали святі засади свободи, рівенства, братства і права націй на самоозначення — закінчив палким закликом до Москалів-червоноармійців, щоби не проливали невинної братської крови українських селян, а обєднавшись з ними — повертали зброю проти нових деспотів. Окремо звертався до „братів-українців", що пішли на послуги ворога, щоби вони прозріли і не здіймали з матері полатаної сорочки.

Вислухавши захоплену деклямацію Дігтяра, Отаман крутнув головою.

— Не годиться. Напиши но, осауле, щось коротко та ясно. По військовому.

Поламавши собі голову над кількома варіянтами відповіді — роблю нарешті „плаґіяти" з більшовицької відозви, яка лежала переді мною: „Московсько-жидівським червоним катам України — Непощадний Національний Терор!".

Дальше від імені Холодного Яру і всіх українських повстанців — пропоную, щоби „товариші" негайно вибиралися собі у Московщину і перестали опікуватися нашими справами. Самі собі раду дамо. Інакше всі будуть знищені. Окремо обіцяю своїм зрадникам, що пощади для них не буде.

Трохи „заголосно" та... оба ворожі тексти — один одного були варті.

Відповідь, за виняткoм Дігтяра, всім сподобалася і була відіслана до Суботова, для передачі „пильним замовленням" до Чигиринської „Совєтської друкарні".

Скориставши із темного хмарного вечора беремо з Чорнотою двацять відважних хлопців і з двома ручними кулеметами йдемо забрати голови наших хлопців під Камянкою. Коло того переїзду, по грушківській дорозі завжди стояла застава червоних, — вночі шість чоловіка з кулеметом. Розположення застави ми знали. Те, що вона містилася у заглибленні на верхівці старовинної могили-майдана — облекшувало її захоплення.

Підкравшися ззаду, щасливо відправляємо на той світ, без шуму, усіх шість червоноармійців, із яких чотири спало. Відрубавши їм голови — насаджуємо їх на місце знятих із списів голов наших загинувших хлопців. Андрій відвязав таблички і привязав на їх місце до списів свої, які заготовив у монастирі: „Московсько-жидівським червоним катам України — нещадний національний терор!" „Це чекає усіх червоних бандитів!"

Зробивши цю заміну — щасливо повертаємо до монастиря.

—o—

Доходили противорічні чутки про перемоги і поразки червоної армії на західньому та південному фронті. Ніхто нічого певного не знав. А повстанчий рух навкруги, з початком вересня почав розгоратися. За Дніпром горіли села і гриміли гармати в боях червоних із сильними повстанчими загонами Килеберди та Скирди. На Херсонщині зявилася повстанча Степова дивізія Блакитного, летючий партизанський загін Чорного Ворона, відділи Лютого, Шпиля. Ближче до нас крутився верткий Кобчик. Збільшений вже Чорноліський полк Пилипа Хмари час до часу латав боки червоним виринаючи із Чорного лісу. За залізницею, окрім Кваші, що починав сильніше про себе нагадувати, зявився ще й загін Завгороднього. На Черкащині, в околицях Млієва—Тетієва—Городищ, — починав розгулюватися Голий. На Дніпрі „господарювали" Чорний та Мамай.

Останній передав до штабу, що йому в Плавнях стає горяче, бо червоні бронеплави систематично обстрілюють їх із гармат. Мусить що ночі переносити човнами „Січ" на обстріляні у день ділянки. Червоні спішилися із збиранням хліба з нового врожаю для армії й голодної Московщини. З усіх сторін доходили вісті про повстання окремих сіл та районів. Їх жорстоко ліквідували карні загони.

У наш район військові частини не зявлялися, але було ясно, що червоні збираються повести на Холодний Яр пляновий наступ з усіх боків.

Дивізія „Внус" підтягнула свої частини у села поза Жаботином і вела інтензивну розвідку в бік наших лісів. Та мусіла оглядатися також і на своє запілля, бо у Черкаському бору скупчувалися значні сили повстанців.

Дніпром підпливали червоні частини із Києва і займаючи села на Побережжі — відрізували нас від 2-го куріня.

Ґарнізони Камянки та Олександрівки були збільшені. На цей відтинок прибув новий панцирний потяг з далекобойною гарматою, з якої час до часу пускали пару ґранат аж у наші ліси.

Більшовицька залога Чигирина надалі залишалася незначною і сиділа там лише тому, що ми її не зачіпали.

Одного дня, звязок із Знамянки приніс відомості, що туди прибули залізницею бриґада піхоти,

полк кінноти та мішаний загін особливого призначення ВЧЕКА. Перед цими частинами виступав на стації з промовою Наркомвоенмор Льова Троцький.

„Червоний цар“ прибув до Знамянки під охороною двох бронепотягів. У його поїзді, окрім сильної охорони, було дві плятформи з автом та малим аеропляном. Троцький предбачав, що може довестися утікати від повстанців у небо.

Стоючи на вагоні, Наркомвоенмор кричав до червоноармійців, що куркульська контрреволюція вбиває ножа в спину совітської власти в той час, як червона армія бється на фронтах проти зовнішніх ворогів. Що маючи під рушницею міліони — червоне командування може кидати на фронти заледве сотні тисяч боевиків, бо останні потрібні для „оборони завоювань революції“ у запіллі.

„В той час — кричав Троцький — як армія та центральні міста голодують, український куркуль закопує хліб у землю, а сам бере рушницю і йде годувати нас кулями!“

Закінчив свою промову клясичним наказом: „Нещадно вистрілюйте, вирізуйте бандитські кодла, бо інакше нас виріжуть! Без жалю знищуйте, спалюйте бандитські села — бо інакше нас спалять у вогні контр-революції!“

По його відїзді на Шполу — кіннота виступила в район Цвітної, очевидно для операцій проти Хмари, а піхота вирушила в нашому напрямку на Чигирин. Загін Чека пішов поза залізницею у район Кваші.

Наш штаб зібрався на нараду. Мусимо виступати і нищити ворожі частини, коли не хочемо, щоби нас вирізали, а наші села пішли на попіл. Мусимо не дати ворогові затягнути пляново петлю круг нашої шиї.

У вечорі, сидючи в келії при світлі двох каганців із лямпадок — пишу звязкові листи до ріжних отаманів закликаючи їх до спільних плянових операцій. Написавши накази Мамаеві і Кваші, щоби поповнивши свої курінї —вели їх до Холодного Яру — пишу накази своїм сільським отаманам. Холодний Яр обявляв мобілізацію. Збірка призначалася через день у долині коло лісничівки Кресельці.

В призначений день, залога, залишивши в монастирі триста чоловіка, виступила на місце збірки, куди збиралися вже дієві і резервові сотні із сіл.

Надійшов відділ Мамая з великим жовто-блакитним прапором з написом: „Курінь Білого Яру“. Побережжа дало заледви двісті двацять чоловіка, з чотирма кулеметами. Останні, хоч і готові до повстання — не хотіли покидати хати. Мамай вивіз своїх „рибаків“ човнами із плавнів та обійшов червоні частини, що стояли над Дніпром, ще вночі. Затримався на відпочинок у Трушівцях.

Роблю підрахунок і вияснюю, що маємо понад сім тисяч добре озброених і боездатних козаків. Відразу переводимо розвинення у бриґаду. Штаб першого куріня виділився із штабу бриґади. Я залишаюся осаулом Петренка, що приняв 1-й курінь, а на осаула штабу бриґади призначений був Отаманенко. На начальника штабу бриґади призначив отаман сотника Грицаенка. Для ведення аґентурної розвідки виділено „колеґію“: Отаманенко, я і Чорнота. 2-й курінь приняв Мамай. Сотні виділені до 3-го куріня, тимчасово, до прибуття Кваші, приняв сотник Хвещук.

Чорнота, оглянувши зібрану кінноту, був нею сильно незадоволений. Занадто велика ріжниця була між добрими і лихими кіньми. Вибравши коло сорока верхівців на кращих конях в окрему сотню та виділивши вісімнацять на середніх як звязкових до штабів курінів — останніх рішучо відмовився признати за кінноту. В наших селах відповідних коней теж не було. Мусіли хлопці заховавши сідла поки роздобудуть добрих коней — піти у піші сотні.

Тим часом повернулася із Чигирина дівчина-розвідчиця і оповіла, що бриґада, яка прибула туди вчора із Знамянки — виступила на усмирення великого села Степівки по той бік Чигирина. У Степівці сьогодні рано вибухнуло повстання, під час якого був перебитий продовольчий загін, що приїхав дерти развьорстку.

По нараді штаб бриґади рішив: залишити тих триста, що були у монастирі, під командою молодшого брата отамана Деркача, щоби вони ставши табором у лісі наглядали за монастирем, де у нас залишалися ріжні запаси та стежили розвідкою за рухами частини дивізії „Внус“ і Камянкою.

Не зачіпаючи складу сільських сотень повернути їх в села, щоби вони, перебуваючи у бойовій готовости, на випадок ворожого наступу з тієї сторони, або з Побережжа, — могли відбити його під проводом Семена Чучупаки.

При першій потребі всі вони віллються у сотні бриґади, до яких були призначені.

Частина кулеметів теж залишилася.

Бриґада, маючи у складі до двох тисяч боєвиків — з місця вирушила на виручку Степівки.

Потім, не повертаючися підемо розганяти червоні частини та ліквідувати місцеву „савєтскую власть“ з цієї сторони.

Приспішеним маршем прямуємо через Головківку—Суботів — на Чигирин, щоби вдарити по червоній бриґаді з заду.

У Суботові, їдучи верхи поруч Петренка з якоюсь дрожжю у серці приглядаюся до Богданової церкви на горі. „Домовина України“...

Петренко показує нагайкою на камяну бабу при дорозі.

— Отут били селян за часів панщини. А он там стояв будинок Гетьмана Хмельницького.

Чигирин займаемо без бою, бо караульна рота й міліція, очевидно попереджені про наше наближення — заздалегідь утікли за Тясмин на Побережжа.

Виходимо за Чигирин і бачимо густі хмари диму. Горіла Степівка.

Чорнота з кіннотою поїхав на розвідку і повернувся з двома озброєними селянами на конях.

Червоні, розігнавши Степівських повстанців запалили село і поспішили на село Семигірря, де теж вибухло повстання. Коло Семигірря напав їх

збоку ще якийсь чужий повстанчий загін і вони відбивши його — пішли переслідувати дальше в степ.

Вже вечоріло. Вести змучену скорим маршем бригаду не знаючи місця перебування ворога — не було сенсу. Виславши в трьох напрямках аґентурну розвідку — залишаємося у Чигирині ночувати.

Під ранок, розїзд нашої кінноти привів до штабу чотирьох червоноармійців, що утікали підводою до Чигирина. Червону бриґаду, що спалила Степівку, у двадцять кількох кільометрах за Чигирином, оточили вночі значніші сили повстанців. Частину перебили — решта розбіглася.

На другий день, забравши із „соціялізованих" большевиками фабрик шкіри запаси ременю на чоботи та баранячих шкір на шапки — бриґада виступила із Чигирина до Суботівського лісу.

Заняття Чигирина використали ми щей і у той спосіб, що видрукували у друкарні великий запас відозв до населення із закликом до боротьби.

В суботівськім лісі бриґада стала табором коло Вовчого шпиля. Була це височенна гора-шпиль, верхівка якої зносилася над цілою місцевістю. Не дивно що за козацьких часів на ньому був дозорчий пункт. Наша варта, що примістилася на дубі, могла через далековид стежити за дорогами аж поза Тясмином і Чигирином.

Тут вже, одержали відомости, що червону бриґаду, яка прибула до Чигирина із Знамянки, розбили минулої ночі обєднані повстанчі відділи Лютого і Штиля. Після того, ці загони розєднавшись пішли дальше в степ, у напрямку Олександрії, де спалахнуло ширшого розміру повстання.

Під вечір, наші стежі вислані на край лісу донесли, що по дорозі на Матвіївку йде якась кольона. Після маленького „непорозуміння" виявилося, що то Кваша вів зза залізниці на обєднання з нами триста пятьдесять повстанців. Третій курінь поповнився і команду над ним приняв Кваша.

Разом із цим відділом прибула приемна новинка. Позавчорашної ночі оточив Кваша в одному селі загін особливого призначення ВЧКА, який вирушив із Знамянки для боротьби з повстанчим рухом поза залізницею і при допомозі селян — перебив до одного чоловіка. Операція була випознена так „чисто", що червоні не скоро доглупаються, куди той загін подівся. Окрім першорядної зброї, хлопці розжилися на сто сорок новеньких скіряних курток.

Червоним, „благословення" Троцького не принесло щастя.. Натомість наш „початок" заповідався не зле.

Постановлюємо на нараді штабу, виділити частину людей на підкріплення булавної сотні, що залишилася у Холодноярському лісі, а з останніми силами — перейти в ночі за залізницю. Обійшовши Камянку з протилежного боку та відрізавши в обі сторони від неї шляхи відступу по залізниці — нагнати червоних із неї на Холодний Яр.

Залізницю перейшли тихо і отаборилися у Бондурівському лісі.

Та на другий день плян був змінений. Надоспіла відомість, що до Чигирина із боку Побережжа увійшли червоні частини силою до двох тисяч чоловіка і готовляться до наступу на Холодний Яр.

Постановлюємо операцію, упляновану відносно Камянки — пробити з Чигирином, тим більш, що тут були більш приятливі умовини.

Пославши звязків до Холодного Яру, щоби села приготовилися зустрічати „товаришів", як ми їх налякаємо із Чигирина — переходимо вночі назад через залізницю. На цей раз розкрутили і занесли до лісу за декілька кільометрів рейки з цілого відтинку.

Після полудня, стоючи табором у лісі поблизу Чигирина, почули стріляннину. Наша кінна розвідка донесла, що то знову воює з червоними село Степівка. „Фронт", під цей час, розтягнувся на полях між селом і Чигирином, але повстанці відступають повільно у напрямку села збиті вогнем противника.

Вирушаємо на допомогу.

Коли наші відділи зявилися позаду лівого крила повстанців — відступ припинився. Наша к'іннота попередила селян, щоби не приняли нас за ворога.

„Воювала" не одна Степівка але й сусіднє село, назви якого не памятаю, та село Семигірря, що спільними силами пішли у наступ на Чигирин. Хоч повстанці числом і переважали ворога, та більша половина їх була озброена косами, чипилями, рискалями, саморобними списами. До рушниць і двох кулеметів майже не мали вже набоїв. До того один кулемет зіпсувся.

Червоні щедро поливали селянську лаву кулями принаймні із шести кулеметів, до яких очевидно мали великий запас набоїв. Було вже декілька убитих і чимало ранених.

Залишивши другий курінь у резерві розвиваємо перший і третій в лави. Червоні побачивши таке підкріплення — почали відступати. Та на обрії зявилася широка лава резерв, що виступили із Чигирина. Фронт розтягнувся на добрих два кільометри. Досить було кинути оком, щоби уяснити собі, що червоних було вже на полі значно більше від двох тисяч. Праве крило повстанців уперлося у Тясмин. Кіннота наша з Чорнотою була спішно кинута за наше ліве крило. По перше, треба було забезпечити його від можливого обходу червоною кіннотою, що в межичасі могла надіспіти до Чигирина. По друге, при відступі червоних треба було перехоплювати їх, щоби не утікали до лісу. Зрештою, кількадесять наших верхівців, маючи замало сили для атаки — могли лякати праве крило ворога вогнем із ручних кулеметів.

Тридцять охотників — кращих боєвиків першого куріня — послав Отаман, щоби вони, переправившись через Тясмин з чотирма ручними кулеметами, бігли лозами понад річкою і залягли за мостом через Тясмин у Чигирині. Коли червоні будуть відступати, а єдиний безпечний шлях відступу йшов через той міст на Побережжа, — хлопці замкнули міст вогнем з кулеметів і рушниць.

Зєднавши свої лави, червоні пішли в наступ.

Лави їх мали досить добрий боєвий вигляд.

Деркач наказав, щоби наші лави залягли і не стріляючи очікували наближення ворога.

Наблизившися на яких триста кроків червоні теж залягли і відкрили шалену стрілянину.

Оба наші курінi відповіли сальвами по сотнях. Заговорило наших вісім станкових кулеметів. Та найбільше враження, здається, зробили кільканадцять рушничних ґранат, які пустила перша сотня і чотири міни пущені досить влучно із двох мінометів, що їх вивів Левадний в лаву першого куріня. Не сподіваючися, очевидно, від „бандитів" таких солідних гостинців, „товариші" піднялися і стали панічно утікати. Відбігши — знову упорядкувалися.

Наші лави пішли в наступ.

Степівські селяни, босі, випередили наші лави і не дивлячись на сильний вогонь — бігли виблискуючи на сонці косами і рискалями.

Під самим Чигирином червоні знову залягли і стали вперто боронитися, поставивши на вигідних місцях кулемети. Та питання бою було вже вирішене. Наше праве крило вступило вже понад річкою у місто. Приспішив висновок Чорнота, який, не дивлючись на попередню заборону Отамана — кинувся з своїми кіннотчиками в шаблі на праве крило ворога, обійшовши його з боку.

Червоні, покинувши кулемети, врозтіч кинулися з гори до міста. Раніше ніж ми дійшли до обрію гори і могли побачити, що там робиться — з протилежного боку Чигирина донеслася кулеметна і рушнична стрілянина. То наші хлопці „замикали" міст.

Деркач, Петренко і я, на конях, прилучуємося до нашої кінноти і вскакуємо з нею до міста. Стративши досить часу на обізд „Дорошенкової" гори — не застаємо вже у місті нікого. На мості валялося пара вбитих у возі коней та декілька трупів червоноармійців. Усі тридцять „охотників" вийшли із свого завдання без страт, не перепустивши через міст ні одного ворога.

Червоні стратили забитими заледве кількадесять чоловік. Кількох заблуканих упіймали наші кіннотчики. Частина червоних кинулася тікати по Суботівській дорозі та зустрінуті ще здалека стрілами суботівців — пішли вплав через Тясмин. Основна маса утікаючих червоноармійців, щасливо потрапила на брід у самому місті і перебрівши Тясмин кинулася тікати Побережжам на Черкаси. Переслідувати їх по важкій пісчатій дорозі силами нашої кінноти — не було рації. Тим більше що надходив вечір.

Підраховуємо нашу здобичу. З півтори сотні покинутих рушниць, декілька підвод з набоями, декілька з різним майном. Із всіх покинутих кулеметів, за винятком одного, — кулеметчики вспіли повихоплювати механізми і вони були непридатні.

Згодом виявилося, що страти червоних були значно більші, як ми лічили. Тясмин почав викидати наверх десятки топельників-червоноармійців, що потопилися попавши в одязі на глибокі місця.

Переночувавши у Чигирині, виступаємо до села Семигірря, забираючи із собою тіла трьох наших убитих. Селяни Семигірря, упросили напередодні Отамана, щоби ми їх поховали разом із чотирма поляглими під Чигирином. Степівка забрала своїх вбитих до свого села.

Семигірря — степове, колись козацьке село, оточене з усіх сторін старими високими козацькими могилами.

На верху одноїі із них спочили і наші жертви. Всі три вбиті Холодноярці були „бурлаки" — два полтавці, а один галичанин.

Переночувавши у селі та переконавшися, що з цього боку небезпека для Холодного Яру змаліла, бо в степу повставало село за селом, — Побережжам, через Трушівці і Медведівку — повертаємося до Мельників.

Та тут чекала на нас несподіванка. Цієї ночі, розвідавши очевидно, що головні сили виступили за Чигирин, — ускочив в Мельники большевицький карний загін Лопати. А що складався він переважно із місцевих хлопців, які самі в минулому партизанили проти німців, денікінців, а то й большевиків, і лише упіймавшись на крадіжах та грабунках утекли від селянського суду на службу до червоних — то нічого не було дивного, що той загін, на тачанках, непомітно прокрався вночі польовими доріжками у Мельники і пострілявши із кулеметів по вікнах та запаливши декілька хат — зник раніше ніж вспіла збігтися дієва сотня. Утретє згоріла хата Чучупаків.

Молодший брат отамана, що залишився тут з булавною сотнею у лісі, приніс до штабу відомості, що дивізія „внутрішньої служби", яка загрожувала Холодному Ярові із сторони Бобринської — Жаботина, цими днями зняла свої частини із нашого напрямку і кинула їх під Черкаси. У Млієві, Тетієві, Мошнах, Городищах, у селах понад Росю і дальше в напрямку Канева —вибухнуло широке повстання.

Плян наскоку на Камянку був штабом відложений, бо стація Камянка стала базою двох сильних бронепотягів, які не дали би нам там „погосподарювати". Через декілька днів, зза залізниці надіспіли відомості, що у район Бовтишки—Івангорода прийшла червона піхота і „господарює" у селах. Вирушаємо у тому самому складі що й на Чигирин, щоби налякати її звідти. По дорозі захоплюємо знову Олександрівку і поповнивши трохи запаси потрібних річей у відновлених вже „госбазах" та знову запаливши їх — переходимо у ліси по той бік залізниці.

В наступні дні і ночі робимо декілька безупішних маршів за тією піхотою, але вона заздалегідь утікала і відійшла десь аж під Шполу. Виловивши трохи місцевих большевиків та зліквідувавши на поворотній дорозі волревком у Трилісах — повертаємо до Холодного Яру.

Із Херсонщини прийшов звязок від отамана степової повстанчої дивізії Блакитного, який під Олександрією розбив значні сили большевиків та захопив у них артилерію. Дивізія, обєднавши декілька повстанчих і партизанських загонів, іде, відбиваючись від насідаючих на неї із півдня

червоних частин, в напрямку Холодного Яру. Має у свому складі близько пятнадцяти тисяч боєвиків, частинно примітивно узброєних (штилі, коси, списи). Має чотири гармати з ограниченим запасом набоїв до них. Відбиті у большевиків авта, в тому числі і панцирні — змушена була покинути через брак бензини.

(Далі буде).

Ф. НЕВЕСТЮК

ДО СВОЇХ

Не спав... І сон не гладив віч
І од думок роївся мізок...
У вікна заглядала ніч...
Важка... Понура... Було пізно...

Селом котилася луна,
Казилося похмілля пяне...
Хтось тихо стукнув до вікна:
»Я тут!... Вже час!... Ходім Степане«!..

Шапку на голову поклав
І в дверях став: »Ходім Миколо«!...
Ніч чорну шату надягла
На ліс, на небо і на поле.

А ворог десь справляв бенкет
І рідні святощі толочив....
І хтілось плюнути в той мент
Наїздникові межи очі.

Пішли у пітьмі понад став
На стежку, що біжить до ліса...
А ліс із пітьми виростав,
Як темна, чорна занавіса.

Перекрадалися у двох
Минаючи чужі застави...
— — — — — —
А ранок вже вітав обох
У наступі у рідніх лавах...

З листів до Редакції

Високошановний Пане Редакторе!

Прошу не відмовити в імя правди і справедливости вмістити на сторінках Вашого шановного журналу нижче поданого одвертого листа до ген. хор. Пузіцького в справі 10. і 11. листопада 1920 року.

Пане Ґенерале!

На Вашого листа до редакції „Літопису Червоної Калини“, надрукованого в ч. 4 за 1933 рік, в котрому Ви закидуєте мені такого роду ганебний вчинок як дезертирство, осмілюсь цим листом заявити наступне:

Ваш лист, Пане Ґенерале, минається з правдою. За браком місця не можу тут розбирати подій, сподіваючися, що на це ще прийде час, а тепер скажу коротко:

1. Жадного почуття неприязні до Вас по службі як старшина я мати не міг і не мав.

2. Штаб 1-ої кулеметної бриґади на 9. листопада 1920 року стояв в селі Суботівці а в м. Ярузі були позиції правого крила 1-го куріня і минувши м. Яруга Ви могли попасти лише до більшевиків.

3. 10. листопада 1920 р. на відтинку 1-ої бриґади в жадному бою „до пізньої ночі“ Ви участи не брали, бо перед вечером сутичка з більшевиками була скінчена, а Ви приїхали вечером. Про положення на фронті 2-ої бриґади Ви не знали, і лише я вас про це поінформував.

4. 11. листопада 1920 р. ціла кулеметна дивізія утікла понад Дністром, а одна з підлеглих Вам бриґад загналася аж до Румунії, де перебуває і по сьогоднішний день і лише я з кінною сотнею і сотник Кириця з пішою сотнею залишилися на місці і прикрили обози від нападу місцевої банди селян, яка складалася з 30—40 чоловіка при однім кулеметі, бо іншого ворога там не було.

5. Нагородним листом при рапорті Командіра 1-ої бриґади з дня 1. березня 1921 р. ч. 022 мене представлено до підвищення в ранґу підполковника. В листопаді 1921 р. наказом п. Військового Міністра Ґен. Хор. Павленка я був переведений з Кулеметної до Окремої Кінної Дивізії, про що написано в наказах обох дивізій і викреслити цього не дасться.

6. Колиб я находився під слідством, то Вам як зацікавленому мусілиб бути відомі і висліди цього слідства і треба було їх у свойому листі подати.

м. Юзефів над Вислою. **Інж. І. Пекарчук.**

ЛІТОҐРАФОВАНІ РУКОПИСНІ СТРІЛЕЦЬКІ ПІДРУЧНИКИ З 1914 РОКУ

Серед збірок Бібліотеки НТШ находяться 3 числа (1, 2 і 9) книжочок „Бібліотеки Вічного Революціонера“, з 1914 р. Є це рукописні літографовані зладжені похапцем підручники для молодої української стрілецької орґанізації напередодні світової війни. З бібліографічного покажчика, поміщеного при кінці 9-ого випуску, довідуємося, що невідомий по імені стрілецький інструктор під псевдонімом „Вука“ зладив такі підручники: ч. ч. 1 і 2 „Кріс австрійського пішого війська“ (ч. I—II), ч. 3 „Сиґналізація“, ч. 4 „Розвідча служба“, ч. 5 „Зберігане оружа“, ч. 6 „Теорія стріляня“, ч. 7 „Табороване“, ч. 8 „Шифри“. Зновуж „Зінко Бурлак“ зладив дві книжочки (ч. ч. 9—10) про „Поземельство“ (Теренознавство) (часть I—II); в першій частині займається автор теренознавством взагалі, в другій „звідува[illegible] М. А.

БІБЛІОҐРАФІЯ

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

Лушненко (Олекса) ген. шт. пполк. „Наступ Армії У. Н. Р. в листопаді 1920 р. та бій 4-ої Київської Стрілецької дивізії у с. Обухово 12. листопаду". „Альманах", літ.-військ. журнал. Олександрів, 1921, 4°, ч. I, ст. 31—48.

Див. рецензію під *Лінко.*

Лушненко Олекса. Смерть героїв (З повстання на Україні). „Укр. Трибуна". Варшава, 1921, ч. 196, ст. 3.

17. XI. 1921. с. Малі Миньки.

Любенко О. Терновим шляхом. Табор. Варшава. 1927, ч. 3, ст. 39—43.

Ґолгота Української Армії.

Лютий Ю. Ланцут. Син України. Варшава. 1920, 4°, ч. 5, ст. 4—5.

Праця по комплетуванню укр. війська.

Лягли головами. „Стрілець". Стрий. 1919, ч.25. сторінка 1.

Список прізвищ сімох стрільців, що загинули в останніх днях березня 1919 р. в боях на відтинку Львів—Перемишль.

Ляйнберґ Л. Радіослужба в У. Г. А. Календар Черв. Калини на 1922 р. Жовква 1922, 8°, ст. 130 до 132; Приятель укр. жовніра — кал. на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 130—132.

М. 35-тилітній ювилей пан-отця Павла Пащевського. „Тризуб". Париж. 1929, ч. 51—52, ст. 12.

Протопресвитер Армії УНР.

М. А. В юнацькій школі. „Літопис Ч. К.". Львів 1931, 4°, ч. 10, ст. 18—20.

6. Запасова Бриґада АУНР. Камянецька піша Юнацька Школа. 1920.

М. А. Українські полководці. „Літопис Ч. К." Львів 1933, 4°, ч. 2, ст. 17—19.

Від найдавніших історичних часів, кінчаючи на визвольній війні XX. ст.

Магалевський Юрій. Батько Махно. Календар „Дніпро" на 1930 р. Львів 1929. 8°, ст. 60—70.

1917—1918. Катеринославщина. Причинки до біоґрафії Махна і Марусі Никифорової.

Магалевський Ю. В Олександрівську на Запоріжжу. (Спомини про боротьбу з червоною Москвою в 1917 р.). Календар „Дніпро" на 1929 р. Львів 1928. 8°, ст. 106—121.

Перша сутичка гайдамаків з червоними москалями 13. XII. 1917.

Магалевський Юрій. Олександрівськ — Київ. (Спомини 1917—1918). Календар „Дніпро" на 1931 р. Львів. 1930. 8°, ст. 61—72.

В Олександрівську, Гайдамацький курінь, Вільне козацтво, полк. Шинкар. Формування загону в Київі, навязання співпраці з Донцями.

Магалевський Ю. Останній акт траґедії. (Етап визвольної боротьби Українського Народу 1917—1920). „Літ.-Наук. Вістник". Львів, 1927, 8°, кн. 9, ст. 41—54; кн. 10, ст. 114—129; кн. 11, ст. 217—226; кн. 12, ст. 301—314. І окремою брошурою: Львів, 1927, 8°, ст. 56.

Магалевський Юр. Тихі герої. „Літопис Ч. К." Львів, 1931. 4°, Ч. I., ст. 15—17.

Віра Бабенко. Повстанка М. Повстанка Віра. Героїні — жертви визвольної війни.

Магалевський Юрій. Уривок із споминів. Календар Ч. К. на 1929 р. Львів, 1928. 8°, ст. 155—161.

1918. Большевицька навала на Київ.

Маґаляс С. Огляд військової справи за кордоном. „До Зброї". Збірник І. Львів, 1921. 8°, ст. 75—79.

Маґас Павло, пор. За Збруч. „Літопис Ч. К." Львів, 1933. 4°, ч. 7/8, ст. 4.

Василіянський монастир в Михайлівці. Побутове.

Маґас Павло, пор. В обіймах тифозної горячки. „Літопис Ч. К.". Львів, 1933. 4°, ч. 10, ст. 4—5.

УГА. Осінь 1919. Немирів—Брацлав. 7. львів. бриґада.

Маґас Павло, пор. Перші бої з денікінцями. „Літопис Ч. К.". Львів, 1933. 4°, ст. 15—17.

УГА, Немирів—Брацлав. 7. львів. бриґада.

Маґас Павло, пор. Святий Вечір. Календар Ч. К на 1931 р. Львів, 1930. 8°, ст. 57—58.

Побутове.

Маґас Павло. Святий Вечір. Спомини з 1919 р. „Літопис Ч. К.". Львів, 1933. 4°, ч. I., ст. 2.

Побутове.

Маєвський Іван. Уривки з воєнних любовних листів. (Записані УССтрільцем Іваном Маєвським, що був при цензурі в Коломиї 1919 р.). Календар Ч. К. на 1930 р. Львів, 1929. 8°, ст. 78—80.

Побутове.

Мазепа І. Творена держава. (Боротьба 1919 року). „Збірник памяти С. Петлюри". Праґа, 1930, в. 8°, ст. 16—75.

1. Від Київа до Камянця. 2. Камянецька доба. 3. Після листопадової катастрофи. Узглядняється воєнні події.

Мазуренко Ю. Намяті тов. Я(кима) І(вановича) Діяченка. „Трудова Громада". Камянець под. 1919, ч. 65.

Отам. 3. повст. селян. дивізії. Характеристика повстан. отамана, як борця за селянство і робітників.

Майдачевський Гриць. Зубенко Ів.: „Лицарі і Мученики". Збір. 2. Каліш, 1923. 8°, ст. 22—24.

Причинки до біоґрафії 14. XI. 1921. під Бородянкою.

Макарушка Любомир др. Маланка 1919 р. під Львовом. (Спомин з одної битви). Календар Ч. К на 1928 р. Львів, 1927. 8°, ст. 132—139.

УГА. Під Сиховом проти пол.

Маланюк Евген. Крізь бурю і сніг. „Студ. Вістник". Праґа, 1926., ч. 4, ст. 10—12.

АУНР, юнацькі школи. Некр. Юр. Дарагана.

Маланюк Євген. Національна проскомідія. „Студ. Вістник". Прага, 1926., ч. 7/8, ст. 4—6.

С. Петлюра (убивство).

Маланюк Евген. Оголошення. „Табор". Варшава. 1929. 8°, ч. 10, ст. 101.

Про збирання матеріялів для моноґрафії про полк. Вас. Тютюнника, команданта Наддніпрянської Армії в 1919 р.

Маленька збірка пісень для козака. Ч. І. Видання К. О. В. при Штабі 6-ої стріл. дивізії. Замостя 1920. 16°, ст. 32. Ціна 15 мар. (бито на ґектоґрафі).

Мамонтів М. Державна оборона України. „Військово-Наук. Вістник". Київ. 4° м., 1918., кн. І.

За конечною потребою створення дужої власної армії.

Мапа визвольного повстанського руху на Україні. Положіння на 5 червня 1921 року. „Рідний Край". Львів, 1921., ч. 134, ст. 1.

З переліком повстанчих відділів понад 270.

Макар Володимир. Коротка історія 9. гарматного полку У. Г. А. „Літопис Ч. К.". Львів, 1932. 4°, ч. 1, ст. 17—21.

Б. Артилерійська ґрупа сотн. Біркенава. Галичина — В. Україна. Злука з Денікіном, злука з червоними. Зірвання з червоними. З мапкою і з ілюстраціями.

Маратонський біг стр. Потапенка. Календар Ч. К. на 1930 р. Львів, 1929. 8°, кал. — квітень.

Подав Р. Сушко. АУНР. Весна 1919. Шепетівка-Звягель. СС. Гер. вчинок. З ілюстраціями.

Мармаш Роман. Хроніка громади Ясниська пов. Городок Ягайлонський. (З денника...). „Літопис Ч. К.". Львів, 1929. 4°, ч. 1., ст. 20; ч. 2, ст. 23.

Час 24. XI. 1918—19. II. 1919.

Мартинець Володимир. С. В. Петлюра й українське національне відродження. „Студ. Вістник". Прага, 1926., ч. 7/8, ст. 15—21.

Марущенко-Богданівський А. пполк. „Запанастили Божий рай". „Табор". Варшава. 1928. 8°, ч. 9, ст. 101—113.

Істор. огляд від часів Центр. Ради до Директорії.

Марущенко-Богданівський А. З того світу. „Укр. Інвалід". Каліш 1928., 8°, ч. 11—13., ст. 9—12.

АУНР. 2-й кін. ім. Максима Залізняка полк, с. Вербка на Ямпільщині. Банда Байлова.

Марущенко-Богданівський А, пполк. На світанку. (Уривок із щоденника адютанта дивізії 1920 р.). Кал. Черв. Калини на 1930 р. Львів, 1929. 8°, ст. 127—132.

АУНР. Окрема кінна дивізія, побутове.

Марущенко-Богданівський А., пполк. Передостанній бій Окремої Кінної Дивізії. Літопис Ч. К. Львів 1929. 4°, ч. 2, ст. 12—14.

3. стріл. Залізна див. АУНР. 19. XI. 1920. Поділля.

Марущенко-Богданівський А., пполк. Штурм арсеналу (Шкіци з пережитих рефлексів). Табор. Варшава 1927. 8°, ч. 5, ст. 20—23.

Київ. І. II. 1918.

Матвійчукова Галя. Перші ранені. Літопис Ч. К. Львів 1931. 4°, ч. 4, ст. 10—12.

Укр. Шпиталь Самарит. помочі у Львові. З іл.

Матвійчукова Галя. Спомини сестри жалібниці. Літопис Ч. К. Львів 1931. 4°, ч. 9, ст. 2—3.

Львів, листопад 1918. З іл.

Матіїв Мельник Микола. Наша Голгофа... (Прогулька на гору Маківку). Календар „Громада" на 1924 р. Львів 1923. 8°, ст. 198—202.

Рефлекси.

Махновці. „Україна". Камянець под. 1919, ч. 40.

Перехід махнівців до армії УНР.

Махно і махнівці. „Воля". Відень 1919. 8°, т. 5, ч. І, ст. 44.

Частинний передрук з Стрільця від 5. X.

Мацієвич К. На земській роботі. „Збірник пам. С. Петлюри. Прага. 1930. в. 8°, ст. 195—202.

Спогади поза військом. Згода на керування повстанням проти Скоропадського.

Мацьків Володимир. Перед дванацяти роками. „Література. Мистецтво. Наука" — додаток до „Неділі" ч. 41 з дня 6 лист. 1931. Львів 4°, ст. І.; „Література, Мистецтво. Наука" — дод. до „Мети" ч. 34 з дня 1 лист. 1931. Львів 4°, ст. І.

Вишкіл І. Гал. корпусу. Лучинець-Бар. По перемиррі з денікінцями.

Машиніст-залізничник Пшеньович краде панцирник. Календар Ч. К. на 1931 р. Львів 1930. 8°, кал.-квітень.

АУНР. 3. Залізна див. Літом 1920. Бучач. Гер. вчинок. З іл.

М. Б. Крути. (З давно пережитого). „Укр. Трибуна", Варшава. 1922, ч. 18 (216), ст. 2—3.

М. Б. Крути. (Із давно пережитого). Календар Ч. К. на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 33—38.

Передрук з У. Трибуни.

М. Б. Лицар 6 дивізії Щербань. „Нове Життя". Щипіорно. 1922, ч. 100, ст. 2—3.

В с. Міньках.

М. Б. Стрілець Технічного Куріня Гомоніллин. „Нове Життя". Олександрово. 1921, ч. 39, ст. 85—87.

VI. стріл. див. 1920, Волинь.

М. Б. Українська Армія та постачання. „Син України". Варшава. 1920. 4°, ч. 3, ст. 5—7.

Про причини недостачі одягу в українському війську.

М-вич П. Перша стрілецька козацька дивізія. „Відродження". Київ. 1918, ч. 57.

Сірожупанці у Нов. Вол., от. Сокира Яхонтів.

М. Г. Свято перенесення поляглих героїв у Винниках, дня 23. квітня 1921 р. „На вічну память героям". Збірник. Львів 1921, ст 19—20.

М. Д. Перший день на Підзамчу. Спомин. „Літопис Ч. К." Львів 1933 4°, ч. 5, ст. 2—3.

М. Д. Франґменти з боїв на Підзамчу. Спомин учасника „Літопис Ч. К.", Львів, 1933. 4°, ч. 6. ст. 3—5.

УГА. 3—13. XI. 1918. проти пол.

Меґас Осип. Траґедія Галицької Армії. Матеріяли за криваві роки 1918, 1919 і 1920. Вінніпеґ, Ман. 1920. 8°, ст. 256.

Є розділ: Арештовання, інтерновання, знущання, табори для полонених і інтернованих. (сторін 33—37).

Медяник Арсен. Кубанський козачий воздухоплавний дивізіон. „Літопис Ч. К.". Львів, 1932. 4°, ч. 9, ст. 3—6.

Істор. нарис.

Мелень Теофіль. Битва на Маківці. „УСС в Карпатах", збірник. Відень 1915. 8° м., ст. 89—94.

УСС 1914—1915.

Меморіял Українського Червоного Хреста до військових властей у Варшаві та до Президії Польського Т-ва Червоного Хреста. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 20.

Меркун Осип, пхор. Наші полонені в Італії. Звідомлення. „Воля". Відень 1920. 8°, т. I, ч. 8, ст. 369—372.

Меркурій. З бойового життя 3-ої сотні полку (був. 8 кін. сотня). Спогад. „За Україну". Каліш. 1921. 4°, ч. 2, ст. 9—12.

3. кін. полк 3-ої стр. Залізної дивізії. Акції сотні по день 12. X. 1921 під м. Звинячем, с. Бедриківцями.

Мечник П. Пригоди одної делеґації. „Гром. Вісник". Львів 1922, ч. 122 і 123.

Епізод поїздки до штабу Денікіна.

Микетей Гриць. 1-го падолиста 1918 р. у Київі. Іл. Календар Канадійського Українця на 1921 р. Вінніпеґ Ман. 8°, ст. 202—204.

Микетей Гр. Поручник - лікар д-р Симко Крохмальний 1888 † 1919. „Стрілець". Стрий 1919, ч. 31.

Посмертна згадка, причинки до біоґрафії.

Микитин Павло. Як наші мужики освободили Немирів від польських леґіонерів. „Коз. Голос". Камінка Струмілова. 1919, ч. 68.

1918 рік.

Микола Леонтієвич Юнаків. „Дзвони". Львів 1931, 8°, ч. 6, ст. 407—409.

Біоґрафія і характеристика.

Микола Саковський (Некрольоґ). „Тризуб". Париж 1929. 8°, ч. 49, ст. 12—13.

АУНР, хор. 3. Залізн. див. З портр.

Микола Турянський. „Літопис Ч. К.". Львів 1932 4° ч. 5. ст. 24.

Некрольоґ, був. УСС.

Мир з Україною. „Вільне Слово". Зальцведель. 1918. 4°, ч. 13, ст. 1.

Берестя.

Мирова умова з Україною. „Вільне Слово". Зальцведель. 1918. 4°, ч. 14, ст. 2—3.

З Центр. Державами.

Мировий Договір з Україною. „Розвага". Фрайштадт. 1918. 4°. ч. 14, ч. 5—6.

Берест. пакти.

Мировий договір на Малій Раді. „Вістник пол., літ. й життя". Відень, 1918. 4°, ч. 14, ст. 203—206.

Обговорення і затвердження берест. договору.

Мировий договір з Росією. „Вістник пол., літ. й життя". Відень. 1918. 4° ч. 10, ст. 141—142.

Мирові переговори. „Гром. Думка". Вецляр 1917, ч. 91/92; ст. I; 1918 ч. 1/2, ст. 5—6; ч. 3/4, ст. 1—2; ч. 5/6, ст. 1—2; ч. 7, ст. 1—2; ч. II. ст. 1—2; ч. 12, ст. 1—2.

З Осередними державами.

Мирові переговори. „Вістник Союза Визв. України". Відень 1917. 4°, ч. 53, ст. 843—844.

У Берестю.

Мирові переговори в Берестю. „Вістник пол., літ. й життя". Відень 1918. 4°, ч. 4, ст. 44—46; ч. 5/6, ст. 58—64.

Мирові переговори в Берестю Литовськім. „Розвага". Фрайштадт 1918. 4°, ч. 2, ст. 1—3; ч. 3, 3—5; ч. 5, ст. 2—5.

Мирові переговори з Росією. „Вільне Слово". Зальцведель. 1918. 4°, ч. 50, ст. 1—2.

За гетьмана.

Мирові переговори між Україною й Московщиною. „Вільне Слово". Зальцведель 1918. 4°, ч. 42, ст. 1.

При гетьмані.

Мирові переговори між Україною і Росією. „Розвага". Фрайштадт. 1918. 4°, ч. 22, ст. 2—3.

За часів гетьманських.

Мирові переговори між Україною і Росією зірвані. „Вістник пол., літ. й життя". Відень. 1918. 4°, ч. 41, ст. 550.

Михайленко Іван. Печеніжинська оборона в році 1919. Календар Ч. К. на 1927 р. Львів 1926. 8°, ст. 101—103.

УГА. 25—26. V. 1919, проти румун і поляків.

Михайлик Михайло. Виступ Першої Української Військової Школи. Літопис Ч. К. Львів 1932. 4°, ч. 3, ст. 18—22.

Вислання юнаків на чернигівський фронт і бій під Крутами.

Михайлик Михайло. День 16. січня 1918 р. (ст. ст.). „Літопис Ч. К." Львів 1932, ч. 2, ст. 11—13.

Бій під Крутами.

Михайлик Михайло, пор. Український національний рух в Криму в 1917 році „Літопис Ч. К.", Львів 1932. 4°, ч. 6, ст. 12—14; ч. 7/8, ст. 22—26.

Довоєнні орґанізації. Укр. орґанізації в частинах. Воскресення з мертвих „Кобзаря". Перші збори. Статут. Другі збори. Засідання Ради, президія. Ставлення до Совіта Солдат. і робочих депутатів. Перша українська маніфестація. Орґанізаційна праця у фльоті. Перший Всеукр. військовий зїзд. Ставлення центру. Друга маніфестація.

Михайлик Михайло, пор. Українське село в часи націон. революції (Спомини з часів боротьби за визволення одного села). „Літопис Ч. К." Львів 1934, 4°, ч. I ст. 10—14; ч. 2, ст. 5—9.

М. Глодоси. Світова війна. Революція. Центр. Рада. Гетьман. Повстання проти гетьмана. За Директорію. Махно і махнівці. Київ. ґрупа. Повстанча акція. У кітлі зради.

Михайлич Ігнатій. Андрієві Заливчому. (Згадки і враження). „Зшитки Боротьби". Альманах. Київ 1920. 4°, ст. 56—62.

Повстання проти гетьмана. Чернигів 13. XII. 1918. Боротьбіст. З портр.

Михайло. Зі спогадів полоненого. Вибір представників на Всеукр. військовий зїзд від фронту. „Розвага". Фрайштадт 1917. 4°, ч. 34, ст. 3—4.

Мишуга Л. др. На Волині. Перші хвилі української державности. Камянець под. 1919. 16°, ст 52. Ціна 20 гр. Бібліотека „Стрільця", ч. 11.

1918 у Володимирі.

Мишуга Л. др. В тихій волинській стороні. „Свобода". Ню Джерсі. 1928, ч. 2555.

Володимир в листопаді 1918 р.

---

*) Від Редакції: поданий низче уривок випав підчас верстання матеріялу до 2-го числа. Задля збереження цілости артикула містимо його на цім місці, подаючи одночасно про це до відома шановних читачів.

Кульчинський. Громадянське виховання армії. „Відродження". Київ 1919, ч. 41.

Кунда Матвій хор. В Українському Львові. Спомин. „Укр. Прапор". Відень 1919, ч. 23; Кал. Канад. Українця на 1920 р. Вінніпеґ Ман. 8°, ст. 196—197.

Враження від 1. XI. 1918.

Купчанко К. сотн. Армійна ґрупа ґен. Кравса в наступі на Київ в серпні 1919 р. Кал. Черв. Калини на 1923 р. Львів 1922, 8°, ст. 108—117.

Докладна розвідка.

Купчанко Корній сотн. Українська військова література. 1914—1923. Літопис Черв. Кал. Львів 4°. 1930, ч. 9, ст. 23—24; ч. 10, ст. 23—24; ч. 11, ст. 23.

Службові правильники. Видання відділу навчання військ Гол. Управління Ґенер. Штабу. Книжки иншого військового та воєнного змісту.

Купчинський Р. Борба у воздухах. „Шляхи". Львів 1916, ч. 5, ст. 147—148.

Опов. без дат і назв місц. Побутове.

Купчинський Р. З перших вражінь на фронті Бриґади УСС. „Стрілець". Камянець под. 1919, ч. 81, ст. 1—2; „Укр. Слово". Львів 1920, ч. 60; „Гром. Думка". Львів 1920, ч. 66.

Купчинський Р. Стрілецькі гості. Кал. Черв. Калини на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 157—159.

Гостина УСС у Софії Тобилевички на хуторі.

Купчинський Роман. Такий приказ (Світлина з минулого). (Святій памяти двох героїв-самоубийників). „Приятель Укр. Жовніра" — Кал. на 1923 р. Львів 1922. 8°, ст. 83—89.

Камянець на Поділлю. Шпиталь. 5-та сотня полку УСС.

Купчинський Ярослав. Кілька годин у Київі. (Спомин). Кал. Черв. Калини на 1924 р. Львів 1923. 8°, ст. 138—140.

СС. 31. VIII. 1919.

Курдидик Анатоль. Поєдинок сотника Шкварського. (На позичену тему). „Неділя". Львів 1931, ч. 41 (161), ст. 2—3.

Побутове. УГА. 1920. III. Тульчин.

Курка І. Весна 1920 р. в Одесі. Кал. Черв. Калини на 1932 р. Львів 1931. 8°, ст. 117—124.

Лікарня УГА ч. 1.

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Просимо прислати ними передплату на II. піврічча згл. III. чверть-річча 1934. — — — — — —

Всім залягаючим передплатникам вислано при кінці червня точний рахунок передплати. Просимо вирівнати його негайно!

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VI. річник / Число 7—8. / Липень—Серпень 1934.

ЗМІСТ:

Редагують: *Лев Лепкий і В. Софронів-Левицький*

Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка

Навіть найбідніші можуть тепер набути видання

„ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ВЕЛИКА ЗНИЖКА ЦІН

Найкраща нагода доповнити читальняні, кооперативні та приватні бібліотеки.

	ЦІНИ перше	тепер
Антін Вільшенко: Життя й пригоди Цяпки Скоропада, Віршо-		
ст. 270	4·50	1·50
вана історія про пор. У.С.С. Цяпки, ст. 179	3·00	1·25
М. Голубець: Історія Львова від найдавніших часів,	1·50	0·70
Богдан Лепкий: От так собі, ст. 131	0·90	0·30
Слота, ст. 27	4·00	1·75
Зірка, повість ст. 181	4·50	2·00
Вадим, повість ст. 227	1·50	3·60
Василь Софронів: Грішник, ст. 112	4·50	2·50
Халіда Едіб: В огні, повість ст. 234	8·00	3·50
Берестейський мир — спомини і матеріяли ст. 320	3·90	3·90
Роман Купчинський: У зворах Бескиду	3·50	3·00
Федір Дудко: Чорторий, ст. 180	4·00	2·00
Квіти і кров, ст. 192	2·00	2·00
На згарищах ст. 168	1·20	0·50
Глум, оповідання, ст. 56		
Ґен. Всеволод Петрів: Спомини з часів української революції.		
I. До Берестейського миру, ст. 180	3·50	1·50
II. До заняття Києва, ст 184	3·50	1·50
III. Кримський похід, ст. 164	3·50	1·20
IV. Доба Гетьманщини. ст. 117	3·00	1·20
Юра Шкрумеляк: Чета крилатих, пригоди з воєн. часів ст. 262	5·00	2·00
М. Брилинський: Хр стний огонь, воєнні нариси, ст. 184	3·50	1·50
В. Лопушанський: Перемога, повість в 2-х т. з визв війни	6·00	2·75
Д-р Степан Шухевич: Спомини:		
II. Від квітня 1919 до липня 1919	4·00	2·50
III. Від липня 1919 до січня 1920	4·00	2·50
IV. Від січня 1920 до квітня 1920	4·00	2·00
V. Від квітня 1920 до серпня 1920	4·00	2·00
Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед У.С.С.)	4·50	2·00
Микола Галаган: З моїх споминів.:		
I. 80-ті роки до світової війни ст. 203	4·00	1·90
II. Світова війна — розвал парату — українська революція ст. 196	4·00	1·90
III. 3-тий військовий зїзд — делеґація на Кубань — більшовицька навала — прихід німців ст. 176	4·00	1·90
IV. Дипльоматична місія в Румунії. — Дипльоматична місія на Угорщині. ст. 296	6·00	2·00
Д. Дорошенко: Мої спомини II, III. IV том по 1·50		4·50
Олена Степанівна: На передодні великих подій Переживання і думки 1912—1914	2·00	0·70
Михайло Костів: Джін-ґісхан граде. ст. 102	3·00	1·20
Д-р Андрій Чайківський: Чорні рядки. Спомини за час від 1.XI. 1918—13.V. 1919	3·00	1·20
Д-р Іван Максимчук: Кожухів. Траґічна доля рештків УГА., ст. 100	2·80	1·10
Микола Мельник-Матіїв: На чорній дорозі оповідання	3·50	1·50
А. Крезуб: Партизани, спомини, ст. 358, т. I. і II.	8·00	3·50
Евген Чикаленко: Щоденник (1907—1917), ст. 496	14·00	6·00
Д-р Ганс Кох: Догов р з Денікіном. Причинки до траґедії УГА на Вел. Україні від 1.XI.—17.XII. 1919	1·80	0·80
Ілько Борщак: Великий Мазепинець Григорій Орлик, ґенерал Людвіка XV., ст. 208	7·00	5·00
I. Калічак: Записки четаря. Спомини з Хирівського фронту 1918—1919	2·80	1·20
Д-р К. Левицький: Великий зрив, ст. 150	6·00	2·50
Т. Г. Масарик: Світова революція, I. II., ст. 540	21·00	8·00
В. Приходько: Під сонцем Поділля, ст. 250	6·00	2·50
В. Юрченко: Шляхами на Соловки	4·00	4·00
Пекло на землі	5·00	4·00
В. Леонтович: Хроніка Гречок	3·50	1·70
О. Бабій: Перші стежі, повість зі стрілецького життя	6·00	2·80
I. Борщак: Мазепа. життя і пориви великого Гетьмана	5·80	4·50
О. Попович: Відродження Буковини	2·60	1·20
Видання з 1934 р. без знижки:		для членів
А. Крезуб: Нарис історії українсько-польської війни	3·00	1·75
Календар-Альманах на 1934 рік	2·00	1·00
Степан Шухевич: Невідомий	4·00	2·00

Продажа книжки тільки за готівку. При замовленні комплету облекшуємо сплати. Гроші слати переказом або чеками П.К.О. 152.514.

„ЧЕРВОНА КАЛИНА“
ЛЬВІВ, вул. ЗІМОРОВИЧА ч. 20
Почт. скр. ч. 43.